

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ТІТОВА ГАННА

347.2/.3:347.45/.47

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗРАХУНКОВІ ВІДНОСИНИ В СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

спеціальність 081 Право
галузь знань 08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Г. Тітова

Науковий керівник:
ЧЕРНЯК Олена,
кандидатка юридичних наук,
доцентка

АНОТАЦІЯ

Тітова Ганна. Розрахункові відносини в сфері електронної комерції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2021.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням цивільно-правового регулювання альтернативних засобів розрахунків в сфері електронної комерції, під час якого визначено особливості окремих наукових категорій та понять, а також розроблено та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного цивільного законодавства України з метою підвищення ефективності регулювання відносин між платниками та отримувачами оплати при виконанні електронних правочинів та здійсненні дистанційних розрахунків в сфері електронної комерції.

Авторкою запропоновано доктринальне визначення категорії *«розрахунки у сфері електронної комерції»*, як умовного виду розрахункових зобов'язань акцесорного характеру з використанням готівкових, безготівкових коштів, електронних грошей, криптовалют, фінансових активів, відмінних від грошових коштів, а також квазівалютних систем, що здійснюються з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, та виникають внаслідок необхідності погашення грошового боргу за основним зобов'язанням в межах укладеного електронного правочину.

В результаті здійснення дослідження визначено поняття категорії *«електронна комерція»*, яку пропонується поширити на правовідносини,

що виникають не тільки в результаті укладання електронних (комерційних) правочинів, а і на відносини, пов'язані з інформаційними послугами, надання яких не оплачується їх одержувачами, обумовлені настанням позитивного соціального ефекту.

У дисертаційній роботі було досліджено поняття «електронний правочин», «електронний договір» та «електронний підпис». Авторкою запропоновано комплексне визначення поняття «електронний правочин», а також співвідношення його з поняттям «електронний договір». Важливим висновком, який отримано в результаті дослідження є те, що в Україні спостерігається практика, яка свідчить про дію презумпції правомірності правочину (при використанні електронного підпису) не в повній мірі. Особи, які для укладення договору використовують електронний підпис несуть ряд ризиків (визнання правочину фіктивним або неукладеним, неможливості визнання електронного підпису достатнім доказом в суді, неоднозначної правової позиції щодо електронного підпису). Тому авторкою запропоновано удосконалити інститут регулювання використання електронного підпису сторонами правочинів, що укладаються за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Зокрема, пропонується удосконалити норми чинного законодавства України в частині надання електронному підпису статусу власноручного підпису особи.

В дисертаційній роботі досліджено визначення поняття, особливостей та видів розрахунків в сфері електронної комерції. За результатами дисертаційного дослідження запропоновано класифікацію розрахунків в сфері електронної комерції за визначеними критеріями – готівкові, безготівкові, електронні розрахунки. Визначено особливі ознаки електронних розрахунків як умовної категорії та надбудови над класичними (готівковими та безготівковими) видами розрахунків. В ході дисертаційного дослідження виокремлено та надано характеристики найбільш сучасним засобам розрахунків, таким як мобільні гроші,

електронні гроші, криптовалюти та інші віртуальні активи. Доведено необхідність розширення розуміння грошей (грошових коштів) в межах ЦК України визначенням можливості обігу цифрових платіжних засобів (електронних коштів, криптовалют та інших цифрових (віртуальних) активів) в електронних платіжних системах у випадках і в порядку, встановлених законом.

З'ясовано, що регулювання розрахунків в електронній комерції в різних країнах світу демонструє широкий спектр підходів до форм та умов здійснення таких розрахунків та способів нормативно-правового регулювання. Сучасним еволюційним кроком в сфері електронних розрахунків стає використання різноманітних криптовалют, а тому доцільним є використання іноземної практики електронних розрахунків через використання, як «традиційних» способів, так і криптовалют, що надасть можливість запозичення окремих підходів до цивільно-правового регулювання у сфері їх використання. В роботі визначено ознаки, які однозначно відділяють криптовалюти від інших видів он-лайн розрахунків.

В дисертаційній роботі ґрунтовно досліджене поняття «електронні гроші», визначено їх особливі ознаки. Також досліджено основні ризики, які несуть власники та емітенти електронних грошей. Авторкою наголошено на тому, що основний ризик полягає у визнанні неплатоспроможним банку, який або є емітентом електронних грошей, або у якому відкритий рахунок для зберігання коштів, що є забезпеченням електронних грошей, випущених іншим, ніж цей банк, емітентом. У зв'язку з цим запропоновано внести відповідні зміни до чинного законодавства України. Також авторкою запропоновано перелік заходів, які необхідно реалізувати з метою підвищення довіри споживачів до електронних грошей і розширення практики їх використання в Україні.

Розкрито, що до числа цифрових активів у діяльності учасників цивільно-правових відносин можна віднести «віртуальні речі» – електронні об'єкти (цифрові товари), які в силу своєї віртуальності не є

матеріальними речами, проте мають всі риси речей (товару). Таким чином, у роботі досліджено поняття «NFT».

В дисертаційній роботі розкрито поняття «мобільні гроші» (гроші операторів мобільного зв'язку) та надано правовий аналіз механізмів їх використання на території України. В результаті дослідження встановлено, що мобільні гроші не є окремим засобом розрахунку із законодавчої точки зору, але фактично є окремим інструментом платежу.

З'ясовано, що окремі фінансові інструменти також є альтернативним засобом розрахунків, що використовується в електронній комерції. Законодавче регулювання та механізми їх використання досліджене на прикладі роботи однієї із систем моментальних онлайн-розрахунків.

В результаті дослідження авторкою визначено основні ознаки, притаманні електронним розрахункам, а саме – електронна форма записів даних про розрахунки та застосування електронних засобів для фіксації і передачі цих даних за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Також в роботі запропоновано авторську класифікацію форм електронних розрахунків у сфері електронної комерції, та представлено покрокові моделі здійснення платежів за їх допомогою. Авторка дійшла висновку, що джерела правового регулювання альтернативних засобів розрахунків мають не досить систематизований характер. Тому у дослідженні запропоновано внести відповідні доповнення та зміни до ЦК України.

У сфері позитивно-правового регулювання електронної комерції на сьогодні залишається особливо актуальним нормативне закріплення особливостей укладання та виконання правочинів через мережу Інтернет, визначення юридичної сили електронних договорів, порядок здійснення, оплати правочинів в електронній комерції в Україні, провадження розрахунків за допомогою криптовалюти, електронних грошей та фінансових активів.

Дістали подальшого розвитку науково-теоретичні засади правового регулювання використання електронного підпису сторонами електронного правочину, що вимагає удосконалення чинного законодавства України у частині «підсилення» юридичної значущості електронного підпису, зокрема через надання йому статусу власноручного підпису особи. Вказане призведе до зникнення ризику визнання його недійсним третіми особами (не сторонами договору) та сприятиме подальшому розвитку електронної комерції в Україні.

У дослідженні наголошено на відсутності регулювання діяльності суб'єктів, які надають платіжні послуги в сфері електронної комерції. Авторкою запропоновано розширити коло суб'єктів, які мають право надавати фінансові послуги на платіжному ринку, зокрема, шляхом імплементації норм відповідних Директив Європейського Союзу в національне законодавство України. Зокрема пропонується надати право емісії електронних грошей, ведення рахунків клієнтів, здійснення операцій з віртуальними активами небанківським фінансовим установам за умови отримання відповідних ліцензій або дозволів.

Ключові слова: інтернет, електронна комерція, електронні гроші, криптовалюти, електронний договір, інтернет-торгівля, електронний підпис, розрахунки в електронній комерції, NFT, віртуальні активи.

SUMMARY

Titova G.O. Settlement relations in the field of e-commerce. – Qualifying scientific paper, manuscript copyright.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the Doctor of Philosophy on a specialty 081 Law. – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University

of Management and Law of the Khmelnytskyi Oblast Council, Khmelnytskyi, 2021.

The dissertation is a complex scientific research of civil law regulation of alternative means of payment in the field of e-commerce, during which features of certain scientific categories and concepts are defined and offers on improvement of the national civil legislation of Ukraine for increase of efficiency of regulation of relations between payers and recipients of payments for electronic transactions and remote payments in the field of e-commerce.

The author proposes a doctrinal definition of the category «settlements in the field of e-commerce» as a conditional type of settlement obligations of accessory nature using cash, non-cash funds, electronic money, cryptocurrencies, financial assets other than cash and quasi-currency systems. using information and telecommunication systems, and arise due to the need to repay the monetary debt on the main obligation within the concluded electronic transaction.

As a result of the study, the concept of the category «e-commerce», which is proposed to extend to legal relations arising not only because of electronic (commercial) transactions, but also to relations related to information services, the provision of which is not paid by their recipients, due to the onset of a positive social effect.

In the dissertation work the concepts of «electronic deal», «electronic contract» and «electronic signature» were investigated. The author proposes a comprehensive definition of the concept of «electronic deal», as well as its relationship with the concept of «electronic contract». An important conclusion obtained because of the study is that in Ukraine there is a practice that shows the effect of the presumption of legality of the transaction (when using an electronic signature) is not complete. Persons who use an electronic signature to enter into an agreement bear several risks (recognition of a transaction as fictitious or uncompleted, impossibility of recognizing an electronic signature as

sufficient evidence in court, ambiguous legal position on an electronic signature). Therefore, the author proposes to improve the institution of regulation of the use of electronic signatures by the parties to transactions concluded with the help of information and telecommunication systems. It is proposed to improve the norms of the current legislation of Ukraine in terms of granting the electronic signature the status of a person's handwritten signature.

In the dissertation work the definition of the concept, features and types of the settlements in the field of e-commerce is investigated. According to the results of the dissertation research, the classification of the settlements in the field of e-commerce according to certain criteria - cash, non-cash, electronic payments is proposed. Special features of electronic settlements as a conditional category and superstructure over classical (cash and non-cash) types of settlements are determined. During the dissertation research the characteristics of the most modern means of payment, such as mobile money, electronic money, cryptocurrencies and other virtual assets, are singled out and given. The need to expand the understanding of money (cash) within the Central Committee of Ukraine by determining the possibility of circulation of digital means of payment («electronic funds», cryptocurrencies and other digital (virtual) assets) in electronic payment systems in cases and in the manner prescribed by law.

It has been found that the regulation of settlements in e-commerce in different countries of the world demonstrates a wide range of approaches to the forms and conditions of such settlements and methods of legal regulation. The current evolutionary step in the field of electronic payments is the use of various cryptocurrencies, and therefore it is advisable to use foreign practice of electronic payments using both «traditional» methods and cryptocurrencies, which will allow borrowing certain approaches to civil law regulation in their use. This work identifies the features that clearly separate cryptocurrencies from other types of online payments.

In the dissertation work the concept of «electronic money» is thoroughly researched, their special features are defined. The main risks posed by owners and issuers of electronic money are also studied. The author emphasizes that the main risk is the insolvency of a bank that is either an issuer of electronic money or has an account for the storage of funds, which is a provision of electronic money issued by a bank other than this bank. In this regard, it is proposed to make appropriate changes to the current legislation of Ukraine. The author also proposed a list of measures that need to be implemented to increase consumer confidence in electronic money and expand the practice of their use in Ukraine.

It is revealed that among the digital assets in the activities of participants in civil law relations can be attributed «virtual things» - electronic objects (digital goods), which by virtue of their virtuality are not material things but have all the features of things (goods). Thus, the concept of «NFT» is investigated in the work.

The dissertation reveals the concept of «mobile money» (money of mobile operators) and provides a legal analysis of the mechanisms of their use in Ukraine. The study found that mobile money is not a separate means of payment from a legislative point of view, but in fact is a separate payment instrument.

It has been found that certain financial instruments are also an alternative means of payment used in e-commerce. Legislative regulation and mechanisms of their use are studied on the example of one of the systems of instant online settlements.

As a result of the research, the author identified the main features inherent in electronic settlements, namely - the electronic form of records of data on settlements and the use of electronic means for recording and transmission of these data using information and telecommunications systems. The work also proposes the author's classification of forms of electronic payments in the field of e-commerce and presents step-by-step models of making payments using them. The author concluded that the sources of legal regulation of alternative

means of payment are not sufficiently systematic. Therefore, the study proposes to make appropriate additions and changes to the Civil Code of Ukraine.

Scientific and theoretical principles of legal regulation of the use of electronic signatures by the parties to the electronic transaction have been further developed, which requires improvement of the current legislation of Ukraine in terms of «strengthening» the legal significance of electronic signatures, in particular by granting the status of personal signature. This will eliminate the risk of invalidating it by third parties (not parties to the agreement) and will promote the further development of e-commerce in Ukraine.

In the field of positive legal regulation of e-commerce today remains particularly relevant regulatory consolidation of the conclusion and execution of transactions via the Internet, determining the legal force of electronic contracts, the implementation, payment of transactions in e-commerce in Ukraine, cryptocurrency, e-money and financial assets.

The study highlights the lack of regulation of the activities of entities that provide payment services in the field of e-commerce. The author proposes to expand the range of entities that have the right to provide financial services in the payment market through the implementation of the relevant Directives of the European Union in the national legislation of Ukraine. It is proposed to give the right to issue electronic money, maintain customer accounts, carry out transactions with virtual assets to non-banking financial institutions, subject to obtaining the appropriate licenses or permits.

Keywords: *Internet, e-commerce, e-money, cryptocurrencies, e-contract, electronic deal, electronic contract, electronic signature, e-commerce payments, NFT, virtual assets.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Тітова Г. О. Понятие, правовая природа сделки, которая осуществляется в электронной коммерции. *LEGEA ŞI VIAȚA*. 2018. № 6/2 (318) С. 106-110.

2. Тітова Г. О. Поняття, ознаки та види розрахунків у сфері електронної комерції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 57-66.

3. Тітова Г. О. Юридична сила електронного договору: до постановки питання», *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Випуск 4. URL : <http://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/326/327>

4. Тітова Г. О. Класифікація суб'єктів, що мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків. *Ірпінський юридичний часопис*. 2020. № 4. С.144-153.

5. Тітова Г. О. Правове регулювання електронних розрахунків у Європейському Союзі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 6-2. С. 133-137.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Тітова Г. О. Проблеми правового регулювання використання електронного підпису при укладанні правочинів в сфері електронної комерції. *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н.Ю. Одеса : Фенікс, 2017. С. 95-98.

7. Тітова Г. О. Правове регулювання криптовалют в Україні та зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.) : [у 2-х част.]. Частина перша. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2017. С. 154-157.

8. Тітова Г. О. Суб'єктний склад ринку емітентів електронних грошей в Україні: проблеми та потенціальні шляхи їх вирішення. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 травня 2018 року) / Редкол. : докт. юрид. наук, проф. І. С. Гриценко (голова), канд. юрид. наук І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. В 2-х томах. Том 2. К.: 2018. С. 56-58.*

9. Тітова Г. О. Види розрахунків в сфері електронної комерції. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 19-20 жовтня 2018 року): [у 2-х част.]. Частина друга. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 94-96

10. Тітова Г. О. Сучасний спосіб розрахунків у сфері ІТ-криптовалюти : перспектива правового регулювання в Україні. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні* : збірник матеріалів III-ої Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 7 грудня 2018 р.). Львів: Растр -7, 2018. С. 127-131.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗРАХУНКОВИХ ВІДНОСИН В СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ.....	26
<i>1.1. Поняття, правова природа правочинів в сфері електронної комерції.....</i>	<i>26</i>
<i>1.2. Поняття, ознаки та види розрахунків в сфері електронної комерції.....</i>	<i>47</i>
<i>1.3. Міжнародно-правове та національне законодавство, що регулює відносини, які виникають в сфері електронної комерції.....</i>	<i>60</i>
<i>Висновки до розділу 1.....</i>	<i>69</i>
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ РОЗРАХУНКІВ ПРИ ВИКОНАННІ ПРАВочИНУ В СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ.....	72
<i>2.1. Особливості укладання та виконання правочинів через мережу Інтернет. Юридична сила електронного договору.....</i>	<i>72</i>
<i>2.2. Оплата правочинів в сфері електронної комерції в Україні.....</i>	<i>81</i>
<i>2.3. Еволюція правового регулювання здійснення розрахунків в сфері електронної комерції в зарубіжних країнах.....</i>	<i>88</i>
<i>Висновки до розділу 2.....</i>	<i>110</i>
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУЧАСНИХ ВИДІВ РОЗРАХУНКІВ В СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ.....	113
<i>3.1. Правова природа сучасних способів розрахунків у сфері електронної комерції.....</i>	<i>113</i>
<i>3.2. Особливості визначення суб'єктного складу відносин з обслуговування розрахунків в сфері електронної комерції.....</i>	<i>143</i>
<i>3.3. Перспективи наближення національної правової системи в сфері регулювання сучасних засобів розрахунків до міжнародних та регіональних правопорядків.....</i>	<i>155</i>
<i>Висновки до розділу 3.....</i>	<i>165</i>
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	174
ДОДАТКИ.....	195

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР України – Верховна Рада України;

ЄС – Європейський Союз;

ЗУ – Закон України;

КК України – Кримінальний кодекс України;

КМУ – Кабінет Міністрів України;

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення;

КСУ – Конституційний Суд України

НБ України – Національний Банк України

СК України – Сімейний кодекс України;

ЦК України – Цивільний кодекс України;

ЦПК України – Цивільно-процесуальний кодекс України.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Формування інформаційного суспільства в Україні потребує підвищення ефективності та конкурентоспроможності всіх сфер господарської діяльності за рахунок прискорення процесів їх інформатизації. Сучасний етап інформаційної революції ставить за мету не тільки впровадження новітніх технологій взаємодії між суб'єктами соціально-економічних відносин, а й розробку єдиних рішень з організації економічних механізмів реалізації глобальних інформаційних бізнес-структур, які стали широко відомими під назвою «цифрова економіка».

У сучасній філософській, правовій та економічній літературі вирішальним фактором суспільного прогресу та розвитку сучасної цивілізації стає виробництво, розподіл і споживання інформації у всіх основних сферах життєдіяльності суспільства. У ХХ сторіччі з винайденням комп'ютера розпочалися процеси проникнення в усі сфери діяльності людини, в тому числі у приватно-правові відносини опосередковані договорами, інформаційно-комп'ютерних технологій та телекомунікаційних мереж.

Розвиток світової економіки, процеси глобалізації торговельних відносин, фактичний поділ секторів економіки за територіальним принципом призводять до розробки й масштабного впровадження договорів оферти, де оптимізація прискорює транскордонну торгівлю дистанційними способами передачі інформації. Однак правова основа регламентації таких і подібних відносин, опосередкованих різними електронними способами, очевидно потребує модернізації. Безперечно, інформаційно-комунікаційне середовище, і, перш за все, сама мережа Інтернет, має певну технічну специфіку, і, отже, підлягає спеціальному правовому регулюванню. Регулювання мережі Інтернет в силу різноманіття торговельних відносин ускладнюється проблематикою колізії

різних правових систем, яка в контексті оперативних властивостей електронних комунікацій набуває особливої гостроти. У зв'язку із чим виникає необхідність вдосконалення договірних, а також розрахунково-платіжних відносин в сфері електронної комерції, пов'язаних з правовими порядками різних держав.

Активний процес поширення електронних розрахунків у сфері цивільно-правових та господарських відносин сприяє розвитку національної економіки та формуванню нової якості розрахункових зобов'язань.

Криза, викликана пандемією COVID-19 та карантинними заходами, пов'язаними з поширенням захворювання, лише підштовхнула весь світ прискорити перехід до «цифровізації» розрахункових відносин. Бурхливе запровадження інноваційних рішень в сферу електронних платежів, а так само поява нових видів послуг і великої різноманітності електронних, в тому числі мобільних пристроїв та додатків, призначених для цього - все це прискорює процес активного впровадження електронних розрахунків.

При цьому, безпека і надійність платіжних сервісів є найважливішими умовами ефективного функціонування як самого ринку, так і забезпечення протидії тероризму, торгівлею наркотичними речовинами та зброєю. Сучасні користувачі платіжних послуг повинні бути належним чином захищені і від ризиків розголошення власних персональних даних та розкриття фінансової інформації.

На сьогодні чинне національне законодавство не в повному обсязі забезпечує вказані вище потреби та виклики в сфері унормування розрахункових відносин, опосередкованих електронною комерцією.

В ЄС ще у 2000 році було прийнято Директиву 2000/31/ЄС про електронну комерцію, якою визначаються лише загальні засади регулювання електронної комерції на внутрішньому ринку з постійною відсилкою до національного законодавства держав-членів ЄС. Також із 16 вересня 2009 року в ЄС діє Директива 2009/110/ЄС щодо започаткування

та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними. Вказаний нормативно-правовий акт має велике значення при дослідженні розрахунків в електронній комерції, оскільки оплата он-лайн під час вчинення правочинів в електронній комерції є невід'ємною частиною електронних угод. Ця Директива також допускає факт встановлення національним законодавством інших умов, ніж визначено Директивою. Разом із тим, аналіз національної правової системи в означеній сфері дає підстави зробити висновок про наявність істотних, системних прогалин в правовому регулюванні розрахункових правовідносин в електронній комерції та певну концептуальну невідповідність європейського та українського підходів у правовому регулюванні окремих питань вчинення електронних правочинів та оплати на їх виконання.

Вказане підкреслює та активізує об'єктивну необхідність вивчення правового регулювання розрахункових відносин в сфері електронної комерції, що опосередковуються всесвітньою інформаційною системою Інтернет. Зокрема, важливим питанням, що потребує ґрунтовного дослідження, є інноваційні способи розрахунків за правочинами в сфері електронної комерції. Особливо доцільним також вбачається компаративістське дослідження законодавства країн-членів ЄС та вітчизняного законодавства в сфері електронної комерції та сучасних способів розрахунків через призму вивчення шляхів можливої його імплементації в чинне законодавство України з метою наближення українського законодавства до законодавства ЄС.

Необхідно зазначити, що питання регулювання електронної комерції, та важливих її складових – електронного договору, електронного підпису, електронних розрахунків неодноразово ставали предметом наукових розвідок таких вітчизняних вчених: Ю. К. Базанов, О. А. Баранов, А.М. Береза, Н. Є. Блажівська, Н. Л. Бондаренко-Зелінська, В. М. Брижко, Т.В. Волинець, С. Д. Гринько, В.М. Желіховський, Д. А. Ківелюк,

І. А. Козак, О. В. Кохановська, І. С. Лукасевич-Крутник, М.В. Макарова, О. А. Махаєва, Н. С. Меджибовська, К. Г. Некіт, А. М. Новицька, Л.А. Пономаренко, М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, В.О. Філатов, О. О. Хавронюк, А.М. Чучковська, К. С. Шахбазян, О. Ю. Черняк, Ф.А. Шевченко, О. М. Юдін та інші.

Разом із тим варто констатувати, що на сьогодні питання комплексного дослідження розрахункових відносин в сфері електронної комерції залишається дослідженим фрагментарно, а, враховуючи актуальність такого дослідження посилену реаліями сучасного товарообороту, існує очевидна необхідність ґрунтовного наукового аналізу вказаних відносин, а також розроблення пропозицій та рекомендацій з питань удосконалення національного цивільного законодавства щодо розрахункових відносин в сфері електронної комерції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до планів науково–дослідної роботи кафедри міжнародного та європейського права на 2015-2020 роки «Правове забезпечення розбудови сталої демократії в контексті взаємодії національного, європейського та міжнародних правопорядків», кафедри цивільного права та процесу на 2013–2017 роки «Удосконалення механізму правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» та на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 роки (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Тему дисертації затверджено вченою радою Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 30 січня 2017 року (протокол № 10).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертації полягає в тому, щоб на основі здобутків вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, системи національного законодавства України, законодавства зарубіжних країн та ЄС, практики його застосування визначити основні правові засади правового регулювання здійснення розрахунків у сфері електронної комерції та вирішити комплекс теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з такими відносинами, розробити конкретні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення вітчизняного правового регулювання відносин із здійснення розрахунків у сфері електронної комерції.

Для досягнення вказаної мети дисертаційного дослідження постає необхідність розв'язання таких *задач*:

- визначити поняття, правову природу правочину, що здійснюється в електронній комерції;
- охарактеризувати поняття, ознаки та види розрахунків у сфері електронної комерції;
- проаналізувати вітчизняне та міжнародне законодавство, що регулює відносини, які виникають під час вчинення правочинів в сфері електронної комерції;
- виявити особливості укладання та виконання правочинів через мережу Інтернет;
- охарактеризувати специфіку оплати правочинів в електронній комерції в Україні;
- обґрунтувати еволюцію правового регулювання здійснення розрахунків в сфері електронній комерції в зарубіжних країнах;
- визначити правову природу сучасних способів розрахунків в сфері електронної комерції;

- окреслити коло суб'єктів, що мають право на обслуговування відповідних засобів розрахунків;
- визначити шляхи удосконалення законодавства України в сфері регулювання сучасних засобів розрахунків.

Об'єктом дисертаційного дослідження є цивільні правовідносини, що опосередковують здійснення розрахунків в сфері електронної комерції.

Предметом дослідження є розрахункові відносини в сфері електронної комерції.

Методи дослідження. З урахуванням комплексного характеру досліджуваної проблематики розрахункових відносин в сфері електронної комерції для виконання поставлених завдань у роботі були використані такі спеціальні та загальнонаукові методи дослідження: спостереження, теоретичного і практичного моделювання, формально-логічного узагальнення правових явищ. Необхідно відзначити важливість використання таких традиційних методів: *діалектичний метод* пізнання суспільних, у тому числі правових, явищ використовувався для виявлення закономірностей правового регулювання розрахункових відносин в сфері електронної комерції в національній та зарубіжних правових системах (*підрозділи 1.3, 2.3, 3.3*); за допомогою *формально-логічного* методу розкрито розуміння розрахункових відносин в сфері електронної комерції, правову природу правочинів, що здійснюються у досліджуваній сфері, а також сучасних способів розрахунків (*підрозділи 1.1, 1.2, 3.1*); *системно-структурний* метод було використано під час визначення суб'єктного складу досліджуваних відносин (*підрозділ 3.2*); *порівняльно-правовий* метод застосовувався під час аналізу міжнародно-правового та національного законодавства, що регулює відносини які виникають в сфері електронної комерції, еволюції правового регулювання здійснення розрахунків в сфері електронній комерції в зарубіжних країнах, перспектив наближення національної правової системи в сфері регулювання сучасних засобів розрахунків до міжнародних та

регіональних правопорядків (*підрозділи 1.3, 2.3, 3.3*). *Логіко-правовий* метод дозволив виявити прогалини та недоліки чинному національному цивільному законодавства України та запропонувати механізми їх усунення (*розділи 1-3*).

Дисертаційне дослідження, а також використані у ньому наукові методи пізнання ґрунтуються на діалектичному сприйнятті правової дійсності. Достовірність результатів дослідження забезпечується методологічним плюралізмом. Зроблені висновки і пропозиції ґрунтуються на вимогах формальної логіки з урахуванням визначеності, несуперечності, послідовності та обґрунтованості у рамках понятійного апарату юридичної науки.

Нормативно-правовою основою роботи стали положення Конституції України, Цивільного кодексу України та інші національні нормативно-правові акти, а також нормативно-правові акти зарубіжних країн та ЄС із питань, пов'язаних із здійсненням розрахунків в сфері електронної комерції.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають узагальнення практики застосування чинного законодавства України, матеріали та публікації у вітчизняних та зарубіжних періодичних виданнях щодо здійснення розрахунків в сфері електронної комерції.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим комплексним вітчизняним дослідженням правових відносин із здійснення розрахунків, які виникають в результаті виконання правочинів в сфері електронної комерції, спрямованим на удосконалення національної правової системи у означуваній сфері. Конкретними результатами наукового дослідження, що містять наукову новизну, слід визнати такі:

вперше:

1) запропоновано доктринальне визначення категорії «*розрахунки у сфері електронної комерції*», як умовного виду розрахункових зобов'язань акцесорного характеру з використанням готівкових, безготівкових коштів,

електронних грошей, криптовалют, фінансових активів, відмінних від грошових коштів, а також квазівалютних систем, що здійснюються з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, та виникають внаслідок необхідності погашення грошового боргу за основним зобов'язанням в межах укладеного електронного правочину;

2) обґрунтовано визначення *«цивільно-правового регулювання розрахунків у сфері електронної комерції»*, як цілеспрямованого впливу норм цивільного права на суспільні відносини у сфері електронної комерції з метою забезпечення за допомогою цивільно-правових інструментів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб;

3) доведено необхідність розширення розуміння грошей (грошових коштів) в межах ЦК України визначенням можливості обігу цифрових платіжних засобів (електронних коштів, криптовалют та інших цифрових (віртуальних) активів) в електронних платіжних системах у випадках і в порядку, встановлених законом;

удосконалено:

4) доктринальне тлумачення категорії *«електронна комерція»*, під якою запропоновано розуміти правовідносини у сфері цифрових онлайн-технологій, які пов'язані з укладанням електронних правочинів (комерційні відносини) та здійснюваними у їх межах електронними розрахунками, а також відносини, пов'язані з інформаційними послугами, надання яких не оплачується їх одержувачами, обумовлені настанням позитивного соціального ефекту;

5) комплексне поняття *«електронного правочину, що здійснюється в електронній комерції»*, який визначено як дво- чи багатосторонній правочин, спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, вчинюваний з використанням цифрових онлайн-технологій інформаційно-телекомунікаційних систем за умов дотримання

диспозитивних вимог ідентифікації учасників, рівень якої відповідає волі сторін;

б) науково-теоретичні засади класифікації та особливостей правового статусу суб'єктів, що мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків. Наголошено на таких принципових позиціях: коло таких суб'єктів має бути вичерпним та визначеним у національному законодавстві (при цьому за основу запропоновано використовувати перелік суб'єктів, окреслений у Директиві PSD2 ЄС); діяльність суб'єктів, які здійснюють операції з криптовалютами, повинна бути законодавчо регламентована в частині визначення їхніх прав та обов'язків у сфері захисту персональних даних та електронних активів клієнтів;

дістали подальшого розвитку:

7) науково-теоретичні засади правового регулювання використання електронного підпису сторонами електронного правочину, що вимагає удосконалення чинного законодавства України у частині «підсилення» юридичної значущості електронного підпису, зокрема через надання йому статусу власноручного підпису особи. Вказане призведе до зникнення ризику визнання його недійсним третіми особами (не сторонами договору) та сприятиме подальшому розвитку електронної комерції в Україні;

8) класифікація електронних розрахунків. Запропоновано розглядати визначати *традиційні* (за обов'язковою участю банківських установ) *нетрадиційні* (без обов'язкової участі фінансових установ, в тому числі банків) електронні розрахунки;

9) твердження про доцільність надання криптовалютам особливого правового режиму за аналогією з електронними грошима, визначаючи за ними особливості, відмінні від грошей та товарів. Визнання існування і використання криптовалют на нормативному рівні надасть державі можливості щодо подальшого якісного правового регулювання діяльності з криптовалютами, в тому числі можливість визначення податкового режиму в діяльності з використанням криптовалют;

10) ідеї нормативно-правового регулювання форм розрахунків через внесення змін і доповнень до ЦК України (глави 74 «Розрахунки») у частині форм розрахунків та видів безготівкових розрахунків, доповнивши зміст статей 1087 та 1088 ЦК України словосполученням «...у тому числі з використанням цифрових платіжних засобів».

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації положення, висновки і пропозиції, можуть бути використані:

– у науково-дослідній роботі – для подальшого поглибленого теоретичного вивчення проблем здійснення розрахунків в сфері електронної комерції;

– у правотворчості – для вдосконалення чинного законодавства, яке регулює питання здійснення розрахунків в сфері електронної комерції;

– у правозастосуванні – результати дослідження можуть сприяти вдосконаленню процесуального розгляду справ, пов'язаних із здійсненням розрахункових відносин в сфері електронної комерції;

– в освітньому процесі – під час викладання дисциплін «Цивільне право», «Міжнародне економічне право», «Міжнародні комерційні угоди», «Міжнародне фінансове право», а також для підготовки підручників, посібників, практикумів та іншої додаткової навчальної літератури для здобувачів вищої освіти, науковців (*Акт про реалізацію результатів наукових досліджень від 10 березня 2021 року*) (Додаток Б).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою роботою, підготовленою шляхом особистого дослідження положень вітчизняного, зарубіжного, регіонального та міжнародного законодавства, наукової та навчальної літератури. Для аргументації окремих положень та як підґрунтя наукової дискусії використано положення праць інших науковців, на які зроблено відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана й обговорена на кафедрі міжнародного та європейського права

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Окремі висновки та узагальнення дослідження висвітлювалися дисертанткою на таких наукових заходах: Всеукраїнська науково-практична конференція «*Інформаційні технології в судочинстві*» (Одеса, 18 квітня 2017 р.); Міжнародна наукова конференція «*Шістнадцяті осінні юридичні читання*» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «*Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики*» (Київ, 18 травня 2018 року); Міжнародна наукова конференція «*Сімнадцяті осінні юридичні читання*» (м. Хмельницький, 19-20 жовтня 2018 року); III-я Міжнародна науково-практична конференція «*ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*» (Львів, 7 грудня 2018 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації знайшли своє відображення у 5 публікаціях, а саме: *три* у наукових виданнях України, визначених фаховими з юридичних наук; *одна* – у науковому періодичному виданні іншої держави (Республіка Молдова) *одна* – в періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або ЄС з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувачки (*Visegrad journal on human rights*, Словаччина); а також у *п'яти* збірниках тез матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертаційного дослідження становить 198 сторінок, із них 173 сторінки основного тексту. Список використаних джерел складає 164 найменування. Додатки викладено на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗРАХУНКОВИХ ВІДНОСИН В СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

1.1 Поняття, правова природа правочинів в сфері електронної комерції

Сучасна цивілізація на межі століть розпочала прорив у постіндустріальний простір, який є сферою панування інформаційних технологій та науково-технічних засобів збору, накопичення, фіксації, переробки та збереження інформаційних ресурсів. Ці ресурси та комунікаційні можливості, у першу чергу, торкаються побутового життя людини та всього того, що створює її індивідуальність на рівні від біометричних або особистісних показників, до сфери прикладного комерційного застосування. Сучасний вектор розвитку цивілізації демонструє наближення інформаційної ери. Людство робить чергові кроки до переходу від цивілізації техногенної (індустріальної) до постіндустріальної. В науковий та практичний обіг увійшла категорія «електронної торгівлі» та «електронної комерції».

Глобальне інформаційне середовище Інтернету виявилось ідеальним інструментом ведення комерційної діяльності. Розвиваючись, онлайн торгівля активно сприяє змінам в світовій економічній системі - розширення ринків збуту, усунення торговельних бар'єрів, виникнення нових видів товарів та послуг, використання нових видів розрахунків – основні наслідки такої трансформації. Електронна торгівля кардинально змінює ділові процеси на підприємствах та формує нові бізнес-моделі, що сприяє підвищенню ефективності бізнесу. Зокрема, в електронне середовище проникають роздрібна й оптова торгівля, банківська

діяльність, операції з акціями, закупівлі, он-лайнві аукціони[79, 29с]. Виникає нова якість суспільно-правових відносин – цифровізація.

Як це передбачено Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України, цифровізація — насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір. Важливими для розвитку цифрової економіки є м'які цифрові інфраструктури, які також не повинні залишатися поза увагою, зокрема інфраструктура блокчейн, інфраструктура електронних розрахунків та транзакцій, інфраструктура електронної комерції та онлайн-взаємодії суб'єктів бізнесу.[125]

Розвиток торгівлі в інформаційному суспільстві є процесом, що складається з таких етапів: поява нових багатоканальних моделей обміну інформаційними ресурсами внаслідок інформаційно-комунікаційної революції; виникнення положень Інтернет-права та загальної системи технічної стандартизації, у тому числі, формування єдиної мови глобальної економіки, за допомогою стандартизації бухгалтерського обліку та аудиту; підвищення операційної ефективності завдяки використанню розгалуженої інфраструктури інформаційних технологій переходу до мережевих бізнес-моделей.

Сьогодні Україна очолює рейтинг The Good Country Index в галузі науки і технологій. Три українські стартапи – Setapp, PatentBot, Petcube Bites - отримали престижну премію Golden Kitty Awards як кращі винаходи і проекти за підсумками року. Україна є пілотним майданчиком для багатьох інвестиційних проектів. Дослідження венчурного фонду A Ventures Capital свідчать, що інвестиції в українські ІТ-компанії склали 265 млн. доларів в 2017 році, що на 231% більше, ніж в 2016-му. Лише один стартап Grammarly залучив 110 млн. дол.США. Також мільйонні інвестиції

отримали такі компанії, як BitFurry (30 млн дол.), Petcube (10 млн дол.) і People.ai (7 млн. дол.).

При цьому 96% інвестицій склав іноземний капітал за участю українських інвесторів. Провідними вкладниками були іноземні інвестиційні фонди – General Catalyst, IVP, Spark і Almaz Capital. Частина коштів (3%) стартапи отримали на світових краудфандінгових платформах. Середня сума інвестицій зросла до 500 тис. дол. на етапі розробки продукту і до 4,8 млн. дол. на стадії виходу на масовий ринок.

Окремий сегмент національного ринку продажів складає е-комерція. Відзначимо, що під електронною комерцією (від *англ. e-commerce*) розуміють комерційну взаємодію суб'єктів бізнесу з приводу купівлі-продажу товарів та послуг (матеріальних та інформаційних) з використанням інформаційних мереж (Internet, мережа стільникового зв'язку, внутрішньої локальної мережі фірм тощо). До електронної комерції відносять: електронний обмін інформацією (*англ. Electronic Data Interchange, EDI*); електронний рух капіталу (*англ. Electronic Funds Transfer, EFT*); електронну торгівлю (*англ. E-Trade*); електронні гроші (*E-Cash*); електронний маркетинг (*англ. E-Marketing*); електронний банкінг (*англ. E-Banking*); електронні страхові послуги (*англ. E-Insurance*) [158, 261с.].

В Україні торгівля в Інтернеті є галуззю, яка демонструє досить швидкі темпи зростання серед усіх галузей економіки. Приблизний товарообіг послуг та товарів на ринку e-commerce на сьогодні складає близько 50 мільярдів грн.

Найбільша група майданчиків в сегменті он-лайн-торгівлі – це проекти компанії EVO – Prom.ua, Bigl.ua, Crafta.ua, Shafa.ua. Всі вище перераховані сайти є маркетплейсами. За попередній рік українці витратили на них 14,2 мільярди гривень.

Доступ до мережі Інтернет мають 22 млн. українців; 31% українських користувачів Інтернету (6,9 млн. осіб) хоча б один раз робили

покупку в он-лайн. Через маркетплейси компанії EVO українці частіш за все купували он-лайн товари наступних груп: одяг, взуття і аксесуари, техніка та електроніка, товари для дому та саду.

До порівняно нових сегментів, на які в Інтернеті зростає попит, відносять товари ручної роботи і вторинний ринок речей. За оцінками одного з лідерів українського рітейлу – LeBoutique – об'єм e-commerce в сегменті fashion складає 200-250 мільйонів доларів США. За 2017 р. Нова пошта доставила близько 33 мільйонів посилок з інтернет-магазинів. Приблизно 45% всіх он-лайн-покупців хоча б раз купували через соціальні мережі. Лідирує при цьому Facebook. За даними Comfy.ua, вісім з десяти людей, які купують товар в магазині, перед цим шукають інформацію про нього через пошук Google, читають огляди, відгуки, характеристики і порівнюють ціни. Згідно з статистикою Google, для 85% користувачів досить використовувати декілька пристроїв для здійснення однієї покупки. Продажі впевнено стають мультिकанальними.

Кількість товарів в асортименті інтернет-гіпермаркету Rozetka в 2017 році досягнула 1,2 мільйона позицій. В трійку найпопулярніших серед українців закордонних інтернет-магазинів входять Amazon, AliExpress и eBay. В середньому на ринку, придбання з мобільних пристроїв вже генерують близько 30% всіх продажів і цей показник продовжує зростати. Загалом сучасні віртуальні організації України використовують різноманітні бізнес-моделі.

Більшу частку ринку електронної торгівлі України займають компанії, які використовують 4 бізнес-моделі: електронний магазин (супермаркет), електронна дошка оголошень, електронний маркетплейс та прайс-агрегатор, причому значна частина компаній застосовує гібридні моделі типу «дошка оголошень + прайс-агрегатор» (Ria.com), «супермаркет + маркетплейс» (Rozetka.com, Lamoda.ua). Елементи «гібридності» демонструє і нова площадка Shafa.ua, яка комбінує елементи дошки оголошень і вертикального C2C маркетплейсу в категорії «Жіночий

одяг та аксесуари», приймаючи на себе функції перевірки продавця, модерації та публікування відгуків. Серед найпопулярніших електронних торговців України за даними [7,160,42] – гібридні Інтернет-супермаркетплейси Rozetka та Lamoda, дошки оголошень OLX, Allbiz та Ria, спеціалізовані Інтернет-супермаркети електроніки Eldorado, Foxtrot, які працюють за моделлю «clicks and bricks», чисті маркетплейси Prom.ua, Bigl.ua, Skidka.ua та Інтернет-магазин косметики і парфюмерії makeup.com.ua [40, 91с.].

Найбільш відвідуваними сайтами є гібридна дошка оголошень OLX, Інтернет-супермаркет/маркетплейс Rozetka, маркетплейс Prom.UA та китайський маркетплейс Alibaba (Aliexpress). Саме ці компанії переважно ділять між собою призову трійку за охопленням Інтернет – аудиторії України, періодично міняючись місцями.

Так, у березні 2017 р. на перше місце вийшла Rozetka (50,5% Інтернет-аудиторії України), OLX змістилася на друге (37,5 %), Alibaba (Aliexpress) – на третє (34,4%), а Prom.UA з 16,9% пропустила вперед makeup.com.ua (21,3%), що відбиває як тенденцію на зростання популярності он-лайн замовлень у категорії «парфумерія і косметика», так і преференції покупців щодо безкоштовної доставки, яку і пропонує MakeUp [40, 92с.].

Крім того, охоплення аудиторії відбиває і те, наскільки успішно Інтернет-торговець просуває свій бренд, а Rozetka вже кілька років поспіль є лідером за вкладеннями у рекламу в ЗМІ та налагодила службу створення і розповсюдження власного контенту – відгуків, авторських статей, відеороликів. Найпопулярнішими товарами лишаються аксесуари до смартфонів, зарядні пристрої, мобільні телефони, смартфони, косметика, одяг, побутова техніка [42]. Серед українських компаній найбільше замовлень у 2016 р. отримали такі торговці, як OLX, Rozetka та Prom, які у 2016 р. відвідали відповідно 43,6%, 32,8% та 27,3% Інтернет-покупців України [163].

На думку представників групи EVO, найбільш перспективними категоріями товарів, попит на які буде зростати в найближчі декілька років, стануть: товари щоденного вжитку (потенціал зростання 80%), продукти та напої (75% приросту), сировина та матеріали (68%), електрообладнання (61%), зоотовари (56%) [163]. Сегмент електронної комерції поки що займає не більше 4% від загального ринку роздрібною торгівлі в Україні. Однак сегмент маркетплейсів є найбільш швидкозростаючим напрямком в ніші он-лайн-торгівлі, значно випереджаючи класичні інтернет-магазини за швидкістю зростання. В Топ-10 найбільш відвідуваних сайтів України входять три майданчики, що пов'язані з он-лайн-торгівлею: OLX.ua, Rozetka.com.ua, Prom.ua.

У 2017-му році зросла кількість підприємців, які почали продавати в мережі Інтернет. Тільки на майданчик Prom.ua прийшло 111 тисяч новачків. І кількість тих, хто займається електронною комерцією більше трьох років, також зростає – сьогодні цей показник на 45 тисяч більше, ніж у 2016-му [70].

Слід вказати, що поруч із безперечними перевагами для власників/організаторів бізнесу інтернет-торгівлі, посилюється проблема тінізації економіки, адже на сьогодні активно здійснюється продаж товарів через соціальні мережі, месенджери та мобільні додатки (зокрема, Facebook, Instagram, Viber та ін.) незареєстрованими суб'єктами господарювання. А це призводить до уникнення сплати податків задіяними у такий бізнес особами: не сплачується податок на доходи фізичних осіб, ЄСВ, військовий збір, податок на прибуток/єдиний податок та інші.

Сьогодні в Україні з усіх сайтів, що працюють під назвою Інтернет-магазинів, лише 10 відсотків офіційно зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють електронну торгівлю. Причиною такого становища є недосконалість законодавчого регулювання електронної торгівлі на національному рівнях [79, 29с.].

Таким чином, маємо ситуацію, що фактично правові відносини пов'язані з інститутом електронної комерції активно розвиваються в Україні, а правове регулювання цих правовідносин істотно відстає порівняно з іншими країнами світу.

Сам поняття «електронна комерція» набув поширеного використання в юридичній літературі, окремих нормативно-правових актах, при цьому визначений термін в науковій площині відсутній, тому наявна необхідність визначення поняття «електронної комерції» за допомогою правового аналізу її суттєвих ознак.

Термін «електронна комерція» був визначений американськими науковцями Калакотою та Уінстоном у 1997 році (by Kalakota and Whinston) як такий, що має багато перспектив і охоплює комунікації, бізнес, послуги та он-лайн продажі [11, с.3]. Пізніше електронна комерція визначалася як будь-яка дія, що здійснюється бізнесом (підприємцем який має комерційну мету), що вимагає здійснення фінансової операції через таку мережу, як Інтернет.

При цьому електронний обмін даними (ЕОД) (Electronic data interchange, EDI) - це форма електронної комерції, пов'язана з обміном діловою документацією, такою як рахунки та замовлення. У кінці 90-х років підприємства повільно приймають EDI через високі витрати, обмежений доступ споживачів до власних мереж та можливість автоматизувати лише частину транзакції [11, с.379].

З того часу операції електронної комерції можна розділити на дві категорії – від бізнесу до бізнесу або від бізнесу для фізичних осіб, які можуть передбачати електронне постачання товарів та послуг [24].

Нажаль, одночасно поширюється шахрайство, фінансові правопорушення та різні форми ухилення від сплати податків. Вони є характерними і зустрічаються не лише в електронній комерції, але електронна комерція представляє нові способи вчинення старих злочинів.

Електронну комерцію важко регулювати з нормативно-правових позицій з двох основних причин. По-перше, сфера електронної комерції та задіяні у ній технології швидко змінюються. Традиційно формулювання нових законодавчих приписів було еволюційним процесом, який адаптується до потреб суспільства. Що стосується електронної комерції, то темпи змін є і були занадто великими, щоб цей процес мав еволюційний характер. Це призводить до ситуації, коли існує вибір: або застосовувати чинне законодавство, або приймати нове законодавство, спеціально розроблене для вирішення викликів/проблем електронної комерції. По-друге, сама природа задіяної інтернет-технології означає, що вона є транснаціональною. Це призводить до проблем вибору щодо того, яка правова система має юрисдикцію щодо операцій електронної комерції [24].

А. Саммер, Дж. Дункан та В. Звасс вважають, що «електронна комерція» – це будь-яка форма бізнес-процесу, коли взаємодія між суб'єктами відбувається електронним шляхом з використанням Інтернет-технологій [23,с.5].

Д. Козьє, в свою чергу, відзначає, що «електронна комерція» включає в себе не лише купівлю-продаж товарів та послуг через Інтернет для безпосереднього отримання прибутку. У це поняття, на його думку, також входить підтримка отримання прибутку, створення попиту на товари та послуги, впровадження після продажного обслуговування клієнтів полегшення взаємодії між діловими партнерами [73, с.288].

Підвищення популярності поняття «електронна комерція» сталося внаслідок його постійного ототожнення з терміном «електронний бізнес». Проте з часом науковці почали відокремлювати електронну комерцію від електронного бізнесу [151]. Дослідивши визначення понять «електронний бізнес» і «електронна комерція», можемо стверджувати, що у науковців не має єдиного підходу як до трактування цих понять, так і до їх відношення одне до одного[57, с.185].

Електронна комерція не є тотожним поняттям до терміну електронна торгівля. Електронна комерція охоплює більш широке коло відносин, включаючи електронну торгівлю. Таким чином, можна стверджувати, що електронна торгівля є сферою (частиною) електронної комерції, яка створює нові можливості та орієнтована на торгівлю з використанням новітніх інформаційних технологій.

«Електронна комерція – це система взаємопов’язаних правовідносин у сфері вчинення правочинів шляхом обміну електронними документами, що здійснюється за допомогою використання мереж електрозв’язку, зокрема Інтернет». Виходячи з цього, А. В. Чучковська обґрунтовано доводить, що електронна комерція є комплексним, системним правовим поняттям, яке включає три групи правовідносин: правовідносини, пов’язані із вчиненням правочинів через мережі електрозв’язку у сфері господарювання; правовідносини, пов’язані із використанням електронних документів; правовідносини, пов’язані із використанням електронного підпису[156, с.20].

Важливим фактором, що сприяє розвитку електронної комерції, є стрімке удосконалення комп’ютерних технологій та розповсюдження доступу до інтернет-мережі, що, в свою чергу, потребує комплексного вирішення технічних, організаційних та правових питань. Все більше правочинів у торгівлі здійснюється за допомогою електронного обміну даними, які передбачають використання альтернативних паперовим варіантам засобів передачі і зберігання юридично значимої інформації і тому все частіше застосовуються в цивільних правовідносинах. За даними Ecommerce Europe (асоціації, яка представляє більше ніж 25 тис. компаній, які займаються онлайн-продажем товарів та послуг споживачам у Європі), обсяг українського ринку інтернет-торгівлі у 2015 р. склав 1,058 млрд євро за середньозваженим річним курсом гривні до євро €1=UAH24.23, тобто 25,6 млрд грн. [96]. Європейський обіг в електронній торгівлі збільшився

на 15% до 530 млрд євро в 2016 році, а Україна побачила зростання на на 31%.[8].

Питання використання електронних технологій у сфері цивільних правовідносин перебувають у прямій залежності з узгодженням теоретичних підходів розуміння правочину у його класичному прояві. Серед відомих науковців які приділяють увагу проблематиці правочинів, що здійснюються в електронній комерції та цій сфері в цілому, можна назвати: Л.А. Радкевич, В.М. Желіховську, Т.В. Волинець, О.А. Баранова, С. О. Тенькова.

Водночас, комплексної оцінки поняття, змісту та особливостей правочину, що здійснюється в електронній комерції у науковій цивільно-правовій сфері ще не надано, що обумовлює актуальність дослідження. Відповідно до положень ч.1 ст. 2 Закону України «Про електронну комерцію» [112] законодавство України у сфері електронної комерції ґрунтується на Конституції України [77] Цивільному та Господарському кодексах України, законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» [111], «Про електронний цифровий підпис» [109], «Про захист прав споживачів» [118], «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [123]. Також необхідно додати, що частково регулювання вказаної сфери буде здійснюватись Законом України «Про електронні довірчі послуги» [110], який набирає чинності 07.11.2018р. на заміну вищезазначеного Закону «Про електронний цифровий підпис».

Відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК України «Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків». Практичне калькування цього поняття ми можемо побачити у змісті у п.7 ст. 3 (Визначення термінів) Закону України «Про електронну комерцію» «електронний правочин - дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснена з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем» [152]. Правова система України містить також визначення інформаційно-

телекомунікаційної системи як сукупності інформаційних та телекомунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле (ст. 1 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах») [117].

Таким чином, законодавство України містить вихідні положення, які визначають поняття електронний правочин. Проте, виникає питання наскільки досконалим та таким, що відповідає потребам сьогодення є таке розуміння базової категорії.

Водночас, ч.2 ст.1 Закону України «Про електронну комерцію» (Сфера застосування цього Закону) містить перелік випадків, у яких положення Закону України «Про електронну комерцію» не поширюється на правочини. До таких, зокрема, віднесено винятки, пов'язані з особливим суб'єктним складом, з особливим порядком вчинення або оформлення правочину, певним сферам правовідносин або окремим видам зобов'язань. До винятків, пов'язаних з особливим суб'єктним складом можна віднести такі як: відсутність реєстрації фізичної особи, як сторони правочину як підприємця; стороною правочину є орган державної влади або орган місцевого самоврядування при здійсненні державних закупівель; якщо особа не має права укласти договір майнового забезпечення через те, що такі дії виходять за межі її господарської діяльності чи незалежної професійної діяльності. До випадків вимог дотримання особливого порядку вчинення або оформлення правочину відносимо: правочин підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації відповідно до законодавства та законом встановлено спеціальний порядок переходу права власності. Не поширюється дія Закону України «Про електронну комерцію» також на правочини, які регулюють сімейні відносини (що виглядає досить спірним через відсутність нормативного визначення поняття сімейний правочин) та правочини які регулюють правовідносини грального бізнесу (парі, тоталізатори та лотереї). Відповідно до ч.1 ст. 10 Закону України «Про електронну комерцію» електронні правочини

вчиняються на основі відповідних пропозицій (оферт – комерційних електронних повідомлень). У контексті виокремлення особливостей електронного правочину Т.В. Волинець наголошує на таких рисах: вчинення з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, чіткий статус суб'єктів електронної комерції, швидкість вчинення, зрівняння правових наслідків цього правочину до правочинів, вчинених у інших формах [37].

У суто технічному плані О.А. Баранов наголошує: «..інформаційна сутність правочину зводиться до фіксації волевиявлення сторін на якомусь носії інформації у вигляді чітко визначеного законодавцем виду інформаційного матеріалу (документи, листи і телеграми). При цьому законодавець принципово дозволяє дистанційне вираження волевиявлення при здійсненні правочину, але визначає припустимі способи такого вираження. Про це свідчить визначення конкретних форм інформаційних матеріалів (листи, телеграми) і способів передачі таких матеріалів (телетайпний, електронний або інший технічний засіб зв'язку)» [34, с.6].

Також мають рацію А. Нікіфоров та С.Михайлик у публікації «Чому укладання договорів у сфері електронної комерції це не лише click та tap» порушуючи питання правового статусу правочинів, вчинених у електронній формі. Ст. 5 Закону «Про електронну комерцію» містить дещо заплутану презумпцію дійсності електронного правочину, згідно з якою правочин не може бути визнано недійсним у зв'язку з його вчиненням в електронній формі, якщо інше не передбачено законом. При цьому Закон «Про електронну комерцію» не передбачає підстав для визнання правочину недійсним у зв'язку з його вчиненням в електронній формі. Очевидно, цю норму необхідно тлумачити наступним чином. По-перше, недійсними треба вважати правочини, які мають вади іншого, ніж форма, характеру (тобто недоліки змісту, суб'єктного складу, волевиявлення тощо), які впливають на їхню чинність згідно зі ст. 203 ЦК України. По-друге, недійсними мають визнаватися правочини в електронній формі, які

мають ознаки, зазначені у п. 2 ст. 1 Закону «Про електронну комерцію», наприклад, що стосуються об'єктів, вилучених з цивільного обороту, підлягають нотаріальному посвідченню чи державній реєстрації відповідно до законодавства або регулюють сімейні правовідносини [96].

Зрозуміло, що для відносин у сфері вчинення електронних правочинів є властивими загальні вимоги цивільного права до правомірності і дійсності правочинів. Відповідно, особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності, а сам правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним. На проблемність дотримання цих вимог вже було зазначено у наукових публікаціях. Проте, досі зміст нормативно-правового регулювання не охоплює питання обмежень щодо вчинення електронних правочинів малолітніми, неповнолітніми особами та обмежено дієздатними (недієздатними).

Необхідно також погодитись з тим, що використання телекомунікацій, в тому числі, мережі Інтернет та Інтернет-технологій, привносить у реалізацію суспільних відносин певні особливості, які вимагають врахування при правовому регулюванні. Насамперед, це: невизначеність місцеположення сторін правочину; невизначеність часу відправлення та одержання інформаційних матеріалів; певна анонімність автора інформаційних матеріалів; невизначеність відносно вірогідності отриманої інформації [80, с.6].

Дійсно ст. 211 ЦК України (Місце вчинення правочину) передбачає, що якщо у правочині не вказане місце його вчинення, то: місцем вчинення одностороннього правочину є місце вираження волі сторони; місце вчинення дво- або багатостороннього правочину встановлюється відповідно до статті 647 ЦК України (договір є укладеним у місці проживання фізичної особи або за місцезнаходженням юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір). Нажаль, забезпечення виконання цієї умови правомірності правочину вчиненого в електронній формі

викликає питання. Так само виникають перестороги щодо можливості визначити моменту укладання договору. Одночасно з цим, враховуючи фактичне існування правочинів, що укладені дистанційно, логічним було б вважати місцем вчинення правочину місце, де фактично відбувається завершення правочину – тобто місце відвантаження товару, якщо він є предметом матеріального світу, або місцезнаходження сторони, яка надала оферту, коли предметом правочину є не фізичний товар, послуга або робота.

При цьому також треба зазначити, що у зв'язку з особливостями вчинення електронного правочину (зокрема вибором сторонами саме такого способу його вчинення) доцільно було б віддати такі питання на розсуд сторін. Так як вони обирають фактично ніким не регульовану «територію» – мережу Інтернет – вони самостійно мають усвідомлювати наслідки невизначеності тих чи інших критеріїв або умов при вченні ними правочину, з яких витікає складність подальшого доказування в разі судових тяжб.

Тлумачення поняття електронної форми правочину викликає питання щодо її місця серед інших видів оформлення. Цивільне законодавство передбачає, що правочин може вчинятися усно або в письмовій (електронній) формі. Відповідно до ст.207 ЦК правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Статтею 205 ЦК передбачено, що сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом (правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Таким чином, мова йде про те, що електронна форма правочину є різновидом письмової. Із врахуванням майбутнього потенційного прогресу у регулюванні електронного правочину та розвитку технологій таке

тлумачення виглядає правильним, за умови не застосування вимог «письмовості» до електронної форми (мається на увазі звична всім паперова форма, обов'язкова наявність підписів сторін, печаток тощо). В перспективі логічно було б виділити окрему форму правочину – електронну. Основним критерієм відмежування вказаної форми від інших має бути факт того, що дії, спрямовані на виконання правочину, обов'язково здійснюються через Інтернет. Наприклад, якщо фізичний товар можна обрати в інтернет-магазині, але оплата здійснюється в момент його отримання – готівкою кур'єру, післяплатою у поштовому відділенні – такий правочин не слід вважати електронним правочином, адже в цьому випадку веб-сайт продавця є лише рекламною вітриною, а сам правочин здійснюється без використання мережі Інтернет. Проте у випадку, коли цей товар був оплачений он-лайн, правочин уже варто вважати таким, що вчинений в сфері електронної комерції, а отже електронним правочином.

Виглядає лише суто технічною проблема поєднання нотаріального оформлення та електронної комерції, яке має бути вирішено у майбутній перспективі. Наразі існує практика укладення електронних договорів у зовнішньо- економічних відносинах, коли проект договору складається у формі електронного документа, збереженого у форматі PDF, з накладенням на такий документ електронного цифрового підпису сторони, яка склала проект договору. Інша сторона, отримавши проект договору, у разі згоди з його умовами, повертає через мережу Інтернет оференту з накладенням на нього свого електронного цифрового підпису. Узгодження умов майбутнього договору відбувається шляхом надсилання електронних повідомлень у мережі Інтернет [43, с.68].

Отже, електронний правочин є дво- або багатостороннім правочином (договором), форма якого є не різновидом письмової, а фактично самостійною (у майбутньому це має зняти проблему з доказовим значенням цих матеріалів в межах цивільного, господарського або іншого процесу). Одночасно з цим розуміння складності процесу внесення змін до

великої кількості нормативно-правових актів вважаємо достатнім прямо прирівняти електронну форму правочину до письмової.

Питання правової природи правочину, що здійснюється в електронній комерції пов'язане також з можливостями вчинення відмови від правочину. Положення Закону України «Про електронну комерцію» не містять підстав та порядку реалізації можливості осіб, які вчинили дво- або багатосторонній правочин, за взаємною згодою, а також у випадках, передбачених законом, відмовитися від нього, навіть і в тому разі, якщо його умови повністю ними виконані.

Характер правовідносин у сфері електронної торгівлі, а у юридичній науці розповсюдженою є позиція, що терміном «електронна торгівля» повинні охоплюватися правочини, предметом яких є реалізація товарів із використанням електронних засобів дозволяє визнати їх договором публічним (в якому одна сторона - підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться). Він також може бути договором приєднання або договором на користь третьої особи.

Розвиток віддаленого (дистанційного) укладання договорів породжує необхідність дослідження, виявлення та вирішення проблем укладання договорів за допомогою інформаційних технологій. Так, чинним законодавством України передбачена можливість реалізації товару дистанційним способом [112], що полягає в укладенні електронного договору на підставі ознайомлення покупця з описом товару, наданим продавцем у порядку, визначеному Законом, шляхом забезпечення доступу до каталогів, проспектів, буклетів, фотографій тощо **з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем** або в інший спосіб, що виключає можливість безпосереднього ознайомлення покупця з товаром або із зразками товару під час укладення такого договору.

Абз.5 п.1 ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» (далі – Закон про електронну комерцію) містить поняття «електронного

договору», яким є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків та оформлена в електронній формі.

Стаття 11 зазначеного Закону містить умови щодо порядку укладання електронного договору. При цьому обов'язковим реквізитом електронного договору є електронні підписи сторін. На проблематику застосування саме цього важливого аспекту укладення електронного договору вважаємо за доцільне звернути увагу.

Поняття електронного підпису міститься в Законі України «Про електронний цифровий підпис» [109]. Відповідно до абз.2 ст. 1 цього Закону електронний підпис – дані в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації підписувача цих даних.

Аналізуючи дане визначення, можна сказати, що електронним підписом особи на практиці є скоріше за все текст або зображення, яке дозволяє отримати інформацію про сторону договору в обсязі, достатньому іншій стороні для укладення цього договору. Тобто, наприклад, підпис у електронному листі, що зазвичай містить прізвище, ім'я та контакти автора такого листа є його електронним підписом.

Відповідно до п.12. ст.11 Закону «Про електронну комерцію» електронний договір, укладений шляхом обміну електронними повідомленнями, підписаний у порядку, визначеному статтею 12 вказаного Закону, вважається таким, що за правовими наслідками прирівнюється до договору, укладеного у письмовій формі. Відповідно до ст.12 підписання електронного договору електронним підписом є достатньою підставою вважати його підписаним належним чином.

Відповідно до п.13. ст.11 Закону про електронну комерцію електронні документи, пов'язані з електронним правочином, можуть бути подані як докази сторонами та іншими особами, які беруть участь у судовому розгляді справи.

Докази, подані в електронній формі та/або у формі паперових копій електронних повідомлень, вважаються письмовими доказами згідно зі статтею 64 ЦК України. Одночасно з цим законодавство визначає, що електронний підпис не може бути визнаний недійсним лише через те, що він має електронну форму або не ґрунтується на посиленому сертифікаті ключа (тобто являє собою простий, незашифрований набір електронних даних).

Таким чином, вказані норми прямо свідчать про презумпцію правомірності правочину, що має визначальний принцип приватного права: «Дозволено усе, що прямо не заборонено законом». Тобто, суб'єкт цивільного права, реалізуючи право свободи правочину, може вчиняти з метою створення, зміни, припинення цивільних прав і обов'язків тощо будь-які правомірні дії [99].

Виходячи з цього сторонам не заборонено укладати договори шляхом обміну листами засобами електронної пошти, прийняття однією із сторін договору його умов шляхом встановлення помітки «згоден» в електронній формі тощо. Також поняття електронного підпису включає такі види підписів, як електронний цифровий підпис, коди, паролі тощо [156, с.20]. Розповсюдженим прикладом є процес підписання договору (фактично – надання банку дозволу на договірне списання коштів клієнта) за допомогою такого електронного підпису як одноразовий пароль. При цьому дії щодо введення одноразового паролю (коду), отриманого засобами стільникового зв'язку (текстове або голосове повідомлення) при авторизації банківського платежу за допомогою платіжної картки є підписанням угоди про договірне списання щодо даної конкретної операції, а сам код – електронним підписом особи. Хоча сам по собі цифровий код не дозволяє ідентифікувати клієнта банку (підписувача), проте він отримується за номером телефону, що вказаний в договорі банківського вкладу між банком та клієнтом, підписаного клієнтом

власноручно, а отже виступає для банку засобом ідентифікації такого клієнта.

Одночасно з цим в Україні спостерігається практика, яка на жаль, свідчить про дію презумпції правомірності правочину не в повній мірі. Особи, які для укладення договору використовують електронний підпис теоретично несуть наступні ризики:

- визнання правочину фіктивним або неукладеним з боку органів державної влади (зокрема перевіряючих органів, яким за законом надано право здійснювати перевірки відповідного суб'єкта);

- невизнання електронного підпису як належного засобу підпису в разі судового розгляду (ризик неможливості визнання електронного підпису достатнім доказом);

- невиконання умов договору іншою стороною договору в силу її недобросовісності та використання властивостей електронного підпису (неоднозначної правової позиції щодо електронного підпису).

Одночасно з цим необхідно відмітити, що електронні документи, створені за допомогою інформаційно-технологічних систем державних органів – Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Єдиний державний реєстр судових рішень, Єдиний державний реєстр платників ПДВ тощо – сприймаються комерційними установами (зокрема фінансовими) та органами державної та судової влади як належні джерела інформації для встановлення відповідних фактів.

Отже, вбачається доцільним удосконалити інститут регулювання використання електронного підпису сторонами правочинів, що укладаються за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Зокрема варто удосконалити норми чинного законодавства України щодо «підсилення» юридичної значущості електронного підпису, зокрема надати йому статусу власноручного підпису особи. Враховуючи той факт, що електронний підпис вже широко використовується при укладанні

цивільно-правових договорів, зникне ризик визнання його недійсним третіми особами (не сторонами договору) та сприятиме подальшому розвитку електронної комерції в Україні.

Ще одним важливим чинником є можливість надійної ідентифікації учасників електронної торгівлі (вчинення електронного правочину) у формі, яку вони вважатимуть для себе необхідною та достатньо інформативною. Можливим напрямом вирішення проблеми ідентифікації для сторін, які вимагатимуть максимального інформування про контрагента (наприклад, договір між банком та клієнтом) виступають сучасні біометричні технології. Особливу увагу у сучасному світі привертає проблема широкого запровадження методів біометричного контролю та захисту, в основі якої лежать методи математичної статистики (біометрія – сукупність методів математичного опрацювання даних, одержаних при вимірюванні тіла або окремих органів організму. За допомогою біометрії, в основі якої лежить теорія імовірностей, дається точна характеристика значення ознаки, яка вивчається, встановлюється вірогідність подібності або відмінності цієї ознаки).

Перші спроби автоматичної апаратної ідентифікації людини за властивими їй унікальними біологічними та поведінковими параметрами можна віднести до середини ХХ століття, коли з'явилися перші розробки з автоматичної ідентифікації голосу. Першою компанією, яка запропонувала власні біометричні системи контролю доступу, була Recognition Systems, Inc. (Значна кількість особливо важливих державних об'єктів у США обладнані її біометричними сканерами ідентифікації за формою кисті руки).

Проте лише у дев'яності роки загальний рівень розвитку обчислювальної техніки дозволив використовувати біометричні параметри для ідентифікації у режимі реального часу. Так, наприклад, компанія Ok: Electric Industry Co., Ltd оголосила про завершення розробки нової системи ідентифікації користувачів за малюнком райдужної оболонки ока, з

використанням звичайних фотокамер, вмонтованих у телефони або комунікатори. Сканування сітківки ока є найбільш оптимальним з огляду на такі причини: по-перше, це високий ступінь аутентифікації, по-друге, це не вимагає додаткових пристроїв, крім звичайної фотокамери, по-третє, алгоритми впізнання за сітківкою є простішими для обробки процесорами (за матеріалами: 3D News Daily Digital Digest).

Не виключенням стала і фінансова сфера відносин, де широко застосовуються засоби біометричної ідентифікації. Зокрема, у пластикових платіжних картках для дистанційного підтвердження особи – клієнта банку.

Крім того, окремої уваги заслуговує такий напрям використання ідентифікуючих засобів і в процесі електронної торгівлі та використання грошей. Поєднання біометрії та діяльності платіжної системи призвело до появи нового виду торговельної мережі – біометричних інформаційних кіосків. Так, Сінгапурський Citibank розповсюджує розроблену біометричну платіжну систему, яка дозволяє здійснювати оплату товарів та послуг через платіжні картки банку (ідентифікація на підставі відбитків пальців). Біометричні інформаційні кіоски вже встановлено у п'яти районах Сінгапура. Мережа подібних платіжних кіосків існує і у Пакистані з літа 2005 року. Вони обладнані сенсорним екраном та дозволяють оплачувати рахунки комунальних служб, проводити банківські трансакції, здійснювати операції з банківськими депозитами, активувати карти передоплати операторів мобільного зв'язку. Кіоск впізнає користувача за наданою ним національною ідентифікаційною картою. Верифікація особи відбувається за відбитком великого пальця власника картки. Зрозуміло, що подальша інтеграція технічних можливостей біоідентифікації особи з інтернет-середовищем зніме питання оформлення електронних правочинів та проблему анонімності сторін такого правочину.

З іншого боку, якщо сторони вважатимуть для себе інший достатній рівень взаємного інформування, вони також матимуть можливість

укладання правочину, що здійснюється в електронній комерції (втілення принципу правомірності дій сторін електронного договору). Введення обов'язкової ідентифікації сторони правочину (якщо вона не вимагається нормами чинного законодавства) є неприпустимим та таким, що призведе до сповільнення розвитку електронної комерції.

Таким чином, у підсумку ми можемо запропонувати власне визначення електронного правочину, що здійснюється в електронній комерції - це дво- чи багатосторонній правочин, спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснений з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем за умов дотримання диспозитивних вимог ідентифікації учасників, рівень якої відповідає волі сторін.

1.2 Поняття, ознаки та види розрахунків в сфері електронної комерції

Питання про нові інформаційні технології досі розглядалися переважно з точки зору розвитку комунікацій й вільного обігу інформації. Однак названі події логічно призвели до появи електронного врядування та електронної комерції. Якщо перше знаходиться у прямій залежності від забезпечення публічних інтересів держави та суспільства, то друге явище починає активно конкурувати з традиційними сферами реалізації економічних інтересів людини в обміні товарами та наданням послуг. Водночас загострюється проблематика забезпечення прав та свобод людини в інтернет-просторі. Зберігання «досьє» на користувачів інтернету та веб-ресурсами, для різних потреб та ризику порушення недоторканності приватного життя з боку публічних і приватних установ за допомогою комплексного використання новітніх технологій, ще ніколи не було настільки гострими і небезпечними.

Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства прийняв 12 грудня 2003 року Женевську Декларацію принципів побудови інформаційного суспільства [50]. Зокрема, у Декларації було зазначено: «Державні органи, а також приватний сектор, громадянське суспільство, Організація Об'єднаних Націй та інші міжнародні організації грають важливу роль і несуть відповідальність за розвиток інформаційного суспільства і, в належних випадках, за процеси прийняття рішень. Побудова інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, є спільним зусиллям, що вимагає співробітництва і партнерства між усіма заінтересованими сторонами» [38]. З практичної точки зору реалізацією зазначеного гасла стає нормативне регулювання питання визначення поняття, особливостей та видів розрахунків в сфері електронної комерції.

Вперше на рівні Закону такі базові поняття для електронної комерції як «електронний документ» та «електронний цифровий підпис» було визначено Законом України «Про платіжні системи і переказ коштів в Україні» [123], прийнятим у 2001 році, яким також передбачено, що електронний документ має однакову юридичну силу з паперовим документом (ст. 18 Закону).

03.09.2015 року було прийнято Закон України «Про електронну комерцію» [112] (у розробці якого авторка цієї дисертації брала активну участь в складі робочої групи при комітеті Верховної Ради). Цим Законом визначено такі ключові поняття як «електронна комерція», «електронній правочин», «комерційне електронне повідомлення», «реалізація товару дистанційним способом» тощо. Прийняття цього Закону було дуже важливим кроком у законодавчому регулюванні електронної комерції в Україні, оскільки норми Закону є прогресивними і такими, що сприяють розвитку електронного бізнесу в Україні.

Щодо оплати за правочинами в сфері електронної комерції можна сказати, що найбільш розповсюджені способи розрахунків в електронній комерції на сьогодні регулюються Цивільним кодексом України, Законом

України «Про платіжні системи та переказ коштів», Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» тощо. Основними підзаконними нормативно-правовими актами щодо регулювання розрахунків зокрема в електронній комерції є Постанова Правління НБУ №22 від 21.01.2004 року «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», Постанова Правління НБУ від 05.03.2008 року №53 «Про врегулювання питань здійснення операцій із застосуванням програмно-технічних комплексів», Постанова Правління НБУ від 04.11.2010 року № 481 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей» та інші. Вищевказані акти законодавства регулюють розрахунки готівковими коштами (в тому числі, такий розповсюджений спосіб приймання готівки через ПТКС – автомат «кеш-ін»), безготівковими коштами, електронними грошима, іншими фінансовими активами. Одночасно з цим питання про розрахунки криптовалютами на сьогоднішній день в Україні не врегульовано.

Проаналізуємо особливості та види розрахунків в сфері електронної комерції, запропонуємо визначення їх теоретичного поняття. Відповідно до положень ч.1 ст. 2 Закону України «Про електронну комерцію» законодавство України у сфері електронної комерції ґрунтується на Конституції України [77], Цивільному [152] та Господарському кодексах України [45], Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» [111], «Про електронний цифровий підпис» [109], «Про захист прав споживачів» [118], «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [123]. Відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК України «правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків». Практичне калькування цього поняття ми можемо побачити у змісті у п.7 ст. 3 (Визначення термінів) Закону України «Про електронну комерцію»[112].

Сьогодні в електронній торгівлі існує три системи оплат: оплата за фактом (рахунок-фактура, чеки, готівка), оплата в момент укладання угоди (розрахункові картки, пряме дебетування, електронні гроші), попередня оплата (кредитні картки, старт-картки, електронні гроші).

Для початку наголосимо, що з класичних позицій визначення розрахунків у економічній теорії під ними розуміють економічну категорію, обумовлену умовами господарювання, яка описує систему правовідносин щодо виконання грошових та інших майнових зобов'язань боржників перед кредиторами (контрагентами), автономних від основного договору між ними і виконуваних в відповідно до принципів організації в готівковій або безготівковій формах (за участю або без безпосередньої участі готівки). У готівкових розрахункових відносинах предметом виступають гроші. Безготівковим розрахунковим відносинам властивий особливий предмет – майно у вигляді прав вимоги до фінансової установи на гроші, що є власністю клієнта та перебувають у тимчасовому розпорядженні цієї установи на підставі договору між клієнтом та відповідною установою. Загальні засади функціонування розрахунків та платіжних систем в Україні регулюються Законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про поштовий зв'язок», іншими законодавчими актами України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

У цивільному праві під розрахунками розглядаються цивільні правовідносини, які виникають між суб'єктами основного зобов'язання із залученням спеціального суб'єкта з метою припинення грошового зобов'язання, обумовленого основним зобов'язанням.

При цьому, на думку Я. О. Хірс розрахункові відносини є акцесорними грошовими зобов'язаннями, що виникають внаслідок необхідності погашення грошового боргу за основним зобов'язанням, але при цьому є особливими, оскільки після виникнення як акцесорне

зобов'язання, вони отримують самостійне та незалежне значення і вже не можуть бути припиненими в інший спосіб, як погашення саме розрахункового зобов'язання [150, с.18]. У розрахункових відносинах у більшості випадків бере участь спеціальний суб'єкт – банк (інша фінансова установа). При цьому ролі між всіма суб'єктами розподіляються таким чином: боржник за основним зобов'язанням (тобто, особа, яка має погасити грошовий борг) стає кредитором для спеціального суб'єкта; у спеціального суб'єкта виникає обов'язок здійснити певні дії на користь іншого суб'єкта, який в основному зобов'язанні є кредитором, але в розрахункових відносинах виступає зацікавленою третьою особою, до якої у власність мають перейти визначені грошові засоби за умови належного виконання свого обов'язку спеціальним суб'єктом. Спеціальний суб'єкт та боржник за основним зобов'язанням в розрахункових відносинах є відповідно дебітором та кредитором [149, с.474].

Водночас, розвиток інформаційних технологій призвів до виникнення нового виду розрахунків – електронних, які умовно можна виділити в окремий вид розрахунків на підставі специфічності правовідносин, в рамках яких він здійснюється, а також у зв'язку з їх дистанційним здійсненням.

Деякі види таких розрахунків фактично є класичними готівковими та безготівковими розрахунками з використанням сучасних технологій, які створюють т.зв. надбудови, що збільшують зручність та швидкість класичної оплати. Також значна частина електронних розрахунків не відноситься ані до готівкових, ані до безготівкових розрахунків. Одночасно з цим необхідно зазначити, що «електронні розрахунки» хоч і існують самостійно (тобто за їх допомогою повністю виконується зобов'язання боржника щодо розрахунку за правочином), проте так чи інакше платниками/отримувачами використовується кожна із класичних форм розрахунків. Наприклад, коли платник не має саме тих засобів електронних розрахунків, які приймає в оплату отримувач. Або отримувач

в таких розрахунках насамкінець має бажання отримати фіатні кошти [33, с.445-446].

Доцільно було б розглянути основні ознаки, притаманні електронним розрахункам, як умовній категорії, що буде предметом детального дослідження в Розділі 2 дисертаційної роботи.

Поділ на види електронних розрахунків можна здійснювати за різними критеріями (способом платежу, суб'єктами здійснення платежу). Найбільш доцільним, на нашу думку, є критерій предмета розрахунків, тобто з використанням якого саме активу він здійснюється.

Готівкові кошти. В електронних розрахунках використовуються зокрема через платіжні пристрої. Для прикладу, в результаті сплати готівкою через програмно-технічний комплекс самообслуговування на користь торговця фактично за допомогою специфічного програмного забезпечення цього ПТКС та мережі Інтернет торговець отримає інформацію про такий платіж в режимі он-лайн.

Беготівкові кошти. Існує дуже багато онлайн-сервісів, які фактично базуються на оплаті з банківського рахунку особи. Популярністю в світі користуються такі небанківські сервіси як PayPal, Visa Checkout, Masterpass, Apple Pay тощо. Спірним є питання віднесення клієнт-банку або інших банківських продуктів, що створені для обслуговування клієнта цього банку, до специфічного програмного забезпечення для розрахунків. В залежності від їх технологічної прогресивності вони з одного боку є класичним засобом, яке по швидкості проведення платежу не надає переваг порівняно із поданням платіжного доручення через касу банку, з іншого боку – на базі банків існують сервіси, які дозволяють зручно та миттєво здійснювати переказ коштів (наприклад, сервіс Monobank, «Приват 24», мобільний застосунок Sense від Альфа-банк, Ощад 24/7).

До даного виду електронних розрахунків можна також віднести кредитні кошти (наприклад сервіси, які в режимі он-лайн надають кошти

на придбання конкретного товару, з прямою оплатою на рахунок продавця товару і без зайвої операції з перерахування коштів на рахунок клієнта).

Також до видів електронних розрахунків відносяться такі, як *електронні гроші, фінансові активи, відмінні від грошових коштів, криптовалюти, квазівалюти*, які потребують окремого детального дослідження.

Вкрай дискусійною проблемою нині виступає питання про наукове наповненні поняття електронних грошей. Такі розрахунки можуть здійснюватися з використанням платіжних інструментів, шляхом переказу коштів або оплати готівкою з дотриманням вимог законодавства щодо оформлення готівкових та безготівкових розрахунків (здійснюються відповідно до законів України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» тощо), а також в інший спосіб, передбачений законодавством України.

Нажаль багато питань в цій сфері залишились не вирішеними на нормативно-правовому рівні. Також додамо, що Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.95 р. № 265/95-ВР визначаючи правові засади застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, поширює його дію на всіх суб'єктів господарювання та їх господарські одиниці, які здійснюють розрахункові операції у готівковій та/або безготівковій формі. Відповідно до ст. 2 цього Закону розрахункова операція – це приймання від покупця готівкових коштів, платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо за місцем реалізації товарів (послуг), видача готівкових коштів за повернутий покупцем товар (ненадану послугу).

Пунктом 4 розділу I Положення про порядок емісії електронних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням, затвердженого постановою Правління Нацбанку України від 05.11.2014 р.

№ 705, визначено, що система електронної торгівлі (комерції) - сукупність правил, процедур і програмно-технічних засобів, використання яких дає змогу користувачу здійснити віддалений доступ до преїскурантів торговців, подати замовлення на поставку та оплату замовлених товарів (послуг) [104].

Документи за операціями з використанням електронних платіжних засобів можуть існувати в паперовій та/або електронній формі. Вимоги до засобів формування таких документів і їх оброблення визначаються платіжною системою з урахуванням вимог, установлених нормативно-правовими актами Нацбанку [104].

Під час здійснення операцій з використанням електронних платіжних засобів у системах електронної комерції та інших системах дистанційного обслуговування дозволяється формування в електронній формі документа за операцією з використанням електронного платіжного засобу за умови доставки його користувачу. Документи за операціями з використанням електронних платіжних засобів мають статус первинного документа та можуть бути використані під час урегулювання спірних питань [104].

Враховуючи викладене, при здійсненні розрахунків за товари (послуги) суб'єкти господарювання зобов'язані відповідно до законодавства застосовувати реєстратори розрахункових операцій, у тому числі, у разі здійснення безготівкових розрахунків із використанням мережі Інтернет. При цьому розрахункові документи при продажу товарів (послуг) через мережу Інтернет видаються у випадку їх безпосереднього надання споживачу [52]. Водночас, якщо не визначено місце розрахунків, проведених на підставі рахунку у безготівковій формі за допомогою платіжних карт Visa і MasterCard при наданні інформаційно-консультаційних послуг, отриманні комп'ютерних та інших програм за допомогою мережі Інтернет, реєстратори розрахункових операцій не використовуються [91].

Тривалий час також обговорюється складність і суперечливість українського платіжного законодавства, необхідність його спрощення, вдосконалення платіжних систем з використанням Інтернету, електронних грошей тощо. Питання цих розрахунків вимагає окремого розгляду, зокрема використання мобільних пристроїв, альтернативні способів роздрібних платежів та взагалі вдосконалення платіжного законодавства, тому тут не будемо на них зупинятися детально.

Додамо, що НБ України рекомендує громадянам використовувати послуги з переказу віртуальних коштів лише тих платіжних систем, систем розрахунків, які внесені до Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури. НБ України не несе відповідальності за можливі ризики і втрати, пов'язані з використанням віртуальних валют у розрахункових операціях. При цьому, враховуючи чинні норми законодавства України НБ України не несе відповідальності за можливі ризики і втрати, пов'язані із використанням електронних грошей або фінансових інструментів, які використовуються у зареєстрованих ним системах електронних грошей або системах розрахунків. Такі засоби платежів не є коштами на банківських рахунках осіб, а тому в разі припинення діяльності з тих чи інших причин суб'єкта, який «випускає» такі засоби платежу, не гарантується Фондом гарантування вкладів фізичних осіб та не є пов'язаннями держави перед користувачами таких систем.

Особливе місце при цьому посідають «електронні гроші». Вимоги, що регулюють випуск та використання електронних грошей в Україні, викладено у Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та Положенні про електронні гроші в Україні, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 04 листопада 2010 року № 481. Зокрема, у ст.15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» визначено поняття «електронні гроші» – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої,

приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі. Також, відповідно до статті 9 платіжні організації платіжних систем, учасники платіжних систем та оператори послуг платіжної інфраструктури мають право здійснювати діяльність в Україні виключно після їх реєстрації шляхом внесення відомостей про них до Реєстру. Порядок такої реєстрації визначено Положенням про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 04.02.2014 № 43 [115].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що до загальних рис безготівкових розрахунків і електронних грошей належить форма запису даних – електронна, а також використання подібних електронних носіїв запису і передачі даних. Однак з економічної точки зору безготівкові кошти та електронні гроші – різні економічні феномени, при яких головна відмінність електронних грошей від електронної форми безготівкових коштів полягає в відсутності зв'язку перших з конкретними банківськими рахунками користувачів систем електронних грошей. Крім того, третім агентом при здійсненні операцій з електронними грошима можуть бути, крім банків, оператори систем електронних грошей, оператори мобільного зв'язку та інтернет-провайдери, а також фізичні особи. З огляду на вищесказане, до спільних рис безготівкових коштів в електронній формі та електронних грошей можна віднести електронну форму записів даних та застосування схожих електронних засобів для фіксації і передачі даних.

Таким чином, з першого погляду видається, що система розрахунків в сфері електронної комерції в Україні має достатньо розгалужену базу та є адекватною вимогам сьогодення. Проте, насправді це лише поверхнєве враження. Практично, електронні розрахунки у сфері електронної комерції розділено на дві сфери. Перша з них це сфера традиційних електронних

розрахунків, а інша – нетрадиційних. Істотною відмінністю між ними виступає «походження» відповідної «валюти виконання зобов'язань», у яких виконуються розрахунки та ставлення державного регулятора до питання визначення нормативних засад їх обігу.

Традиційний електронний розрахунок – це система здійснення міжбанківських розрахунків на підставі запиту клієнта. Учасниками традиційних електронних розрахунків є юридичні особи, банки, кредитні організації (їх філії) та інші клієнти. Критеріями такої традиційності є нормативне врегулювання, стійка «звичність» до використання у обігу, та давність виникнення розрахунків у сфері комерційної діяльності.

Фактичною метою оплати через банківську систему електронних платежів є прискорення грошового обміну, зменшення суми грошових коштів у готівковій формі та підвищення якості банківських послуг. Слід зазначити, що найбільш розвиненою формою такого типу електронних обчислень є платіжні картки. Задля регулювання використання платіжних карток та національних банківських платежів має формуватися окрема нормативна база їх обігу. Основною проблемою електронної системи розрахунків є створення системи стійкості захисту банківської інформації та рахунків клієнтів, а також система стійкості банківської системи України в цілому.

Нетрадиційний електронний розрахунок – це система здійснення розрахунків з використанням криптовалют, фінансових активів, відмінних від грошових коштів, а також квазівалют (наприклад, для певного кола осіб це може бути валюта розрахунків ігрових он-лайн систем для учасників таких систем).

При здійсненні нетрадиційних електронних розрахунків між фізичними особами або в разі розрахунків між фізичною особою та суб'єктом господарювання, участь банківських установ не є обов'язковою. Залучення банків при операціях за участі юридичних осіб, що може мати місце, наприклад, через використання криптовалютної біржі як організації,

яка забезпечує взаємозв'язок між суб'єктами криптовалютних операцій та здійснює обмін криптовалюти на електронні гроші, валютні цінності, цінні папери, грошові кошти тощо.

Таким чином, у підсумку ми можемо запропонувати власне визначення поняття *розрахунків у сфері електронної комерції* як умовного виду розрахункових зобов'язань акцесорного характеру, з використанням готівкових, безготівкових коштів, електронних грошей, криптовалют, фінансових активів, відмінних від грошових коштів, а також квазівалютних систем, що здійснюються з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, та виникають внаслідок необхідності погашення грошового боргу за основним зобов'язанням в межах укладеного електронного правочину. Електронним розрахункам властиві багаточисельні підвиди, кожен з яких необхідно розглядати та відповідно регулювати з врахуванням його специфіки.

Ознаками розрахунків в сфері електронної комерції є електронна форма записів даних та застосування електронних засобів для фіксації і передачі цих даних за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем.

Можна виділити традиційні (за обов'язковою участю банківських установ) електронні розрахунки та нетрадиційні (без обов'язкової участі фінансових установ, в т.ч. банків).

Окремо наголосимо, що на даний час на рівні урядової фінансової політики та позиції Національного банку України не розроблено системних підходів до використання більшості нетрадиційних електронних розрахунків, зокрема криптовалют (хоча ще у 2017 році на розгляд до Верховної Ради України надійшло два проекти Закону України «Про обіг криптовалюти в Україні», а також 14.09.2018 було до Верховної Ради внесено законопроект про регулювання оподаткування операцій з криптовалютами). Досить значний шанс на прийняття має Проект Закону «Про віртуальні активи» [106], який розроблявся групою юристів-

практиків в сфері криптобізнесу та Міністерством цифрової трансформації України і з одного боку вводить у законодавче поле необхідні поняття для легалізації і поширення використання віртуальних активів, з іншого – не перевантажує регуляторне поле вимогами, що фактично унеможливають використання криптоактивів. Відповідно гострим залишається питання налагодження ефективного механізму реалізації електронних розрахунків через використання нетрадиційних електронних розрахунків, що буде предметом наступних наших досліджень.

1.3 Міжнародно-правове та національне законодавство, що регулює відносини, які виникають в сфері електронної комерції

Абсолютно очевидним фактом є те, що відносини в сфері електронної комерції носять характер суспільних, а відповідно це створює можливість їх регулювання позитивно-правовими засобами. При всьому різноманітті об'єктів відносин в Інтернеті потрібно зазначити, що основним об'єктом відносин, що складаються в мережі, є інформація (технічна, економічна, соціальна, юридична та ін.). Сьогодні інформація стирає грані між продуктом і послугою, що знаходить своє втілення в сучасних технологіях, які об'єднують інформаційні продукти і послуги в єдине ціле [55].

Привертає увагу думка Д.В. Грибанова, який зазначає, що суспільні відносини, які виникають з використанням глобальних комп'ютерних мереж, виступають особливими інформаційними відносинами, спрямованими на організацію руху інформації в суспільстві і зумовленими інформаційною природою самого суспільства. Ці особливі відносини автор називає інформаційно-кібернетичними [47,с.13]. Також, не менш цікавою є позиція Є.П. Литвинова, який дає наступне визначення інтернет-відносин –

це особливі відносини, що виникають в результаті впливу норм інформаційного, міжнародного та інших галузей права на поведінку людей в цьому середовищі. Особливість цих відносин полягає в тому, що вони можуть бути як правовими, так і неправовими, тобто фактичними відносинами (моральними, етичними та ін.).

Залежно від ситуації в Інтернеті і власне характеру інформаційного впливу на ці відносини вони можуть бути інформаційними правовідносинами, а можуть бути морально-етичними. У більш вузькому сенсі можна вважати, що це інформаційні відносини, які виникають, змінюються і припиняються в кіберпросторі [84, с. 145-149]. Правовому впливу ці відносини підлягають одразу у двох площинах: на національному та міжнародному рівнях.

До числа міжнародно-правових актів регулювання відносин, які виникають в сфері електронної комерції відносимо такі базові акти, як: Типовий закон «Про електронну торгівлю» Комісії ООН з права міжнародної торгівлі від 30.01.1997 року [133], Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 року [98] та Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market («Directive on electronic commerce») [53].

Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, серед іншого містить таке завдання органам влади щодо позитивно-правового регулювання суспільних відносин з електронної комерції: «Приватний сектор грає життєво важливу роль у розробці інформаційно-комунікаційних мереж у інформаційному суспільстві. Однак завдання створення передбачуваної, транспарентної і недискримінаційної політики і нормативної бази, необхідної для інформаційного суспільства, лежить на урядах» [98]. Водночас, Типовий закон «Про електронну торгівлю» Комісії ООН з права міжнародної торгівлі від 30.01.1997 року [133] встановлює у

ст.. 5 правило за яким «...Інформація не може бути позбавлена юридичної сили, дійсності чи позовної сили на тій підставі, що вона складається у формі повідомлення даних» [133] (на його виконання 31 липня 2000 року президент України Леонід Кучма підписав Указ «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні») [119].

Проте, визначальним орієнтиром для національного правового регулювання у частині правового регулювання «електронної комерції» виступає стала Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market («Directive on electronic commerce») [53]. У Директиві було наголошено, що з метою безперешкодного розвитку електронної комерції правова система має бути чіткою та простою, передбачливою та узгодженою із нормами, що застосовуються на міжнародному рівні таким чином, щоб їх застосування не справляло негативного впливу на конкурентоспроможність європейської промисловості чи не перешкоджало інноваціям у цій сфері. Директива застосовується до інформаційних послуг, передбачає механізм подання позовів щодо винесення судової заборони, спрямований на захист колективних інтересів споживачів; цей механізм сприятиме вільному переміщенню інформаційних послуг шляхом забезпечення високого рівня захисту споживача.

Відповідно до Директиви 2000/31/ЕС «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» від 8 червня 2000 року інформаційні послуги охоплюють широкий спектр сфер економічної діяльності, що здійснюється в оперативному режимі; ця діяльність, зокрема, може включати в себе продаж товарів в оперативному режимі; не включаються такі сфери діяльності, як постачання товарів, як таке, або постачання послуг в автономному режимі; інформаційні послуги не обмежуються виключно послугами, які

забезпечують інтерактивне укладання договорів, але, оскільки вони є економічною діяльністю, то включають в себе і послуги, надання яких не оплачується їх одержувачами, такими як ті, хто пропонує інтерактивну інформацію чи комерційні повідомлення або ті, хто забезпечує механізми, що дозволяють пошук, доступ та отримання інформації; інформаційні послуги також включають в себе послуги, що складаються з передачі інформації через мережу зв'язку, надання доступу до мережі зв'язку чи послуги по розміщенню інформації, що надається одержувачем послуг; телевізійне мовлення[53].

Також із 16 вересня 2009 року в ЄС діє «Директива 2009/110/ЄС щодо започаткування та здійснення діяльності установами - емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними» [5]. Вказаний нормативно-правовий акт має величезне значення при дослідженні розрахунків в електронній комерції, оскільки оплата он-лайн під час вчинення правочинів в електронній комерції є невід'ємною частиною електронних угод. Ця Директива також допускає факт встановлення національним законодавством інших умов, ніж визначено Директивою. В результаті вивчення вказаних документів було виявлено прогалини в правовому регулюванні розрахункових правовідносин в електронній комерції та певну концептуальну невідповідність європейського та українського підходів у регулюванні окремих питань вчинення електронних правочинів та оплати на їх виконання. Це означає, що доцільним є дослідження та порівняння законодавства держав-членів ЄС та українського законодавства в сфері електронної комерції та сучасних способів розрахунків, вивчення шляхів можливої його імплементації в чинне законодавство України з метою наближення українського законодавства до законодавства ЄС.

До правових засад також необхідно віднести Директиву ЄС від 28 лютого 2018 року 2018/302 (ЄС) (Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of

information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market («Directive on electronic commerce»)) [5], якою було визначено принципи положення про блокування географічної ідентифікації (геоданих) з метою забезпеченні інтересів споживачів та бізнесу для їх більших можливостей на внутрішньому ринку ЄС. Зокрема, це застосовується для уникнення проблем у деяких клієнтів, які через свою національну приналежність не можуть вказувати своє місце проживання або місце роботи при купівля товарів та послуг від торговців, розташованих в іншій державі-члені [20]. Зазначені нормативні акти мають бути орієнтирами для національного рівня правового регулювання.

Одним з напрямків досягнення сталого розвитку національної економіки є розробка концепції державного регулювання суб'єктів електронної економічної діяльності та суспільних відносин, що формуються в інформаційному середовищі глобальної комп'ютерної мережі Інтернету, відповідно до цілей економічної безпеки та відновлення національної економіки. Основні засади позитивно-правового регулювання діяльності у сфері електронної комерції отримали законодавче закріплення в Україні протягом 2004–2006 рр. через прийняття ЦК України [152], ГК України [45], Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [111], Закону України «Про електронний цифровий підпис» [109] та внесенням змін до Законів України «Про інформацію» [120] і «Про захист прав споживачів» [118].

У 2007 році парламентом прийнято Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09.01.2007 р. № 537-V з метою реалізації завдань щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні [121]. Даний документ, зокрема, декларує державну підтримку нових «електронних» форм суспільних відносин (торгівлі, надання фінансових і банківських послуг), вдосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин.

У цьому ж році вийшов наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями» від 19.04.2007 р. № 103, що регулює електронну торгівлю. У документі визначається поняття «дистанційна торгівля» як «форма продажу товарів поза торговельними або офісними приміщеннями, за якої вибір товару та його замовлення не збігаються у часі з безпосереднім передаванням вибраного товару споживачем» [116].

Формування нормативно-правової бази регулювання відносини, які виникають в сфері електронної комерції триває і сьогодні.

Центральне положення відведено положенням згаданого нами у підрозділах 1.1 та 1.2 Закону України «Про електронну комерцію» від 03.09. 2015 року № 675-VIII [112]. Саме цей закон дає правове визначення поняття «електронна комерція» (до нього визначення в українському правовому полі не існувало).

Наступним кроком, свого часу, стало затвердження Розпорядженням Кабінету Міністрів України 23 серпня 2016 р. «Плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності» № 615-р, де визначається важливість застосування новітніх інструментів та належне функціонування ринку електронної комерції. Цей документ, передбачав в найближчий час прийняття актів, спрямованих на регулювання електронних правочинів, операцій з електронними грошима та електронного документообігу та інших нормативних документів у даній сфері. Також, Указом Президента України №47 від 25 лютого 2017 року було введено у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». У цій Доктрині вперше на концептуальному рівні відображено принципи державної політики у сфері інформаційної безпеки [108].

Як справедливо наголошує А.С. Крутова: «Наявність прогалів в правовому регулюванні та неефективність існуючих норм при їх

застосуванні до електронної економічної діяльності дозволяють стверджувати, що пріоритетним напрямком діяльності законотворчих органів України має стати розробка закону, який регулюватиме правові умови для електронної торгівлі: права та обов'язки осіб на захист інформації; правила здійснення операцій з використанням електронних документів, підтверджених аналогами власноручного підпису; правила визнання електронних документів як судових доказів; правила захисту споживачів; принципи відповідальності осіб, які надають послуги електронним шляхом. Обґрунтовано доцільність для регулювання відносин в сфері електронної торгівлі законодавчого закріплення терміна «нематеріальні товари», що сприятиме запобіганню податкової дискримінації угод з товарами залежно від форми, в якій здійснюються їх реалізація» [79, с.29].

Також до неврегульованих питань слід віднести визначення понять «віртуальні товари» або «електронні товари» та «електронні послуги», оподаткування операцій з ними, права, обов'язки, правила взаємодії та відповідальність суб'єктів правочинів у сфері електронної комерції, а також правила державного контролю. В перспективі неминуче посилиться роль трансграничного надання послуг і реалізації товарів через Інтернет, тому, слід вельми ретельно враховувати зобов'язання України за даним способом ведення комерційної діяльності особливо в таких галузях, як фінансові послуги, освіта, туристичні та низка професійних послуг, торгівля нематеріальними товарами та після продажне обслуговування споживачів.

Останніми кроками у напрямку нормативного регулювання відносин у сфері електронної комерції стали положення Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року [110]. Цей нормативний акт визначає правові та організаційні засади надання електронних довірчих послуг, у тому числі транскордонних, права та обов'язки суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих

послуг, порядок здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, а також правові та організаційні засади здійснення електронної ідентифікації. При цьому у ньому окремо наголошено, що відносини, пов'язані з наданням електронних довірчих послуг та електронною ідентифікацією, цим Законом, а також іншими нормативно-правовими актами.

Закон України «Про електронні довірчі послуги» містить наступне визначення категорії електронна довірна послуга – послуга, яка надається для забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів, які довіряють надавачу електронних довірчих послуг щодо надання такої послуги; До складу електронних довірчих послуг входять: створення, перевірка та підтвердження удосконаленого електронного підпису чи печатки; формування, перевірка та підтвердження чинності сертифіката електронного підпису чи печатки; формування, перевірка та підтвердження чинності сертифіката автентифікації веб-сайту; формування, перевірка та підтвердження електронної позначки часу; реєстрована електронна доставка; зберігання удосконалених електронних підписів, печаток, електронних позначок часу та сертифікатів, пов'язаних з цими послугами [110].

На нормативно-концептуальному рівні окремі питання дотичні сфері електронної комерції знаходять своє відображення у «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» [125]. Ця концепція передбачає здійснення заходів щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, усвідомлення наявних викликів та інструментів розвитку цифрових інфраструктур, набуття громадянами цифрових компетенцій, а також визначає критичні сфери та проекти цифровізації, стимулювання внутрішнього ринку виробництва, використання та споживання цифрових технологій.

Безпосередньо питанням електронної комерції присвячено положення розділу «Безготівкові розрахунки», у якому зазначено, що безготівкова економіка прискорює комерційну взаємодію суб'єктів економічної діяльності, є надзвичайно сильним інструментом боротьби з «тіньовим» обігом коштів та оздоровлення економіки. Швидкість, якість, захищеність систем і технологій безготівкових розрахунків визначають загальний рівень розвитку фінансового сектору та ступінь його інтегрованості і конкурентоспроможності на глобальних ринках. Розвиток і поширення безготівкових розрахунків автоматично зменшує готівкове навантаження на фінансову систему країни, що гарантує зростання ліквідності і підвищення капіталізації банківського сектору та фінансової системи в цілому. Зростання популярності і різноманіття технологій безготівкових розрахунків у світі створюють сприятливі умови для їх поширення в Україні, де вже існує позитивна динаміка користування ними. Розвиток електронної комерції та онлайн-технологій призводить до появи нових видів фінансових послуг і сервісів, що пропонуються банківськими та небанківськими платіжними системами[125].

Лібералізація законодавчої, нормативної, регуляторної політики держави у сфері використання безготівкових розрахунків, а також лібералізація валютного регулювання з метою максимального усунення нормативних бар'єрів у сфері використання міжнародних систем і технологій безготівкових розрахунків дасть потужний поштовх для розвитку цифрової економіки. Чітке законодавче врегулювання порядку діяльності фінансових установ у цій сфері створить умови для поширення в Україні вітчизняних і міжнародних платіжних систем та безготівкових розрахунків, вплине на появу нових фінансових і платіжних послуг [125].

Фактично ці положення в безальтернативній формі визначають обов'язковість законодавчого врегулювання використання такого важливого інструменту електронної комерції, як згадані нами у підрозділі 1.2 криптовалюти. Мова йде про необхідність визначення поняття

«криптовалюта» (як товару або як фінансового активу), визначення майнингу, поняття криптобіржі та інше.

Отже, низка питань у цій сфері є нерегульованими, не зважаючи на те, що вже прийнято низку нормативно-правових актів та внесено зміни у чинне законодавство. Це часто призводить до порушення прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. На даний час особливо актуальним стає правове регулювання питань щодо укладання правочинів онлайн, визначення та подальше визнання юридичної сили електронних договорів, порядок здійснення оплати правочинів в електронній комерції в Україні, правової природи розрахунків за допомогою криптовалют, електронних грошей та фінансових активів. Дослідження цих питань є предметом нашого дослідження у наступних розділах дисертаційної роботи.

Висновки до розділу 1.

Отже, на підставі проведеного аналізу загальних засад правового регулювання розрахункових відносин в сфері електронної комерції ми дійшли до таких висновків:

1. Відповідно до національного законодавства *електронна комерція* – це відносини, спрямовані на отримання прибутку, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру. Водночас Директива ЄС від 28 лютого 2018 року 2018/302 вказує, що до поняття електронної комерції необхідно віднести інформаційні послуги, надання яких не оплачується їх одержувачами, такими як ті, хто пропонує інтерактивну інформацію чи комерційні повідомлення або ті, хто забезпечує механізми, що дозволяють пошук, доступ та отримання інформації (пошукові системи); інформаційні послуги

також включають в себе послуги, що складаються з передачі інформації через мережу зв'язку, надання доступу до мережі зв'язку чи послуги по розміщенню інформації, що надається одержувачем послуг; телевізійне мовлення.

Під категорією електронної комерції пропонується розуміти як правовідносини у сфері цифрових онлайн-технологій, які пов'язані з укладанням електронних правочинів (комерційні відносини) та здійснюваними у їх межах електронними розрахунками, так і відносини пов'язані з інформаційними послугами, надання яких не оплачується їх одержувачами, обумовлені настанням позитивного соціального ефекту.

2. Аналіз правової природи електронного правочину як категорії цивільного права та сутності Інтернет правовідносин дозволив запропонувати комплексне визначення *електронного правочину, що здійснюється в електронній комерції* як дво- чи багатосторонній правочин, спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснений з використанням цифрових онлайн-технологій інформаційно-телекомунікаційних систем за умов дотримання диспозитивних вимог ідентифікації учасників, рівень якої відповідає волі сторін.

При цьому сучасні технічні можливості дозволяють здійснити необхідну для правовідносин ідентифікацію учасників електронних правочинів через використання біометричні технології, які мають доповнити способи підтвердження волевиявлення сторін в разі обов'язкової ідентифікації сторін відповідно до чинного законодавства України.

3. Правове регулювання використання електронного підпису сторонами електронного правочину вимагає удосконалення чинного законодавства України у частині «підсилення» юридичної значущості електронного підпису, зокрема, через надання йому статусу власноручного підпису особи. Це призведе до зникнення ризику визнання його недійсним

третіми особами (не сторонами договору) та сприятиме подальшому розвитку електронної комерції в Україні.

4. Аналіз правової природи розрахунків у сфері електронної комерції дозволив запропонувати власне визначення цього поняття, як умовного виду розрахункових зобов'язань акцесорного характеру, з використанням готівкових, безготівкових коштів, електронних грошей, криптовалют, фінансових активів, відмінних від грошових коштів, а також квазівалютних систем, що здійснюються з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, та виникають внаслідок необхідності погашення грошового боргу за основним зобов'язанням в межах укладеного електронного правочину.

Ознаками розрахунків в сфері електронної комерції є електронна форма записів даних та застосування електронних засобів для фіксації і передачі цих даних за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем.

5. У розділі наголошується, що електронним розрахункам властиві багаточисельні підвиди, кожен з яких необхідно розглядати та відповідно регулювати з врахуванням його специфіки. Такими виступають традиційні та нетрадиційні електронні розрахунки.

Традиційні електронні розрахунки передбачають обов'язкову участь банківських установ, а нетрадиційні є можливими без обов'язкової участі фінансових установ, в тому числі банків.

При здійсненні нетрадиційних електронних розрахунків між фізичними особами або в разі розрахунків між фізичною особою та суб'єктом господарювання, участь банківських установ не є обов'язковими. Залучення банків при операціях за участі юридичних осіб, що може мати місце, наприклад, через використання криптовалютної біржі як організації, яка забезпечує взаємозв'язок між суб'єктами криптовалютних операцій та здійснює обмін криптовалюти на електронні гроші, валютні цінності, цінні папери, грошові кошти тощо.

6. У сфері позитивно-правового регулювання електронної комерції на сьогодні залишається особливо актуальним нормативне закріплення особливостей укладання та виконання правочинів через мережу Інтернет, визначення юридичної сили електронних договорів, порядок здійснення, оплати правочинів в електронній комерції в Україні, провадження розрахунків за допомогою крипто валюти, електронних грошей та фінансових активів.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ РОЗРАХУНКІВ ПРИ ВИКОНАННІ ПРАВОЧИНУ В СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

2.1. Особливості укладання та виконання правочинів через мережу Інтернет. Юридична сила електронного договору

Відсутність офіційного прирівняння в правах документів на носіях різних видів фактично призводить до створення умовно двох паралельних законодавств – одного для паперових документів, та іншого - для електронних. Між ними неминуче виникають розбіжності, які можуть мати вирішальне значення при вирішенні спорів у судах, не кажучи вже про те, що межа між паперовими та електронними документами теж вельми нечітка. В умовах змішаного документообігу (в тому числі договірному документообігу), коли документи можуть бути створені як в тій, так і іншій формі і можуть змінювати свою форму в процесі їх використання, – такий підхід призводить до появи непотрібних перешкод у сфері бізнес комунікації, належного виконання своїх зобов'язань за договорами усіма учасниками таких відносин.

Питання, пов'язані з поняттям електронного договору, особливостей його укладання та самої юридичної сили, залишаються поза увагою вітчизняних науковців-цивілістів, що підкреслює актуальність дослідження у цьому напрямку. Як правило сьогодні увага дослідників зосереджена, в першу, чергу на питаннях «електронної комерції» або «електронного правочину», тоді як проблематика «електронного договору» залишається малодослідженою та «відкритою».

Єдиним нормативно-правовим актом, який містить визначення категорії «електронного договору» виступає Закон України «Про електронну комерцію» [112]. Зокрема, у п.5 ст. 3 «Визначення термінів» Закон України «Про електронну комерцію», наголошує, що «...електронний договір - домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків та оформлена в електронній формі».

Зазначене визначення фактично прирівнює «електронний договір» до традиційного договору, визначаючи, що його особливістю виступає лише «електронна форма». Проте, видається, що цього не є достатнім для повного розуміння поняття «електронного договору» та прав і обов'язків його сторін. Головною відмінністю електронного договору від традиційних господарських та цивільно-правових договорів є особлива сфера їх укладання. Мова йде про інформаційне Інтернет-середовище, яке перебуває поза площиною традиційних координат, які визначають межі дії законів (у просторі, в часі та по колу осіб). Особливо це стосується категорії дії у «просторі».

Середовище Інтернету перебуває за межами суверенних прав будь-якого суб'єкта публічних відносин. Жодна держава не може вважати Інтернет «своїм» незважаючи на те, що ним користуються громадяни такої держави, навіть з комерційною метою, та навіть з використанням національного законодавства такої держави. Таким чином, у повній мірі не можливо вести мову і про традиційне розуміння «юридичної сили» електронного договору. Електронний договір є одночасно і електронним правочином, а останній може бути дво- або багатостороннім (договором), форма якого є не різновидом письмової, а фактично самостійною (у майбутньому це має зняти проблему з доказовим значенням цих матеріалів в межах цивільного або господарського процесу). Останнім часом для правотворчої та правозастосовної сфери важливим орієнтиром виступає практика міжнародного та європейського унормування різних сфер

суспільних відносин. Так, питання електронного договору привертають значну увагу сучасних європейських нормотворців. На рівні ЄС необхідність нормативно-правового урегулювання питань щодо електронного договору як органічного елементу сфери електронної комерції обумовили наявні розбіжності у законодавстві країн-членів ЄС та правова невизначеність щодо вибору тих норм національного законодавства, котрі мають бути застосовані у цій сфері, а також правова невизначеність щодо того, до якої міри держави-члени можуть контролювати послуги, що надаються іншою державою-членом.

Задля врегулювання таких колізійних питань, а також з метою побудови загальної правової структури із врегулювання надання інформаційних послуг між державами-членами у 2000 р. було прийнято Директиву 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») (далі – Директива 2000/31/ЄС) [53].

Директива 2000/31/ЄС не оперує поняттям «електронний договір», однак, застосовує в якості його аналогу термін «контракти, що укладаються за допомогою електронних засобів» (ч. 3). І хоча даний міжнародний документ не дає визначення цього терміну, але зі змісту його ст. 9 випливає, що контрактом, укладеним за допомогою електронних засобів, є договір, укладений в електронному вигляді, котрий: не стосується появи чи передачі прав на нерухоме майно, окрім прав оренди; не передбачає залучення судів, державних органів чи професій, у межах яких реалізуються державні повноваження, а також поручительства та майнового забезпечення, що надають особи, які діють в цілях, що не належать до їх професійної або комерційної діяльності; не регулюються сімейним чи спадковим правом.

Крім того, неодмінними характеристиками контракту, укладеного за допомогою електронних засобів, є їх законна сила, рівна договорам, що

укладені в іншій законній формі (ст. 9), та наявність, поряд із інформацією, передбаченою вимогами національних законодавств, інформації щодо технічних заходів на шляху до укладення контракту, прийняття контракту постачальником послуг і його доступність, технічні засоби ідентифікації та виправлення помилок вводу до розміщення запиту, мов укладення контракту (ст. 10) [53].

Упродовж наступного п'ятиріччя арсенал міжнародного нормативно-правового забезпечення у сфері електронних договорів поповнився також Конвенцією ООН «Про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах» 2005 року [74].

Дана Конвенція, як і Директива 2000/31/ЄС, не містить поняття «електронний договір», однак, ст. 4 дає визначення поняття «повідомлення», під котрим розуміють будь-яку заяву, декларацію, вимогу, повідомлення чи прохання, включно із офертою та акцептом оферти, котрі сторонам необхідно зробити або котрі вони вирішили зробити у зв'язку із укладенням або виконанням договору [74].

Тобто, не визначаючи прямо досліджуваного нами поняття, Конвенція опосередковано все ж використовує його у своєму понятійно-категорійному апараті. Крім того, даний міжнародний нормативно-правовий акт у ст. 11 розмежує пропозицію оферти та власне оферту: пропозицію укласти договір, що зроблена за допомогою одного або декількох електронних повідомлень [і] є загальнодоступною для сторін, які використовують інформаційні системи, слід вважати запрошенням робити оферти (а не офертою), якщо тільки в цьому запрошенні ясно не вказується намір сторони, яка робить пропозицію, вважати себе зв'язаною в разі акцепту [74].

Закон України «Про електронну комерцію» встановлює правовий статус продавця (виконавця, постачальника) товарів, робіт, послуг та покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг в електронній комерції, порядок та технологію укладення електронного договору,

визначає перелік інформації, що повинна разом із істотними умовами міститися в електронному договорі, алгоритм оферти та її прийняття тощо [112].

Саме навколо зазначених вище питань щодо електронного договору формується сучасний науковий дискурс. Вітчизняні науковці у процесі дослідження поняття, сутності та змісту електронного договору, а також порядку та технології його укладання й виконання зосереджують свою увагу, здебільшого, на цивільно-правових і господарсько-правових аспектах даної проблематики.

Так, наприклад, Хижняк О.С., аналізуючи правові аспекти укладання електронного договору, робить висновок про те, що, хоча й українське законодавство прирівняло електронні договори до договорів у письмовій формі, чим вирішило проблеми в частині форми електронних договорів, воно (законодавство) неналежно урегулює порядок використання електронного підпису.

Таким чином, можуть виникають ризики для сторін угод, що укладаються в режимі он-лайн. Крім того, прирівнювання електронного договору до договору, укладеного у письмовій формі не вирішило проблеми використання електронного договору як письмового доказу в суді, оскільки надрукований на паперовому носії електронний договір не є оригіналом документу, а договір, наданий судові в електронній формі, не розглядається судом як письмовий доказ [148, с.398]

Філатова Н.Ю. у своїх наукових пошуках, присвячених електронному договору, акцентує увагу на питаннях розмежування оферти і пропозиції робити оферти, визначення способів вираження акцепту, з'ясування часу і місця укладення договору, що знову актуалізуються в практиці укладання саме електронних договорів [147, с.64].

Зокрема, щодо проведення чіткої межі між офертою та її пропозицією дослідниця зазначає, що проблеми публічної оферти, як показує практика, безпосередньо стосується питань укладення договорів за

допомогою засобів електронного зв'язку. Поряд з тими договорами, які укладаються шляхом обміну електронними повідомленнями між задалегідь визначеними контрагентами через їх персоніфіковані електронні адреси, в сфері електронної комерції існує величезна кількість договорів, що укладаються суб'єктами підприємницької діяльності з будь-якою особою, яка звернулася до них.

Для цього суб'єкти електронної комерції розміщують на сторінках веб-сайтів оголошення і рекламу своїх товарів (робіт, послуг), з якими може ознайомитися необмежене коло осіб. У зв'язку з цим у правозастосовній практиці неодноразово виникало питання про те, чи є подібні оголошення і реклама офертами [147,с.66].

Автор робить висновок, що на першій стадії укладення електронного договору, котрий за своєю сутністю є цивільним договором, – оферті виникає протиріччя: розміщення в мережі Інтернет пропозиції щодо товарів /послуг не є офертою, оскільки така інформація, як правило, не містить істотних умов договору; водночас, прийняття пропозиції іншою стороною шляхом кліку у вікні «Я приймаю умови» може вважатися акцептом оферти. Крім того, авторка шляхом аналізу доктрини та судової практики країн загального права доводить можливість життєздатності в українських реаліях так званих *browsewrap*-контрактів – контрактів, положення яких можна прочитати на відповідній веб-сторінці за вказаним посиланням, при цьому акцептанту не обов'язково «клікати» на лінк, щоб акцептувати такий договір.

Користувач (акцептант) при такому порядку укладення договору фактично надає «пасивну» згоду на укладення договору, а саме – шляхом переходу на відповідну веб-сторінку, повторного звернення до веб-сторінки сайту або непереходу із такої веб-сторінки протягом певного часу. Філатова Н.Ю. зазначає, що для забезпечення використання такого типу електронних договорів на практиці, необхідно основний акцент при їх аналізі робити не на формі вираження згоди на їх укладення як такої, а

на способі повідомлення акцептанта про наявність договору і про його зміст, здатності акцептанта помітити і ознайомитися з цими умовами до того, як договір буде укладено [147, с. 72].

Цікаву пропозицію щодо удосконалення національного законодавства, котрим регулюють сферу здійснення електронної комерції в цілому та електронних договорів зокрема, висловлює у своєму дослідженні Коваленко О.В. На думку автора, необхідно внести зміни до Цивільного Кодексу України, розмежувавши електронну та письмову форму договорів, оскільки електронна форма договору не є ідентичною із письмовою та відрізняється особливостями зберігання та передачі інформації, доказовою базою щодо часу, місця укладення договору та контрагентів. За основу дослідник пропонує взяти міжнародну практику та законодавство ЄС, котре активно підтримує політику недискримінації електронної форми договору [72, с.72].

Крім зазначених вище, чи не найголовнішим виступає питання юридичної сили електронного договору у його порівнянні з традиційним. Відомо, що однією із властивостей нормативно-правових актів, яка забезпечує узгодження, і тим самим зладнане функціонування правової системи держави, є юридична сила. І хоча поняття «юридична сила» є одним із основоположних у понятійно-категорійному апараті теорії держави і права, сьогодні й досі залишається актуальним науковий дискурс щодо визначення його сутності й змісту. У найбільш загальному вигляді дану дискусію можна представити як науково-обґрунтоване протистояння двох «таборів». Умовно назвемо їх «класичним» та «модерністським». Представники «класичного» табору позиціонують юридичну силу як специфічну властивість нормативно-правових актів, що розкриває їх співвідношення і залежність за формальною обов'язковістю та визначається місцем правотворчого органу в апараті держави [135].

Таку точку зору відстоює, наприклад, П.М. Рабінович [126], Т. І. Стрибко [132, с.15]. У той же час, усе ж відштовхуючись від позиції

«класиків», представники «модерністського» табору намагаються інтерпретувати юридичну силу і як місце нормативно-правових актів у загальній системі актів.

Н.М. Пархоменко вважає, що юридична сила правового акта – це його специфічна властивість, зміст якої полягає в його обов'язковості, а також пріоритеті перед іншими актами або підпорядкуванні їм [102, с.340].

Крім того, «модерністи» трактують юридичну силу як основний і незмінний критерій групування нормативно-правових актів [31, с. 128], а також як їх гарантію, що полягає у двох аспектах: по-перше, у значенні загальної обов'язковості у співвідношенні з іншими системами; по-друге, у значенні незаперечної обов'язковості для виконання всіма громадянами (фізичними особами) і юридичними особами [92, с. 12-13].

Мурашин О.Г. визначає юридичну силу як абсолютну, об'єктивну властивість що притаманна всякому акту незалежно від суб'єкта, який його прийняв, і характеру приписів, що містяться в ньому. У цьому сенсі юридична сила виступає, на думку науковця, першопричиною владного породження певних правових наслідків правовим актом, набуття ним обов'язковості й життєздатності [93, с.13].

Із наведеною вище характеристикою юридичної сили погоджується й Шуліма А.О. Однак, науковець розвиває думку про те, що юридична сила — основна, абсолютна властивість правового акту, у напрямку означення її темпоральності.

Зокрема, дослідник, взявши за основу постулат зазначеного вище представника табору «класиків» Рабіновича П.М. щодо визначення юридичної сили як придатності закону чи іншого юридичного документа в даний час, на даній території, веде мову про необхідність трактувати юридичну силу як основну властивість закону, яка є інтегральною правовою категорією, що має «горизонтальну» та «вертикальну» складові.

«Вертикальна» складова юридичної сили полягає у визначенні місця закону, нормативно-правового акту в системі правових актів. Закон як

нормативно-правовий акт посідає певне місце в ієрархії правових актів з моменту набрання ним чинності й, по суті, після втрати законом чинності та припинення його дії залишається в системі законодавства як такий, що втратив чинність (припинив дію).

«Горизонтальна» складова юридичної сили змінюється в часі залежно від темпоральних характеристик закону (чинності, дії, способів дії в часі) та характеризує як існування закону як правового акту, так і його здатність впливати на дії певних суб'єктів та на правовідносини, які він регулює [162, с. 46].

У підсумку наголосимо, що сьогодні у сучасному науково-теоретичному полі розгорнулася активна дискусія щодо місця та правової природи «електронних договорів». Незмінною цьому залишається тенденція до оцінки [135]. Центральним питанням при цьому стає «юридична сила» цих договорів, особливо в контексті новітньої практики їх укладання в мережі Інтернет.

Зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що, незалежно від наявності правового регулювання електронних договорів, воно вкрай розрізнене. При укладанні договору в електронній формі виникають проблеми у визначенні того, що є дистанційним продажем, викликають ускладнення також і під час безпосереднього процесу, визначення місця і часу укладення угоди. Крім цього недостатньо чітко визначена юридична сила електронного підпису. Вказані проблеми виявляють необхідність більш детального регулювання укладення електронних договорів як на рівні національного, так і на рівні міжнародного законодавства.

2.2 Оплата правочинів в сфері електронної комерції в Україні

В сучасній філософській, правовій та економічній літературі вирішальним фактором суспільного прогресу та розвитку сучасної цивілізації стає виробництво, розподіл і споживання інформації у всіх основних сферах життєдіяльності суспільства.

У ХХ сторіччі з винайденням комп'ютера розпочалась масштабна цифровізація, яка постійно укорінюється у всіх сферах діяльності людини, суспільства та держави. Якщо в індустріальному суспільстві головну роль у його розвитку відіграють речові і енергетичні компоненти, то в сучасних умовах визначальним ресурсом стає інформація, її об'єми і якість.

Йдеться, таким чином, про стрімке наближення якісно нового етапу суспільного розвитку, етапу, для якого характерною стає зміна якості інформаційної дії: ідея, а інформація – вторинною, то сьогодні відбувається певне зміщення етапності. Створення інформації сьогодні здатне привести до події, закласти підвалини певного явища, розпочати процес, вплинути на виникнення ідеї. Хоча, безперечно, мотивація до продукування нової інформації випливає передусім з економічних інтересів суб'єктів соціуму, які зацікавлені в тому, щоб розпочати ці самі процеси та явища, які зацікавлені в циркулюванні в суспільстві певних ідей [48].

Розвиток і використання інформаційних технологій здійснювалось в більшій мірі для спрощення спілкування (комунікації) та передачі даних (інформації). Однак названі події логічно призвели до появи електронного врядування та електронної комерції. Якщо перше знаходиться у прямій залежності від забезпечення публічних інтересів держави та суспільства, то друге явище починає активно конкурувати з традиційними сферами реалізації економічних інтересів людини в обміні товарами та наданням послуг. Водночас загострюється проблематика забезпечення прав та свобод людини в інтернет-просторі. Зберігання «досьє» на користувачів

інтернету та веб-ресурсами, для різних потреб та ризику порушення недоторканності приватного життя з боку публічних і приватних установ за допомогою комплексного використання новітніх технологій, ще ніколи не було настільки гострими і небезпечними.

Питання поняття, особливостей та видів розрахунків в сфері електронної комерції з позицій цивільного права у науковій літературі достатньо широко не досліджувались, що обумовлює актуальність дослідження.

Законодавство України, яким регулюється дане питання було досліджене нами у розділі 1.2 дисертаційної роботи. Правова система України містить також визначення інформаційно-телекомунікаційної системи як сукупності інформаційних та телекомунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле (ст. 1 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах») [117].

Таким чином, законодавство містить вихідні положення, які визначають поняття електронний правочин. Проте, виникає питання, наскільки досконалим є правове регулювання системи розрахункових операцій у сфері електронної комерції та можливостей використання окремих платіжних засобів.

Розглянемо основні ознаки, притаманні електронним розрахункам, як умовній категорії (узагальнено автором):

- електронні розрахунки здійснюються за допомогою (з використанням) мережі Інтернет з використанням специфічного програмного забезпечення, необхідного для проведення інформації щодо відповідного платежу (наголосимо, що до такого програмного забезпечення не завжди можна віднести клієнт-банк або іншу банківську програма щодо обслуговування клієнта цього банку);

- для здійснення електронних розрахунків може бути використано фіатні кошти (готівкові та безготівкові кошти), електронні гроші, інші фінансові активи, криптовалюти, тощо;

- електронні розрахунки здійснюються віддалено, тобто відправник і отримувач не контактують фізично для проведення оплати, але можуть зустрітись для отримання товарів, робіт, послуг. Ця ознака одночасно є одною із найбільших зручностей, а тому і перевагою електронних розрахунків;

- мають на меті бути якомога більш наближеними до моментальних або дуже швидких;

- у вказаних відносинах наявним є додатковий суб'єкт – провайдер, який забезпечує їхнє виконання.

Поділ на види електронних розрахунків можна здійснювати за різними критеріями (способом платежу, суб'єктами здійснення платежу). Такі платіжні засоби відрізняються один від одного з точки зору принципів роботи і в основному базуються на кредитових або дебетових авізо. У разі кредитового авізо платник сам ініціює платіжну операцію, наприклад, здійснюючи кредитний переказ в своєму інтернет-банку, для оплати рахунку за електроенергію. У разі дебетового авізо платіжна операція ініціюється одержувачем. Наприклад, при карткових платежах дані карти, введені в інтернет-магазині, дозволяють банку одержувача перевести в банк платника запит на дебет рахунку.

Після отримання платіжного доручення банки мають кілька способів переказу платежу з банку платника в банк одержувача. Якщо рахунки платника і одержувача знаходяться в одному банку, платіж переказується як внутрішня операція банку. Якщо рахунки платника і одержувача знаходяться в різних банках, то переказ платежу здійснюється або через кореспондентську банківську мережу, або через платіжні системи. В кореспондентському банку платежі здійснюються в основному на основі двосторонніх угод і домовленостей між банками, через банківські рахунки.

Механізм безготівкових розрахунків, на нашу автора, визначається за рахунок угоди, що базується на законодавчих засадах та/або цивільно-правовому договорі, які мають на увазі наявність учасників, загальних правил і стандартизованих процедур, які в сукупності забезпечують передачу, кліринг, взаємозалік, врегулювання грошових зобов'язань, що з'являються між цими учасниками. При цьому такий механізм є системою не тільки фінансових, але й цивільних правовідносин, які виникають в процесі здійснення розрахунків між клієнтами платіжної системи при використанні безготівкових платіжних інструментів.

Вперше спроба розглянути і класифікувати електронні платіжні системи була зроблена Н. Асокан і Ф. Янсон [1], які визначили різні типи платіжних систем за такими ознаками, як цілісність, авторизація, конфіденційність, доступність, надійність і безпеку. Частина класифікацій нами була розглянута в межах розділу 1 дослідження, тому тут звернемо увагу на такі окремі елементи класифікації, які свого часу були розглянуті різними авторами [159; 81; 52], де електронні платіжні системи класифікуються за формою власності, за сегментом обслуговування і платіжних інструментів, використовуваних в платіжній системі, за способом і строками здійснення платежу, за системою управління рахунками, за формою організації платіжних черг, за рівнем захисту, за рівнем відкритості (доступності), а також за державною приналежністю:

1) *за формою власності:*

- платіжні системи, організовані і контрольовані центральним банком (державні);
- приватні платіжні системи;

2) *за сегментом обслуговування і платіжних інструментів, використовуваних в платіжній системі:*

- роздрібні платіжні системи (retail payment systems): карткові системи роздрібних платежів, системи переказу грошових коштів;

- оптові платіжні системи (wholesale payment systems): системи міжбанківських переказів, інші оптові платіжні системи;

3) *за способом і строками здійснення платежу:*

- платіжні системи валових розрахунків (брутто розрахунки) в режимі реального часу;

- платіжні системи відкладених нетто-розрахунків (в тому числі, розрахунки на основі одностороннього та багатостороннього неттинга);

- гібридні платіжні системи;

4) *за системою управління рахунками:*

- централізована;

- децентралізована;

5) *За формою організації платіжних черг:*

- централізована;

- внутрішня;

6) *за рівнем захисту:*

- захищені від проникнення зловмисників ззовні;

- захищені від внутрішніх втручань, з низьким рівнем захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз;

7) *за рівнем відкритості (доступності):*

- відкриті (доступні) для різних категорій споживачів;

- з обмеженим доступом для споживачів, закриті;

8) *за національну приналежність:*

- міжнародні;

- національні.

Сьогодні небанківські організації в особі операторів електронних гаманців і мобільного зв'язку мають потужний тиск на комерційні банки. Однак, на нашу думку, конкуренція комерційних банків і небанківських організацій на безготівковому ринку платежів може посприяти більш

ефективному здійсненню роздрібних платежів і створення нових умов функціонування традиційних роздрібних платіжних систем за рахунок:

- розширення набору альтернативних способів платежів для кінцевого користувача;
- забезпечення більш швидкого або цілодобового обслуговування;
- підвищення рівня доступності;
- зниження собівартості розміру комісій платежу і його обробки;
- пошуку і виходу на нові ринки з певними видами платежів;
- технологічного розвитку шляхом розробки і впровадження власних інновацій.

На сьогоднішній день процес трансформації платіжної системи здійснюється шляхом безперервного поліпшення банківських технологій, впровадження інноваційних послуг. Відтіснивши собою платіжні вимоги, панівним видом стали розрахунки за допомогою платіжних доручень. Електронні документи прийшли на заміну паперовим, відбулося активне впровадження сучасних способів передачі інформації.

Таким чином, трансформація платіжної системи відбувається під впливом цілого комплексу інституційних чинників (спрощення ієрархічної структури платіжної системи, визначення чітких правил її функціонування, виділення суб'єктів, об'єктів платіжної системи, їх ролі та функцій, і технологічних факторів (розвиток сучасних електронних технологій під впливом глобалізації, стрімкий процес становлення і розвитку цифрових валют, впровадження нових технологічних розробок для вирішення основних завдань платіжних систем: забезпечення їх ефективності, оперативності, економічності, надійності, безпеки, зручності). Зазначені фактори зумовлюють появу і нової бізнес-моделі, заснованої на електронних засобах обміну грошей. Однак варто вказати, що законодавче визначення системних, соціально і національно значущих платіжних систем, потребує пришвидшення та підвищення якості, оскільки такий

інституційний фактор може пришвидшити темпи приросту кількості операцій, що здійснюються в межах розрахунків онлайн.

Варто також вказати, що до платіжних інструментів електронної платіжної системи можна віднести як документи на переказ, так і спеціальні платіжні засоби, які на сьогодні не знайшли своє відображення у ЦК України, але по суті є інструментами безготівкових роздрібних: платіжні банківські картки, електронні гроші, цифрові гроші і транскордонні грошові перекази.

Для збільшення надійності платіжної системи України, а також можливості її безперебійної роботи, варто на рівні НБУ України, ВР України, профільних міністерств проводити безперервний розвиток і вдосконалення нормативної бази. При цьому аналіз динаміки здійснення платежів через національну систему платежу демонструє недостатню реалізацію цієї організаційною системою її функцій і цільового призначення.

В даний час ринок операторів електронної платіжної системи є складною структурою, до складу якої входять традиційні банківські та віртуальні банківські установи, оператори електронних гаманців, мобільні оператори, ритейлери і соціальні мережі. Взаємодія вказаних учасників безготівкових розрахунків, заснована на належному законодавчому регулюванні, створюватиме сприятливу ситуацію для їх розвитку, в тому числі із застосуванням різних платіжних інструментів з метою залучення споживачів таких розрахунків.

2.3 Еволюція правового регулювання здійснення розрахунків в сфері електронній комерції в зарубіжних країнах

Сучасна практика регулювання розрахунків в електронній комерції в різних країнах світу демонструє широкий спектр підходів до форм та умов здійснення таких розрахунків. Сучасним еволюційним кроком в сфері електронних розрахунків стає використання різноманітних криптовалют. Цей вид розрахунків стрімко здійснив перехід від «екзотичного» до «стандартного».

Широка іноземна практика використання електронних розрахунків через використання, як «традиційних» способів так і криптовалют формує значний масив даних для його аналізу на можливість запозичення окремих підходів до цивільно-правового регулювання у сфері їх використання.

У цьому контексті привертає увагу іноземний досвід правового регулювання електронних розрахунків з позицій компаративістського аналізу.

Проведемо аналіз правової та політичної інфраструктури, що оточує криптовалюту в різних країнах світу. Крім того, проаналізуємо різні фінансові продукти, які використовуються або розвиваються суміжними в цій сфері, і їх справжнє регулювання в різних країнах. Наприклад, в 2014 році було відомо близько 40 юрисдикцій, які запровадили різні механізми регулювання операцій з криптовалюта, в даний час значно більшу кількість країн (близько 130 країн) випустили закони або інформаційні політики з цього питання. Це експансивне зростання, в першу чергу, пояснюється тим, що за останні роки криптовалюти стали широко поширені, спонукаючи влади вживати заходів з регулювання.

Інформація про те, як різні юрисдикції обробляють криптовалютний ринок, дає можливість виявити закономірності, а також розробити оптимальну політику і практику регулювання. Одним з цікавих аспектів динамічного ринку криптовалют є мінливість і різноманітність

використовуваних термінів, в той час як ці терміни мають на увазі одні й ті ж явища і процеси. Так, країни, що використовують поняття «цифрова валюта» – Аргентина, Таїланд, Австралія; «Віртуальний товар» – Канада, Китай, Тайвань; «Кріптовалюта» – Німеччина; «Платіжний токен» – Швейцарія; «Кібервалюта» – Італія, Ліван; «Електронна валюта» – Колумбія; «Віртуальний актив» – Мексика. У той же час різні перераховані вище назви не є різними формами, а є синонімом слову «криптовалюта» і засновані на одному і тому ж типі децентралізованої технології, відомої як блокчейн з властивим їй шифруванням.

Провідне місце у світі в сфері електронних розрахунків належить США. Як було наголошено у аналітичному звіті 2012 року «Електронні гроші в Україні» у США здебільшого використовувались розрахункові чеки. Нині ж розрахунки чеками займають значну частку ринку електронних платежів, але їх частка на ринку розрахунків поступово знижувалась впродовж останніх 10-15 років, і на сьогодні розрахунки чеками в США на одну особу приблизно дорівнюють аналогічному показнику в ЄС. В електронних розрахунках велику частку займають передплачені картки. За оцінками Boston Consulting Group (BCG) вже у 2009 році загальний розмір коштів, які було «покладено» на наперед оплачені карти, складав 120,2 млрд. дол. США. Серед сучасних наперед оплачених платіжних інструментів слід окремо виділити так звані «платіжні карти, що зберігають вартість» (stored value cards), їх використання набрало швидкого зростання протягом останніх років. США вважають батьківщиною «електронних грошей». Саму ідею на початку 1990-х років започаткував вчений-криптограф Давід Чаум. Найбільшим небанківським провайдером електронних розрахунків у США є система PayPal.

На сьогодні система PayPal є глобальною електронною платіжною системою, що дозволяє фізичним та юридичним особам з використанням їхньої електронної адреси, здійснювати миттєві розрахунки та перекази у

190 країнах світу [36, с.23]. Водночас, серед економічно розвинених країн США проявляли, мабуть, найменший інтерес до регулювання криптосфери. На федеральному рівні США регулювання криптовалют обговорюється тільки в рамках законопроектів проти фінансових злочинів і відмивання грошей, окремого криптовалютного законодавства немає і не планувалося

Коли у період 2015-2017 років, різні країни світу ще тільки виробляли своє ставлення до блокчейну і криптовалют, реакція наукової спільноти та громадської думки коливалася від закликів заборони та криміналізації їх використання до повного переходу центральних банків держав на блокчейн і емісії національної криптовалюти. Велика частина першого покоління криптоактивів були створені на основі блокчейна, а біткойн використовувався в основному в якості спекулятивного активу. Він був представлений в 2008 році, і сьогодні більше 60 відсотків ринку криптовалюта доводиться на біткойн.

Використання в електронних розрахунках криптовалюти необхідно розглядати як неподільне поєднання двох феноменів: технологічної - блокчейн-технології, і фінансової – криптовалюти. У багатьох державах одночасно розглядали криптогроші як потенційну загрозу, і водночас, вивчали можливості блокчейну для власних політичних потреб. Блокчейн, в результаті, у більшості країн «зійшов з дистанції» - застосування йому не знайшлося, законодавчого інтересу в його регулюванні теж.

Проте, навіть на цьому етапі невизначеності і сумнівності в доцільності впровадження блокчейн-технології в систему безготівкових розрахунків, зусилля кредитно-фінансових установ зосереджені на перспективі істотного перетворення діючих бізнес-моделей, яку могла б докорінно змінити блокчейн-технологія. Надалі на базі технології блокчейн з метою розвитку інтегрованої платіжної системи доцільно запропонувати створення єдиного платіжного простору на основі

цифрових фіатних грошей, тобто створення вітчизняного криптовалютного цифрового активу - криптогривні.

Саме криптовалюта стала основним предметом регулювання у відповідному законодавстві різних країн яке формується в останні три роки.

На рівні штатів має місце різноманітність підходів різних країн: від криптолібералізму, коли штат дозволяє операції з криптовалютою, криптоетатизм, коли штат ліцензує операції з криптовалютою і криптоентузіазм, коли штат робить ставку на розвиток криптосектора.

Правові умови для криптобізнесу в США залежать від функціоналу віртуального активу. Державна комісія з цінних паперів і бірж (SEC) регулює віртуальний актив як цінні папери. Для того, щоб ідентифікувати, чи є віртуальний актив інвестиційним контрактом, у США використовують різні методи оцінювання, відомі як *Howey Test*, *Family Resemblance Test*, *Capital Risk Test* [51].

Якщо віртуальний актив має ознаки платіжного засобу, то регулюється Службою внутрішніх доходів (IRS). Регулювання Комісії з торгівлі товарними ф'ючерсами (CFTC) поширюється на віртуальні активи з ознаками товару. Компанії мають реєструватись у відповідному регулювальному відомстві, якщо є ознаки того чи іншого регульованого об'єкта. Американські користувачі та власники компаній повідомляють у податковому звіті про продаж криптовалюти за фіат, обмін криптовалюти на іншу віртуальну валюту, купівлю чи оплату товарів чи послуг за криптовалютою. Учасники ринку, які здійснюють майнінгову діяльність, повинні декларувати дохід у національній валюті США.[51]

Регулювання криптовалют у США змушує компанії дотримуватися величезної кількості правил, оплачувати постійний моніторинг з боку численних державних установ, а також пам'ятати про різницю в регулюванні в різних штатах. Основна вимога американських фінансових регуляторів — гарантувати захист інтересів інвестора при збереженні

можливостей для інновацій. Попри наявність трьох регуляторів та складні умови ведення криптовалютного бізнесу, США залишаються лідером за кількістю блокчейн-компаній [51]. Діяльність американських регуляторів в основному пов'язана із захистом американських криптоінвесторів від шахрайських проектів і проектів, які не відповідають певним вимогам [130].

В цілому в США зберігається помітне прагнення дати криптовалюті чіткий правовий статус. Так, на розгляд Конгресу, який розпочав свою роботу в січні 2019, члени нижньої палати і сенатори США представили в цілому 32 законопроекти про регулювання криптоіндустрії [10].

Проте більшість опублікованих законопроектів не мають відношення до цивільно-правового регулювання. Велика частина заходів стосується використання криптовалюти при розрахунках побічно, в межах заходів проти відмивання грошей, торгівлі людьми, проституції та фінансування тероризму.

Різними, як уже було нами наголошено, є і підходи у окремих штатах. Так у штаті Техас є 16 законодавчих заборон, які містяться у різних нормативно-правових актах на використання під час розрахунків криптовалюти, яка прирівняна до шахрайства «через введення інвесторів в оману і надання фальшивих документів».

З іншого боку, штат Каліфорнія ще в 2015 р. прийняла закон, відповідно до якого будь-яка компанія або приватна особа має право здійснювати розрахункові операції із активами іншими, ніж платіжні засоби США. Таким чином, Каліфорнія стала першим з американських штатів, що законодавчо визнали і дозволили криптовалюту. У 2019 році штат Вайомінг прийняв цілий ряд законів про блокчейн і криптовалюту: криптовалюти прирівняно до різновиду грошей, а токени можуть бути визнані власністю. Банки штату Вайомінг також можуть стати зберігачами цифрових активів - все це в рамках офіційного курсу на створення законодавчої «Фінтех-пісочниці» [13]. *Підхід спостереження або так*

звані «регуляторні фінтех-пісочниці» передбачає створення спеціальних правових зон для криптоіндустрії, які дозволяють регуляторам спостерігати за розвитком та функціонуванням криптобізнесу, перш ніж регулювати його на законодавчому рівні. При цьому публічно-правові регулятори не прагнуть заборонити чи обмежити розвиток криптоіндустрії [51].

В цілому, в огляді «Blockchain & Cryptocurrency Regulation: First Edition» 2019 році операції з криптовалютою були дозволені в штатах Алабама, Аляска, Коннектикут, Джорджія, Гаваї, Айдахо, Нью-Йорк, Північна Кароліна, Орегон, Вермонт, Вірджинія, Вашингтон, Вісконсін.

Дозволяли або не перешкоджали операціями з криптовалютою без ліцензій Арізона, Арканзас, Каліфорнія, Колорадо, Делавер, Округ Колумбія, Флорида, Індіана, Іллінойс, Айова, Канзас, Кентуккі, Луїзіана, Мен, Меріленд, Массачусетс, Мічиган, Міннесота, Міссісіпі, Міссурі, Монтана, Невада, Небраска, Нью-Гемпшир, Нью-Джерсі, Нью-Мексико, Північна Дакота, Огайо, Оклахома, Пенсільванія, Род-Айленд, Південна Кароліна, Південна Дакота, Теннессі, Техас, Юта, Західна Вірджинія, Вайомінг (як бачимо, більшість).

Наприклад, у 2020 в штаті Нью-Джерсі було представлено на розгляд законопроект про ліцензування криптовалютних операцій. Згідно з документом під назвою «Акт про блокчейн і цифрові активи», якщо компанія планує надавати в штаті Нью Джерсі послуги, пов'язані з криптовалютами, то вона повинна отримати відповідну ліцензію. Законопроект, у разі його прийняття, також передбачає штраф у розмірі \$500 в день за участь в неліцензованих операціях з цифровими активами [14].

У штаті Арізона 9 березня 2020 року також було представлено в законодавчому органі США проект «Криптовалютного Акту». Документ вказує 3 види цифрових активів: «товари», «криптовалюти» і «цінні папери», а для контролю за кожним видом активів планується створити

відповідний контрольно-наглядовий орган, який буде реєструвати цифрові активи і вести їх реєстр.

Регулювання електронних розрахунків за допомогою криптовалют у Канаді формується починаючи з 19 червня 2014 року, коли було затверджено законопроект С-31, в який були включені поправки до Закону Канади про доходи від злочинної діяльності (відмивання грошей) і Закону про фінансування тероризму. Останні доповнення до нього приймалися вже в 2020 році. Канада поступово посилює правове регулювання і з 1 червня 2020 року всі криптовалютні біржі в Канаді повинні офіційно реєструватися в Канадському центрі аналізу фінансових операцій та звітів (FinTRAC). Вийшло також нове керівництво, яке визначає, коли чинне законодавство про цінні папери повинно застосовуватися до операцій на біржах криптовалют [9].

На сьогодні Канада дозволяє використання криптовалют, однак вони не вважаються законним засобом платежу в Канаді, яким є виключно канадський долар. Тобто, приватні операції з криптовалютою не заборонені, але податкові зобов'язання та інші обов'язкові платежі не приймають криптовалюту. Канадське податкове агентство визначає криптовалюту як товар, оголосивши, що використання криптовалюти для оплати товарів або послуг має розглядатися як бартерна операція. Тобто, криптомонети - це товар, який використовується для обміну на інші товари. В іншому на операції з криптовалютою поширюються податкові закони і правила Канади, включаючи Закон про прибутковий податок [19]. Канада знаходиться на другому місці (після США) за кількістю «біткоїн-банкоматів», а з 2016 року в країні активно вивчається блокчейн; тоді ж у Центрального банку Канади була спроба розробки власної криптовалюти під назвою CADcoin.

Японія є одним із світових лідерів з випуску та обігу електронних грошей. Успіх електронних грошей на японському ринку, перш за все, пов'язаний зі створенням єдиної технологічної платформи, що

використовується для емісії та забезпечення обігу електронних грошей, а саме - безконтактної радіочастотної ідентифікаційної карти (RFID) Felicity Card, або скорочено - FeliCa. Технологію було створено FeliCa Networks, дочірньою компанією Sony та NTT DoCoMo одним із найбільших операторів мобільного зв'язку в Японії. В червні 2004 року NTT DoCoMo запустила контактну систему мобільних платежів із використанням смарт-карти FeliCa. Виведення даної технології на ринок дозволило створити сервіси електронних грошей Edu та Mobile Suica, що є сервісами електронного гаманця та електронною системою придбання залізничних квитків із достатньо широким покриттям [36, с.24].

В Японії однією важливими складовими стратегії розвитку цифрових фінансів та побудови «безготівкового суспільства» в державі є технологія блокчейн і використання криптовалют. Країна легалізувала криптовалюту в якості засобів платежу шляхом прийняття відповідного закону у квітні 2017 року. Таким чином, купівля, продаж віртуальної валюти та її обмін на інші криптоактиви знаходяться в правовому полі Японії. Згодом були прийняті законодавчі зміни, завдяки яким було удосконалено захист прав споживачів та підвищено регуляторну визначеність вказаних операцій.

Криптові біржі та криптообмінники взаємодіють з фіатними грошима, контроль за якими здійснюють державні органи. Тому постачальники послуг віртуальних активів підлягають обов'язковій державній реєстрації — в Агентстві фінансових послуг Японії (FSA). Зареєстровані криптовалютні компанії сплачують податок на споживання від продажу криптовалют. Національне податкове агентство Японії прийняло акт, згідно з яким доходи від криптовалют слід класифікувати як "інший дохід". Японський регулятор посилив вимоги до кібербезпеки і дотримання вимог фінансового моніторингу (AML/CFT), головне завдання якого — запобігання та протидія відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [51].

У *Великобританії* статус криптовалюти досі не визначений однозначно. Великобританія належить до країн із нейтральним правовим середовищем. Формально криптовалюти не є легальним засобом платежу в країні. До 2014 криптовалюти класифікувалися як «одноцільові ваучери», угоди з якими обкладалися ПДВ. У 2014 році Управління по податках і митних зборів заявило, що біткоіни – не є ані валютою, ані грошима, тому криптовалюта не регулювалась фінансовим законодавством Великобританії і не потрапляла під дію Закону Великобританії про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

При цьому біржі та обмінники криптовалют зобов'язані здійснити державну реєстрацію в Управлінні з фінансового регулювання і нагляду (FCA). Також регулятори Британії зобов'язали операторів криптовалютних бірж та електронних гаманців дотримуватися вимог ідентифікації клієнтів (KYC) ще у 2014 році. Такий порядок дозволяє ізолювати «чисту» криптовалюту від «забрудненої». Зокрема ідентифікація необхідна для протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму, торгівлі зброєю, людьми чи наркотиками. Встановлений порядок відстежування користувачів та походження криптоактивів покликаний відтіснити недобросовісних гравців на підпільні ринки, на яких операції з їх криптоактивами набудуть явно протизаконного характеру.

Законодавством Великобританії також вимагається, щоб при заповненні податкових документів туди вносились і криптоактиви (в еквіваленті національної валюти). Прибутки від криптовалют оподатковуються відповідним податком.

Також вимоги регуляторів спрямовані на захист інвесторів. Без внесення суттєвих змін в чинне законодавство, але з одночасним використанням технології блокчейн, штучного інтелекту (AI) та «Інтернетом речей» (IoT) Великобританія створює додатковий простір для інновацій всередині країни.

З січня 2020 року ситуація змінилася: тепер FCA (Financial Conduct Authority, фінансовий регулюючий орган в Сполученому Королівстві) займається боротьбою з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, в тому числі контролюючи криптоактиви в Великобританії. FCA продовжує працювати з урядом і Банком Англії: мета - проаналізувати і усунути потенційні ризики, пов'язані з криптовалютою, а також заохочення і розвиток інновацій в інтересах споживачів в цій сфері. А ще проводяться дослідження: 30 червня 2020 року вийшов звіт за результатами дослідження ринку криптовалют – «Cryptoasset consumer research 2020». У ньому наголошується, що 89% власників криптовалют (приватних осіб) віддають собі звіт в тому, що їх операції не підлягають достатньому регулюванню і не є захищеними.

Європейський Союз. Ще в травні 2010 року Єврокомісія опублікувала комюніке «Цифровий порядок денний для Європи» («A Digital Agenda for Europe», COM (2010) 245; - 19 травня 2010 року). У ньому вперше йшлося саме про формування єдиного європейського простору е-комерції та поліпшення умов входу на нього нових учасників, проте, в якості інструментів у 2010 році розглядали виключно поширені в той час електронні гаманці. Можна виділити такі стратегічні завдання документа Директиви PSD2: продовження міжнародної інтеграції ринку платіжних послуг і його максимально ефективною оптимізації; безумовний акцент на заходи щодо захисту відповідних інфраструктур від кіберзлочинів будь-якого роду (важливим елементом цієї директиви є врегулювання попиту на загальний та безпечний зв'язок (CSC), який вимагає при автентифікації веб-сайтів та електронних підписів, що використовуються під час зв'язку між сторонами фінансових служб, використання кваліфікованих сертифікатів, визначених стандартом eIDAS, а сам стандарт реалізації цих вимог визначений у технічній специфікації ETSI TS 119 495); підтримка заходів, спрямованих на зниження комісійної плати за транзакції; підтримка заходів, спрямованих на забезпечення рівних конкурентних

умов для всіх гравців на ринку; безумовний акцент на захисті прав споживача.

В результаті розширення кола можливостей для споживачів здійснювати електронні розрахунки збільшилися пропорційно і ризики при оплаті товарів і послуг через Інтернет. Аби забезпечити оптимальний рівень безпеки у середовищі Інтернет, Європейське агентство з банківського регулювання і нагляду і Європейський центральний банк розробили «Загальні правила забезпечення безпеки платежів, здійснюваних з використанням мережі Інтернет», які вступили в дію 1 серпня 2015 року. Основне завдання цих правил - захистити гроші споживача (інтернет-користувача) від шахраїв при здійсненні платіжних онлайн-операцій в період, поки Директива PSD2 повністю не вступить в силу, тобто до періоду 2018/2019 року. Державам-членам було дано два роки для впровадження Директиви у своє національне законодавство та правила. 27 листопада 2017 року Європейська Комісія подала Регламент (ЄС) 2018/389, доповнений Директивою PSD2, щодо регуляторних технічних стандартів для надійної автентифікації клієнтів та безпечних відкритих стандартів зв'язку. Положення Директиви PSD2 вводилися в дію поступово і з 13 січня 2018 року почали замінювати Директиву PSD1. До цієї дати держави-члени ЄС повинні були впровадити їх у національне законодавство.

В цілому, Директива PSD2 містить положення, що стосуються електронних платежів, здійснених в межах ЄС. Директива була розроблена для підвищення безпеки електронних платежів. Її головною метою є зокрема забезпечення захисту даних осіб, які користуються послугами фінансових суб'єктів. Директива PSD2 також призначена для сприяння виконанню міжнародних платежів у межах ЄС.

На рівні органів управління ЄС тривалий час зберігалось нейтральне ставлення до необхідності правового регулювання використання криптовалюти. ЄС тривожно поставилися до ідеї запуску «Фейсбуком»

криптовалюти Libra, заборонивши її ходіння на своїй території через непередбачуваність ризиків, які могли спричинити за собою поява нового платіжного засобу і, фактично, потопивши у «зародку» ініціативу Марка Цукерберга [105].

В 2016 Європейська комісія запропонувала встановити додаткове регулювання для криптовалютних бірж і компаній, що надають криптовалютні гарантії користувачам[59]: забезпечити обов'язкову реєстрацію або ліцензування діяльності криптовалютних бірж, які здійснюють обмін криптовалюти на фіатні гроші і навпаки, і компаній, що надають криптовалютні гарантії користувачам. З 15 грудня 2017 року влада ЄС схвалили рішення про обов'язкову ідентифікацію користувачів криптовалютних бірж.

У 2020 році в Європі вперше запропоновано законодавче врегулювання віртуальних валют (криптоактивів) - Європейською комісією криптоактиви визначено цифровим вираженням цінностей або прав, які можуть зберігатися і продаватися в електронному вигляді.

На думку Європейської комісії, Регламент ринків криптоактивів (MiCA) буде, стимулювати інновації, зберігаючи при цьому фінансову стабільність і захищаючи інвесторів від ризиків. Це дасть юридичну ясність і визначеність емітентам і постачальникам криптоактивів. Нові правила дозволять операторам, уповноваженим в одній державі-члені ЄС, надавати свої послуги на всій території союзу («паспортизація»). Захисні заходи включають вимогу до достатності капіталу, фінансове забезпечення безпеки активів, обов'язкову процедуру подачі скарги, доступну інвесторам, і права інвестора щодо емітента. До емітентів великих забезпечених активами криптоактивів (так званих глобальних «стейблкоїнів») будуть пред'являтися більш суворі вимоги. Єврокомісія пропонує також пілотний режим для ринкових інфраструктур, які хочуть спробувати торгувати і проводити транзакції з фінансовими інструментами в формі криптоактивів. Пілотний режим являє собою так званий підхід

"пісочниці", або контрольованого середовища, яке дозволяє тимчасово відступати від існуючих правил. Він дозволить компаніям протестувати на практиці існуючі правила і дізнатися більше про те, як вони працюють[56].

З січня 2020 року діє П'ята директива про боротьбу з відмиванням грошей (5AMLD), яка ліквідує анонімність. Згідно з директивою, компанії зобов'язані зберігати інформацію про те, як їх клієнти використовують криптовалюту. Формально цей захід покликаний зупинити використання токенів для нелегальної діяльності. Організації, діяльність яких пов'язана з криптовалютою, повинні реєструватися і надавати інформацію про клієнтів до відповідних органів. Наприклад, криптобіржа, що базується в Іспанії, повинна бути офіційно зареєстрована у регулятора цієї країни.

У листопаді 2015 року Європейський суд (European Court of Justice) виніс рішення, відповідно до якого біткоіни необхідно вважати саме валютою (засобом платежу), а не товаром (з точки зору оподаткування). Таким чином, операції з купівлі та продажу біткоінів за традиційні фіатні валюти не повинні обкладатися податком на додану вартість. До цього національні регулятори по-різному ставилися до обкладання криптовалюти цим податком.

В ЄС криптовалюти не потрапляють під дію MiFID II директиви «Про ринки фінансових інструментів» (MiFID II) і EMD2 щодо електронних грошей, а також не підпадають під фінансове регулювання ЄС. На території ЄС також не існує офіційно прийнятої класифікації цифрових активів, потенційна робота у цьому напрямку ведеться[65].

Серед провідних країн ЄС *Німеччина* вважається однією з найпрогресивніших країн ЄС щодо регулювання криптовалют. Ще в 2013 році Німеччина займала перше місце за офіційною кількістю власників біткоінів. 27 лютого 2018 року на сайті Міністерства фінансів Німеччини з'явився документ *Umsatzsteuerliche Behandlung von Bitcoin und anderen sog. virtuellen Währungen*; EuGH-Urteil vom 22. Oktober 2015, C-264/14, Hedqvist, в якому було зазначено, що біткоіни визнаються в якості грошових

коштів[29]. Такий статус біткоіну можна порівняти хіба що з його статусом у Вайомінгу, США.

У *Швейцарії* операції з криптовалютами також законні. Правила ведення бізнесу для місцевої криптоіндустрії встановлює державний регулятор — Служба з нагляду за фінансовими ринками (FINMA). Для комфортної роботи на території країни криптобіржі та криптобмінники повинні отримати ліцензію у фінансовому управлінні Швейцарії. Швейцарське законодавство розглядає криптовалюти як активи, операції з якими обкладаються податком на майно. Власники цифрових активів повинні здавати щорічні декларації. Прибуток від продажу криптовалюти підлягає оподаткуванню. У 2021 році в Швейцарії з'явиться правова основа для регулювання криптоіндустрії на державному рівні. Також наступного року влада швейцарського кантону Цуг – місцевої Криптодолини – дозволить компаніям і приватним особам сплачувати податки в двох найпопулярніших криптовалютах – BTC і ETH. У швейцарській криптодолині зосереджено понад 200 компаній. Швейцарська юрисдикція залучає до співпраці підприємців, хедж-фонди і банкірів з усього світу, та створює особливі економічні зони, в яких дозволено оперувати з криптоактивами [51].

Люксембург став першою країною в Європі, яка почала ліцензувати роботу криптовалютних бірж. Криптовалютні обмінники або біржі повинні отримувати спеціальні дозволи від державних органів для надання фінансових послуг; в країні також діють правила Національної комісії з нагляду за фінансовим сектором, які не дозволяють працювати в юрисдикції країни незареєстрованим криптокомпаніям. Правовий статус криптовалюти визначено і з 2014 року прирівняний до звичайних валют.

Франція дозволяє здійснювати криптовалютні платежі в звичайних магазинах. З 2021 року криптовалюти офіційно будуть прийматися в якості способу оплати в десятках великих роздрібних магазинів, включаючи гігант спортивного одягу Decathlon та парфумерного бренду Sephora.

Фінляндія в 2019 році почала регулювати діяльність операторів криптовалютних сервісів. Статус криптовалют чітко визначено: вони розглядаються як засіб платежу/фінансовий інструмент. Більш детально питання щодо операцій з оподаткування з криптовалютами описані в спеціалізованій інструкції, яка була випущена Податковою Службою Фінляндії. У ній зазначено, що з операцій з криптовалютами стягуються два податки: ПДВ і податок на «багатство». Майнінг теж підпадає під оподаткування[146].

Швеція. Спеціалізований орган шведського фінансового контролю (Finansinspektionen) легалізував криптовалюти в Швеції в якості одного з можливих засобів платежу. Для деяких компаній (які взаємодіють з традиційною валютою) були введені вимоги щодо процедур ідентифікації клієнтів.

Перехід на криптовалюти, розпочатий 11 грудня, планується завершити до кінця листопада 2022 року. Визначальним фактором при цьому є безпечна робота ринків цифрових валют, а також можливість рівного доступу до них у кожного [18]. У жовтні 2020 року використання готівки в Швеції знизилося до найменшого за всю історію рівня - до 10% всіх розрахунків. Зокрема, пандемія прискорила відмова людей від банкнот і монет. Ще у 2018 році країну визнали світовим лідером в досягненні «безготівкового суспільства» за відсотком розрахунків до ВВП [161].

Італія серед 27 країн ЄС є лідером по використанню біткоіну в цивільно-правових угодах, тобто криптовалютна альтернатива євро була сприйнята суспільством позитивно. Якщо проаналізувати дані Coinmap, то 15,3% від усіх магазинів в світі, які приймають до оплати біткоіни, працюють саме в Італії. В країні діє 39 криптоматів, а також є велика кількість користувачів платформи по P2P купівлі продажу біткоінів LocalBitcoins[12].

Іспанія. Парламент Іспанії ще в 2014 році відніс криптовалюту до електронних засобів платежу. Більш того, в 2016 році Іспанська влада

зобов'язали видобувачів криптовалюти (майнерів) проходити особливу процедуру реєстрації та сплачувати відповідні податки. Також до парламенту вносили і інші проекти законодавчих актів, які повинні були обкласти операції з криптовалютами додатковими податками, проте вони не були прийняті. Операції з криптовалютами звільнені від сплати ПДВ.

Естонія - один з лідерів в регулюванні криптовалют і розвитку криптобізнесу (якому, в тому числі, сприяє регулювання). Особливість естонського підходу - максимально суворе регулювання, що стимулює не розвиток криптопідприємництва «взагалі», а «білого» криптобізнесу, який надає максимально «безпечні» послуги в рамках максимально суворих вимог.

Як і в деяких штатах США, в Естонії діють ліцензії на операції з криптовалютою - одна на обмін криптовалюти на фіат, інша на зберігання криптовалюти. З 1 липня 2020 в Естонії існуючі правила отримання обох ліцензій були переглянуті в бік посилення формальних вимог. Іншими словами, до компанії, яка надає послуги обміну і зберігання криптовалюти пред'являються ті ж вимоги, що до будь-якої іншої фінансової установи, що оперує фіатом. Таким чином, на сьогоднішній день естонське законодавство щодо криптобізнесу - найсуворіше в ЄС.

При цьому в Естонії немає окремого закону про криптовалюту, а послуги зберігання та обміну криптовалют і вимоги до їх ліцензування прописані в законі «Про протидію відмиванню грошей і фінансуванню тероризму», прийнятому в 2017 році.

У багатьох інших країнах криптовалюта все ще знаходиться в «сірій зоні» недостатньо чіткого регулювання, стартапи, що працюють з нею, знаходяться в зоні підвищеного ризику. Цей же ризик поширюється і на будь-які компанії, які з ними співпрацюють. Посиливши вимоги до ліцензування криптобізнесу, Естонія забезпечила «свій» криптобізнес ринковими привілеями, недоступними вихідцям з нерегульованого середовища: в першу чергу, послуги з використання криптовалюти, таким

чином, стають доступні будь-яким приватним особам і господарюючим суб'єктам нарівні з послугами будь-яких інших легальних платіжних інститутів та платіжних систем банків.

З іншого боку, порівнюючи вимоги до обігу криптовалюти з вимогами до традиційних фінансових організацій, Естонія забезпечила користувачів і партнерів ліцензованих криптокомпаній високий рівень гарантій і захисту звичний для традиційних фінансових організацій. Це відкриває доступ звичайним компаніям до отримання платежів в криптовалюті за посередництва ліцензованих сервісів - наявність ліцензії означає не тільки «дозвіл» естонського уряду на обмін і зберігання криптовалюти у такій компанії, але і повноту її потенційної відповідальності за будь-які наслідки.

Деякі держави дотримуються підходу, що криптовалюти та пов'язані з ними операції краще заборонити як такі, що несуть ризики для фінансової стабільності. Заборона може бути повною або частково. Такий підхід можемо спостерігати в Китаї, де у 2017 році влада КНР заборонила проведення ІСО і діяльність криптовалютних бірж. На сьогодні операції з криптовалютами взагалі перебувають під повною заборонаю.

Попри те, що в Китаї є правове визначення біткоїна як віртуального товару, — будь-які операції з криптовалютою на території КНР — незаконні[51].

Водночас у Китаї вже давно і активно здійснюються електронні платежі. Наприклад, зі смартфона можна перевести гроші, просканувавши QR-код за допомогою таких додатків, як Alipay або WeChat. Згідно з даними iResearch, в 2018 році загальна сума мобільних платежів в Китаї зросла на 58,4 відсотка, досягнувши 190,5 трильйона юанів (27 трильйонів доларів). Процес оплати з використанням цифрових фіатних грошей може бути схожим, що полегшить китайським споживачам їх застосування, вважають експерти.

Спостерігачі в Китаї та інших країнах заявляють, що Народний банк Китаю може стати першим з найбільших центральних банків, що випустили власну цифрову валюту, і жителі Китаю зможуть використовувати електронну версію юаня.

На відміну від їх попередника біткойнів, який з'явився десять років тому, вартість стейблкоїнів прив'язана до пулу активів, який може забезпечити стабільну вартість одиниці валюти. Експерти кажуть, що стейблкоїни можуть виявитися більш ефективними, ніж біткойн і інші криптовалюта, і можуть прийматися повсюдно як засіб оплати і спосіб збереження капіталу.

Незабаром може бути введена китайська версія цифрової валюти Центрального банку, або CBDC. В якості альтернативи публіці можуть представити токени на основі блокчейн.

Представники Народного банку Китаю називають цифровий юань «цифровою валютою і електронним платежем», який прийде на зміну паперових банкнот, але не замінить банківські депозити і кредитні інструменти.

Згідно з офіційним поясненням, творці нової валюти діють на основі державно-приватного партнерства, Центральний банк збереже повноваження по емісії нових грошей. Хоча випускати нову валюту також зможуть і приватні емітенти [157]. Також у Китаї заговорили про розробку власної криптовалюти ще з 2014 року (проект DCEP, що розшифровується як Digital Currency Electronic Payment). Система повинна включати в себе два типи цифрової валюти - валюту для комерційних банків і випуск комерційними банками цифрових грошей для фізичних і юридичних осіб.

18 квітня 2020 року Сільськогосподарський банк Китаю запустив в тестовому режимі додаток для використання національної криптовалюти. Також, Центральний банк Китаю ввів в обіг державну цифрову валюту в чотирьох містах в рамках експериментальної програми. Це перший крок на шляху до створення першої системи електронних платежів великого

центрального банку. Внутрішні тести цифрової валюти проводяться в Шеньчжені, Сучжоу, Ченду і Сюане, місті-супутнику Пекіна [49].

Вказана цифрова валюта не має офіційної назви, проте відома як «DC/EP» або «цифрова валюта/електронний платіж», буде володіти схожим з криптовалютою, включаючи біткойни і Libra, функціоналом. Хоча вона і не буде анонімною, але ЦБ пообіцяв захистити конфіденційність користувачів[69].

Для Китаю національна криптовалюта означає відстеження, контроль, а також зниження залежності від долара. На початку липня був представлений «План розробки блокчейн-інновацій в Пекіні на 2020-2022»[85]. Можливо, саме на цей термін варто очікувати появу криптоюаня. У 2020 році продовжується активний рух в сторону криптоюаня – пандемія і пов'язані з нею зміни економіки не відкотили назад плани зі створення національної криптовалюта, а посилили їх. Так, наприклад, один з найбільших китайських банків China Construction Bank (CCB) відкрив реєстрацію гаманців для цифрових юанів [32]. Підтримується поповнення балансу банківської карти, оплату за QR-кодом і перекази.

Індія. Незважаючи на те, що Індія – одна з найбільших і швидкозростаючих криптоекономік світу, виразного регулювання в країні до цих пір немає, а позиція щодо криптовалют невизначена. На початку 2018 року Резервний банк Індії (RBI) заборонив місцевим банкам надавати послуги криптовалютним компаніям, а в березні 2020 року Апеляційний суд Індії скасував заборону, але час від часу з'являлися новини про те, що заборона все-таки готується знову [100].

Південна Корея. У Південній Кореї на даний момент встановлено регулювання криптовалют і обговорюється пов'язана з ними зміна системи оподаткування. 5 березня 2020 року уряд Південної Кореї прийняв поправки до законодавства, відповідно до яких всі компанії на крипторинку повинні ідентифікувати користувачів, дотримуватися

фінансову звітність та сертифікувати системи управління інформаційною безпекою. На реалізацію поправок відводиться рік.

Сінгапур. У січні 2020 року вийшов закон «Про платіжні послуги», який надає криптовалютним компаніям можливість отримати ліцензії для легального здійснення своєї діяльності. Цей комплексний регламент також передасть Грошово-кредитному управлінню Сінгапуру (MSA) офіційні повноваження з нагляду за ризиками кібербезпеки і контролем за відмиванням грошей і фінансуванням тероризму за допомогою криптовалют. Однак цей закон регулює діяльність криптовалютного бізнесу на території країни, а тепер MSA хочуть взяти під контроль регулювання і ліцензування будь-якого криптовалютного бізнесу, який надає послуги без фактичної присутності в країні (в тому числі нелегально).

В цьому ж році влада Сінгапуру розробили міжнародну платіжну мережу Ubin на основі блокчейну. Вважається, що вона перевершує традиційні системи по швидкості і вартості транзакцій; комерційний додаток для проекту включає в себе транскордонні платежі в декількох валютах[75].

В цілому в секторі блокчейну в Сінгапурі спостерігається значне зростання: відповідно до карти, складеної сінгапурськими блокчейн-компаніями за підтримки сінгапурського урядового агентства, в Сінгапурі налічується 234 компанії, які розробляють блокчейн (зростання вище 50% в порівнянні з 2019 роком)[66].

Білорусь була в числі ранніх лідерів цифрової економіки. 22 грудня 2017 року президент Олександр Лукашенко підписав Декрет про розвиток цифрової економіки [97]. У ньому були узаконені біржі криптовалют, оператори обміну криптовалют, майнінг, смарт-контракт, блокчейн, токени і т. П. Операції з токенами (майнінг, зберігання на рахунках, покупка, обмін) з моменту прийняття Декрету не вважаються підприємницькою діяльністю і ще два з половиною роки, до 1 січня 2023,

будуть звільнені від податку на прибуток і ПДВ. Таким чином Білорусь стала однією з перших країн, яка повністю врегулювала криптосферу. Через рік - 15 грудня 2019 року - була відкрита перша в Білорусі біржа криптовалюти на сайті currency.com. Було створено спеціальну економічну зону – ПВТ – «Парк високих технологій» і після реєстрації в ньому дозволяється легально здійснювати операції з криптовалютами, а також реєструвати біржі, проводити ІСО і займатися «добуванням» криптовалют (майнінгом).

Згідно з Декретом про розвиток цифрової економіки, резиденти Білорусі можуть купувати і продавати криптовалюти, відчужувати токени за білоруські рублі, іноземну валюту, електронні гроші, а також випускати власні цифрові активи. Резиденти «Парку високих технологій» (ПВТ) повністю звільнені від оподаткування операцій з криптовалютами до 1 січня 2023 року, однак платять 1% валового доходу на користь адміністрації ПВТ. Оператори криптовалютних бірж зобов'язані ідентифікувати клієнтів, дотримуючись вимог фінансового моніторингу і надавати звіти про кошти. Для того, щоб на постачальника послуг не розповсюджувалось валютне, банківське, а також законодавство про цінні папери, йому потрібно зареєструватися як резиденту Парку високих технологій. Крім того, білоруський підхід відрізняється тим, що юридичні особи можуть працювати з криптовалютами лише в рамках спеціальної економічної зони «Парку високих технологій». Отримання статусу резидента ПВТ пов'язане з серйозними адміністративними бар'єрами. Попри доволі прогресивне криптовалютне законодавство, у Білорусі заборонено використання криптовалют як платіжного засобу всередині країни. Білорусь як країна, що розвивається, значно поступається за рівнем розвитку інфраструктури онлайн-послуг та легкості ведення бізнесу [51].

Російська Федерація. Правовий статус криптовалюти і ставлення закону до операцій з нею в Росії активно обговорювалися приблизно з 2015 року. За останні 5 років пропонувалося: легалізувати майнінг і оборот

криптовалюти; заборонити, встановити штрафи і покарання у вигляді тюремних термінів; випустити національну криптовалюту; вважати криптовалюту грошима/майном/іноземною валютою/цифровим товаром/фінансовим активом; почекати, поки криптовалюти самі собою перестануть бути значущим явищем.

У 2015 році Центробанк створив спеціальну робочу групу для вивчення блокчейну, втім, розділивши блокчейн як технологію і криптовалюту як похідне від неї, озвучивши свою позицію по обом пунктам: за використання блокчейну, але проти «грошових сурогатів».

З 2016 погляди відомств розійшлися набагато сильніше: міністр зв'язку Микола Нікіфоров заявив, що якщо Росія не запустить крипторубль, то через два місяці це зроблять її сусіди по ЄврАзЕС. А на іншому полюсі в тому ж році виступив глава Слідчого комітету Олександр Бастрикін, пригрозивши наміром ввести кримінальну відповідальність за використання криптовалют, включаючи біткоіни. Також велися суперечки вже про правовий статус криптовалюти - цифровий товар, який слід обкласти податком, або фінансовий актив, яким слід дозволити торгувати тільки кваліфікованим інвесторам.

Тільки в липні 2020 закон про цифрові фінансові активи і цифрові валюти був прийнятий і вступив в чинність з 1 січня 2021 року. Прийнятий закон визначає поняття криптовалюти, але забороняє її використання для оплати товарів і послуг[145].

Таким чином, підсумовуючи наголосимо, що цікаво розглянути правове регулювання криптовалют, перш за все, в Японії, адже саме ця країна вважається лідером інновацій в світі. У 2014 році була створена Комісія з цифрових активів Японії. Комісія порекомендувала при відкритті бірж криптовалют і торгових майданчиків подавати спеціальну заявку в Комісію, а також вжити відповідних заходів щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і здійснити заходи по забезпеченню безпеки [22].

У травні 2016 року японським парламентом було прийнято закон, відповідно до якого криптовалюта визнається цінністю, подібною активам. При цьому цифрова валюта не вважається законним платіжним засобом, а розглядається як засіб обміну, за допомогою якого можна отримати товари/роботи/послуги або законні платіжні засоби. Оподаткування криптовалют і операцій з ними в Японії здійснюється за стандартними правилами, закріпленим в податковому законодавстві. Дохід, отриманий у вигляді криптовалюти, підлягає обкладенню податком на прибуток [3].

В ЄС використовується термін «віртуальна валюта», яка в своє поняття включає і криптовалюту. Спробою правового регулювання обігу є пропозиція Єврокомісії щодо прийняття Директиви про внесення змін до Директиви ЄС 2015/849 [17]. Даним документом пропонується розглядати криптовалюту як засіб платежу. Проте така позиція була несприйнята Європейським Центральним банком, оскільки на його думку визначення криптовалюти віртуальною валютою не є досконалим рішенням. ЄЦБ вважає, що криптовалюта є засобом обміну, а не платежу, тому її не можна визнавати коштами [16].

На сьогоднішній день не прийнято нормативно-правового акту щодо регулювання криптовалюти в ЄС, проте ведеться активна робота над його підготовкою.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи досліджені особливості здійснення розрахунків при виконанні правочину в сфері електронної комерції, ми дійшли таких висновків.

1. У сучасному науково-теоретичному полі розгорнулася активна дискусія щодо місця та правової природи «електронних договорів». Незмінною цьому залишається тенденція до оцінки цих договорів як

цивільно-правових (господарсько-правових). Центральним питанням при цьому стає юридична сила цих договорів, особливо в контексті новітньої практики їх укладання в мережі Інтернет.

2. Ознаками розрахунків в сфері електронної комерції визначено електронну форма записів даних та застосування електронних засобів для фіксації і передачі цих даних за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем.

3. Доведено комплексну правову природу механізму безготівкових (електронних) розрахунків, що базується на законодавчих засадах та/або цивільно-правовому договорі. Доведено, що такий механізм є системою не тільки фінансових, але й цивільних правовідносин, які виникають в процесі здійснення розрахунків між клієнтами платіжної системи при використанні безготівкових платіжних інструментів.

4. Для збільшення надійності платіжної системи України, а також можливості її безперебійної роботи, варто на рівні НБУ України, ВР України, профільних міністерств проводити безперервний розвиток і вдосконалення нормативної бази. При цьому аналіз динаміки здійснення платежів через національну систему платежу демонструє недостатню реалізацію цієї організаційною системою її функцій і цільового призначення.

В даний час ринок операторів електронної платіжної системи є складною структурою, до складу якої входять традиційні банківські та віртуальні банківські установи, оператори електронних гаманців, мобільні оператори, ритейлери і соціальні мережі. Взаємодія вказаних учасників безготівкових розрахунків, заснована на належному законодавчому регулюванні, створюватиме сприятливу ситуацію для їх розвитку, в тому числі із застосуванням різних платіжних інструментів з метою залучення споживачів таких розрахунків.

4. На сьогодні на рівні урядової фінансової політики та позиції Національного банку України не розроблено системних підходів до

використання більшості нетрадиційних електронних розрахунків, зокрема криптовалют (хоча ще у 2017 році на розгляд до Верховної Ради України надійшло два проекти Закону України «Про обіг криптовалюти в Україні», 14.09.2018 було до Верховної Ради внесено законопроект про регулювання оподаткування операцій з криптовалютами, а 11.06.2020 зареєстровано Проект Закону «Про віртуальні активи», який вводить комплексне регулювання криптоактивів у правове поле України). Відповідно гострим залишається питання налагодження ефективного механізму реалізації електронних розрахунків через використання нетрадиційних електронних розрахунків, що буде предметом наступних наших досліджень.

5. Компаративістський аналіз сучасної практики регулювання розрахунків в електронній комерції в різних країнах світу демонструє широкий спектр підходів до форм та умов здійснення таких розрахунків та способів нормативно-правового регулювання. Сучасним еволюційним кроком в сфері електронних розрахунків стає використання різноманітних криптовалют. Іноземна практика використання електронних розрахунків через використання, як «традиційних» способів так і криптовалют формує значний масив даних для його аналізу на можливість запозичення окремих підходів до цивільно-правового регулювання у сфері їх використання.

РОЗДІЛ 3.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУЧАСНИХ ВИДІВ РОЗРАХУНКІВ В СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

3.1 Правова природа сучасних способів розрахунків у сфері електронної комерції

Проблеми удосконалення правового регулювання сучасних видів розрахунків у сфері електронної комерції перебувають у прямій залежності від визначення правової природи сучасних способів розрахунків у сфері електронної комерції. При цьому необхідно наголосити на тому, що самі відносини у сфері електронної комерції носять виразно цивільно-правовий характер, а отже є предметом правового регулювання цивільного права. Крім того необхідно зважати, що сучасний етап розвитку правової системи України відзначається етапом рекодифікації (оновлення) цивільного права, що також обумовило проект скасування ГК України. У такій схемі правового регулювання цивільне право посідає провідне місце. Проте, зрозумілим є і інтерес публічно-правового контролю за здійсненням розрахунків у сфері електронної комерції, який є сферою фінансового моніторингу та податкового контролю.

У найбільш загальному вигляді питання полягає у принциповій можливості регулювання суспільних відносин засобами (методами) цивільно-правового характеру. Правове регулювання у загальній теорії права в юридичній науці України почало ретельно досліджуватись на початку 60-х років ХХ століття. Сучасна теорія права України зазначає, що правове регулювання є лише однією із форм впливу права на суспільні відносини, це вплив з допомогою специфічних правових засобів – норм права, правовідносин, актів реалізації. На думку сучасного вітчизняного науковця О. М. Мельника, правове регулювання – це здійснення усією

системою юридичних засобів державно-владного впливу на суспільні відносини з метою їх порядкування, охорони та розвитку [88, с.5].

Для багатьох науковців характерно широке розуміння правового регулювання, намагання охопити зазначеним поняттям всі форми і засоби впливу права на суспільні відносини [78, с.39].

В юридичній літературі по-різному визначають поняття правового регулювання та механізму його здійснення. Найбільш важливою при цьому є вказівка на те, що правове регулювання є вплив держави на суспільні відносини, що такий вплив має на меті впорядкувати суспільні відносини у відповідності до суспільних потреб, а також те, що впорядкування суспільних відносин здійснюється з допомогою певних юридичних засобів [35].

Серед науковців не має одностайного підходу щодо дефініції «правове регулювання». У юридичній енциклопедії правове регулювання (від лат. *regulare* – спрямовувати, впорядковувати) визначається як один із основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. Зауважимо, що в теорії права під означеним терміном розуміють здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону та розвиток або здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування. У юридичному словнику правове регулювання визначається як державна форма впливу на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою норм права та інших юридичних засобів. За допомогою правового регулювання встановлюються межі правомірної поведінки учасників суспільного життя, їх права та обов'язки, гарантії реалізації прав та обов'язків, визначаються заходи юридичної відповідальності за правопорушення, процесуальні основи їх застосування [164].

Грунтовний аналіз категорії правового регулювання дозволяє наголосити, що найбільш точно віддзеркалює зв'язки між поняттями «правове регулювання» й «цивільно-правове регулювання» позиція науковців, які інтерпретують останнє як різновид правового регулювання.

На нашу думку під цивільно-правовим регулюванням розрахунків у сфері електронної комерції варто розуміти цілеспрямований вплив норм цивільного права на суспільні відносини у сфері електронної комерції з метою забезпечення за допомогою цивільно-правових інструментів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Під механізмом правового регулювання розуміють сукупність правових засобів, що призначені для упорядкування та узгодження суспільних відносин. Основними елементами є норми права, правові відносини та акти реалізації права, кожний з яких виконує свою функціональну роль у механізмі регулювання завдяки взаємодії з іншими елементами. Поряд з основними елементами до механізму правового регулювання включають акти тлумачення, правову культуру, правотворчість, законність, юридичні факти, акти застосування норм права, які виконують роль допоміжних засобів у регулятивному процесі. До засобів цього рівня відносять і юридичну відповідальність, яка також сприяє регулятивному процесу, підвищує ефективність дії права [128, с.25].

Інструмент у праві, як правило, ототожнюється з теоретико-правовими конструкціями, спрямованими на регулювання конкретних суспільних відносин. На думку І. Патерило, інструментом правового регулювання є цінності права, як увесь арсенал, увесь спектр правових феноменів різних рівнів, що відокремлюються та розглядаються не лише з позицій одних лише потреб юридичної практики, а й з позицій їх функціонального призначення, тобто тих рис, які характеризують їх, як інструменти вирішення за їх допомогою економічних, політичних чи соціальних завдань [103, с.81].

У такому плані, на переконання С.С. Алексєєва, йдеться про спеціально-юридичний аспект інструментарію механізму правового регулювання, який охоплює весь комплекс засобів, весь юридичний інструментарій, який «працює» в процесі правового регулювання [30, с. 12].

При цьому в теорії права найчастіше вживається термін «правові інструменти». Зокрема, М. Челишев пише про те, «що закріплення правових інструментів ... відбувається за допомогою правових конструкцій, які показують (повинні показувати) всі правові грані того чи іншого правового інструменту...» [153, с. 80]. По суті такий підхід означає, що правові інструменти є юридичними категоріями регуляторно-впливаючого спрямування, які дозволяють розглядати функції права через призму юридичних способів і засобів, які справляють вплив на суспільні відносини, як елемент правового механізму.

Також необхідно наголосити, що категорія «правовий інструмент» вживається у нормативно-правовій практиці ЄС. Так, мова йде про Community legal instruments (Договором про заснування ЄС передбачені юридичні інструменти, якими можуть користуватися інституції ЄС для виконання своїх обов'язків, дотримуючись принципу субсидіарності). При цьому розрізняють такі види правових інструментів:

- постанови (regulations): їх повне й безпосереднє виконання є обов'язковим для всіх країн-членів;
- директиви (directives): обов'язковим для країн-членів є досягнення визначених результатів; положення директиви треба впровадити в національне законодавство, тож є свобода вибору форм і методів застосування;
- рішення (decisions): є обов'язковими для тих, кому вони адресовані (державам-членам, комерційним підприємствам або ж окремим особам);

- рекомендації та думки (recommendations and opinions): необов'язкові декларативні інструменти, які демонструють офіційну позицію інституції.[4]

Таким чином під категорією «правовий інструмент» у сфері розрахунків у сфері електронної комерції ми пропонуємо розуміти правову конструкцію регуляторно-впливаючого характеру спрямовану на забезпечення завдань захисту прав і свобод (правових інтересів) фізичних і юридичних осіб у сфері електронної комерції.

На сьогоднішній день, практично кожна електронна платіжна система використовує свій варіант правової кваліфікації відносин, що виникають з її діяльності. При цьому в цих конструкціях найчастіше переважають технічні, а не правові аспекти. Використовувані поняття, що позначають зміст діяльності електронних платіжних систем, зокрема, щодо здійснення платежів, породжують питання про те, чи є дана діяльність банківською, а здійснювані в її рамках операції розрахунковими і, відповідно, чи повинна дотримуватися вся система вимог до цих видів діяльності.

Особливості технології проведення платежів в мережі Інтернет, відмінності економічного змісту способів розрахунку та їх правового забезпечення в мережі Інтернет, створюють можливість провести класифікацію форм електронних розрахунків у сфері електронної комерції, проведених за допомогою електронних платіжних систем в Інтернеті і представити покрокові моделі здійснення платежів за допомогою наступних форм розрахунків:

– кредитні форми розрахунків, що складаються з: розрахунків на основі кредитних карт і розрахунків на основі технології управління електронним рахунком; розрахунки з використанням споживчих кредитів без відкриття рахунку;

– дебетові форми розрахунків, що складаються з: розрахунків на основі дебетових карт; розрахунків на основі технології управління

електронним рахунком; розрахунків, заснованих на основі використання електронного чека; розрахунків, заснованих на технології використання вартісних очок;

- форма розрахунків на основі електронних грошей;
- форма розрахунків на основі криптовалют;
- форма розрахунків на основі фінансових активів.

Інструментами здійснення розрахунків у сфері електронної комерції виступають грошові кошти, електронні гроші, криптовалюти, фінансові активи тощо. При цьому єдиним законним платіжним засобом в Україні є гривня, що як грошова одиниця існує в готівковій та безготівковій формах. Наголосимо, що необхідно відобразити місце цих інструментів здійснення розрахунків у сфері електронної комерції в системі об'єктів цивільних прав. Для цього проаналізуємо їх правову природу.

Цифрові валюти (криптовалюта або віртуальні активи). Науково-технічний прогрес та тотальна комп'ютеризація спонукають до розвитку усі сфери життя людини. Не виключенням є і сфера розрахунків. Людина завжди шукає найбільш швидкий, недорогий, а головне захищений спосіб здійснити розрахунки на відстані. Таким чином, сьогодні в світі активно розвиваються нові засоби розрахунків.

Європейський центральний банк (ЄЦБ) під «цифровою валютою» розуміє будь-яку валюту в цифровій (нематеріальній) формі, в тому числі:

- записи на банківських рахунках;
- електронні гроші;
- віртуальні валюти.

Європейський центральним банком у жовтні 2012 року було оприлюднено доповідь «Схеми віртуальних валют». Цим документом передбачено, що в деяких випадках «віртуальні спільноти» створюють і поширюють свою власну «цифрову валюту» для обміну товарами (або послугами) і одиницями обліку.

У доповіді ЄЦБ поняття є визначення поняття «віртуальна валюта» - один з видів цифрових коштів, які не регулюються державою, найчастіше створюються і контролюються розробниками і приймаються членами певної «віртуальної спільноти».

20 березня 2013 Комісія з фінансових злочинів (англ. FinCEN - The Financial Crimes Enforcement Network) при Міністерстві фінансів США видала документ, що містить тлумачення застосування американського Закону про банківську таємницю (англ. BSA-Bank Secrecy Act) при створенні, обміні та передачі віртуальних валют.

За класифікацією Комісії з фінансових злочинів при Міністерстві фінансів США:

«Реальна валюта» - це монети і паперові гроші США або будь-якої іншої країни, які: є законним засобом платежу; перебувають в обігу; загальноприйняті в якості засобу обміну в країні-емітенті.

«Віртуальна валюта» - є засобом обміну, яке діє як валюта в деяких сферах, але не має всіх атрибутів реальної валюти. Зокрема, віртуальна валюта не має статусу законного засобу платежу в жодній юрисдикції. Віртуальна валюта вважається «конвертованій», якщо вона має еквівалент в реальному валюті або діє як замітник реальної валюти[64].

Одним з найбільш популярних видів віртуальних валют є криптовалюти. Одночасно з цим їх правове регулювання в різних країнах є досить неоднозначним – від категоричної заборони до повної легалізації на рівні законодавства.

Не існує однозначного правового визначення поняття криптовалют. Проте є певні ознаки, які однозначно відділяють криптовалюти від інших видів он-лайн розрахунків.

По-перше, це безвідкличність транзакцій.

По-друге – можливість перевірити валідність транзакції кожним учасником системи.

По-третє, транзакції здійснюються за визначеним алгоритмом, який неможливо змінити.

По-четверте, системи криптовалют є децентралізованими. Тобто відсутній єдиний суб'єкт, який керує системою або імітує ті чи інші одиниці криптовалюти. Однак ця ознака не є обов'язковою, оскільки є криптовалюти, імітовані визначеним суб'єктом, найчастіше є забезпеченими та завжди «прив'язані» до курсу фіатних коштів (найчастіше вони називаються стейблкоїнами – використовуються для проміжної фіксації інвестиційного портфелю на певний проміжок часу).

Це унікальні особливості систем криптовалют, що максимально відрізняє їх від інших систем розрахунків. Найбільш розповсюдженими криптовалютами на сьогоднішній день є Bitcoin, Ethereum, Tether, Binance Coin [26] тощо.

Цифрові валюти центральних банків (CBDC) з'являться в найближчі кілька років, стверджує Банк міжнародних розрахунків (БМР). Ця відома фінансова організація провела опитування серед 65 центральних банків, в результаті якого з'ясувала, що 86% опитаних регуляторів як мінімум вивчають плюси і мінуси випуску цифрових валют. Багато центральних банків вивчають цифрові валюти, однак найбільший інтерес регуляторів прикутий до стейблкоїнів. З 60 опитаних центробанків приблизно 60% поки на ранніх стадіях досліджень можливостей використання цих засобів. Приблизно дві третини фінансових установ сфокусовані на стейблкоїнах, вивчаючи їх «вплив на монетарну і фінансову стабільність». У звіті згадується лише один стейблкоїн - Tether, а криптовалюта - біткоїни. Центральні банки продовжують розглядати криптовалюту як продукти, які не використовуються широко в якості платіжного засобу. У 2020 році вартість багатьох криптовалют різко зросла, підтвердивши тезу про спекулятивний характер цих активів. Це зростання не супроводжувався будь-якими змінами в сприйнятті криптовалют як платіжного засобу[75].

Не дарма криптовалюту називають «валютою новин», оскільки її вартість може значно змінюватись лише від коливань в інформаційному полі.

На поточний момент 60% центробанків експериментують з CBDC, в 2019 році це значення становило 42%. Банк міжнародних розрахунків з'ясував, що ЦБ країн, що розвиваються, просувають ідею цифрової валюти більш активно, ніж фінансові регулятори з країн з розвинутою економікою, посиляючись на фінансову доступність і ефективність безготівкових платежів. За результатами звіту, більшість ЦБ зацікавлені скоріше в «роздрібній» цифровій валюті (споживче та повсякденне використання), ніж в «оптовій» (системні платежі, перекази між банками). Одним з головних питань фінансових регуляторів залишається законність випуску CBDC. 48% не впевнені, що мають право випускати таку валюту, 26% вважають, що у них такого права немає[89].

Електронні гроші. Гроші в сучасній економіці мають суто функціональне визначення: гроші – це будь-який інструмент, який виконує ключові функції грошей. Гроші повинні забезпечувати проведення платежів, служити для збереження вартості та функціонувати як одиниця розрахунків. Традиційні форми грошей, що включаються до грошової маси - це паперові гроші та банківські вклади. Широке визначення грошової маси також відносять до грошей низку ліквідних цінних паперів. Термін «електронні гроші» є відносно новим і часто застосовується для позначення широкого спектру платіжних інструментів (цифрові гроші, цифрова готівка, електронна готівка, інтернет гроші, кібергроші, інш.), заснованих на інноваційних технологічних рішеннях[36, с. 6].

Один з відомих дослідників електронних грошей Є.В. Горюков зазначає: «Одна група вчених розглядає електронні гроші як схему безготівкових розрахунків, при цьому електронні гроші часто ототожнюються або з системами електронних платежів, або з пластиковими картами. Інша група вчених визначає електронні гроші як аналог готівки.

В результаті проведеного аналізу сутності, змісту і природи електронних грошей автор прийшов до висновку, що електронні гроші - це нова форма кредитних грошей, представлені у вигляді електронних імпульсів на технічному пристрої, які виконують в сукупності функції міри вартості, засобу обігу, засобу платежу, засобу накопичення, а також функцію світових грошей. Будучи формою кредитних грошей електронні гроші мають багатоаспектну природу. Вони наділені товарною, кредитною, правовою та інформаційною складовими»[44, с. 37].

Як уже зазначалось вище, законодавство України визначає поняття «електронні гроші» у ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Одночасно з цим п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги», що буде введений в дію 01.08.2021 року, міститься дещо інше визначення: «електронні гроші – одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (у тому числі з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей» [123]. Отже, як бачимо із визначення, коло емітентів розширено, оскільки виключено частину норми, де емітентом є виключно банк.

Визначення, надане ЄС в ст.2 Директиви про електронні гроші 2009/110/ЄС визначає «електронні гроші» наступним чином: «електронні гроші означають зберігання грошової вартості в електронному вигляді, включаючи магнітне, як представлене вимогою до емітента; який видається при надходженні коштів; для здійснення платіжних операцій..., що приймається фізичною або юридичною особою, крім емітента електронних грошей»[2].

Важливим елементом цього визначення є значення поняття "електронні", яке, безперечно, розрізняє електронні гроші та фіатні гроші, такі як монети та банкноти. Ця відмінність є, безперечно, важливою,

оскільки допомагає визначити, чи установа, яка здійснює емісію електронних грошей, повинна регулюватися з точки зору нормативної бази для банків чи відповідно до окремої нормативної бази для установ з електронних грошей. Скасована Директива про електронні гроші 2000/46/ЄС визначала електронні гроші як «грошову вартість, представлену вимогою до емітента, яка зберігається на електронному пристрої». Без конкретного визначення того, що означає термін «електронні», висновок 3 Директиви 2000/46/ЄС про електронні гроші описує електронні гроші як «електронний заміник монет і банкнот». Однак, висновок 7 цієї Директиви, допомагає зрозуміти важливість термінів «електронний», що використовуються у Директиві щодо електронних грошей 2000/46/ЄС та Директиві про електронні гроші 2009/110/ЄС). У висновку 7 спеціально використовується цей опис, щоб запровадити окремий пруденційний нагляд для установ електронних грошей, що відрізняється від наглядових режимів, що стосуються банків[27].

Директива про електронні гроші 2009/110/ЄС також не визначає термін «електронний». Подібно до висновку 7 Директиви про електронні гроші 2000/46/ЄС, у висновку 13 Директиви про електронні гроші 2009/110/ЄС також було відділено емісію електронних грошей за її сферою дії від функції прийому депозитів банків («кредитні установи») згідно з Банківською директивою 2006/48/ЄС. Директива про електронні гроші 2009/110/ЄС прийняла «технічно нейтральний» (також відомий як «нейтральний до технологій») підхід до визначення електронних грошей у статті 7 Директиви про електронні гроші 2009/110/ЄС. Основною метою цього підходу є охоплення всіх ситуацій, коли постачальник платіжних послуг видає заздалегідь збережену вартість в обмін на кошти. Як обговорено нижче, однією з характеристик цього підходу є те, що правило, що регулює технологію, повинно бути досить гнучким для охоплення технологічних змін та розвитку ринку. Тому регуляторний інструмент не

зобов'язаний визначати або вказувати відповідну технологію, яка підпадає під його сферу дії. Застосування цього підходу може, породити різні тлумачення. Поставлене питання може полягати в тому, чи важлива конкретна технологія, яка використовується для певної платіжної системи, для визначення того, чи підпадає така платіжна система до регуляторного сфери Директиви про електронні гроші 2009/110/ЄС. Якщо застосовується суворий нейтральний технологічний підхід, така рішучість може створити проблеми для регуляторів установ електронних грошей[27].

В результаті, сьогодні відсутня єдина, загально визнана дефініція електронних грошей, через яку можна було б розкрити їх економічну та правову сутність. Повністю ототожнювати електронні гроші з безготівковими коштами не варто, що буде доведено нижче.

В економічному сенсі електронні гроші являють собою емітовані фінансовою установою «грошові знаки», представлені у вигляді інформації в пам'яті комп'ютера, що виконують функцію і засобу платежу, і засобу обігу, та додатково можуть функціонувати як грошові кошти з усіма основними властивостями традиційних готівкових коштів (монет і банкнот), процес оплати якими відбувається шляхом переказу (перезапису) їх з пам'яті комп'ютера платника в пам'ять комп'ютера одержувача або перезапису в рамках однієї системи з облікового запису платника на обліковий запис одержувача.

Електронні гроші, володіючи всіма основними властивостями традиційних коштів у готівковій формі (обіговістю, відсутністю прямого зв'язку з банківським рахунком, універсальністю у використанні, одноразовість і остаточність розрахунків, в переважній мірі – анонімністю), одночасно з цим нівелюють значну кількість їх недоліків (витратність їх обігу, складності транспортування, потреба в спеціальному обладнанні, папері, металах, тощо). Відмінність же електронних грошей від традиційної готівки – в зміні фізичної форми носія грошових знаків.

Сутність грошей, як економічної категорії, їх функції, роль і відносини суб'єктів не змінюються, змінюється лише матеріальний носій.

Одночасно з цим електронним грошам притаманні ознаки і безготівкових коштів. Зокрема вони також є електронними записами на «рахунках».

Можна виділити дві головні, притаманні електронним грошам, характеристики, наявність яких дозволяє стверджувати, що електронний платіжний інструмент можна віднести саме до електронних грошей:

- він повинен виконувати функцію грошей, принаймні, функції міри та еквіваленту вартості та засобу обігу/платежу, а також (як похідну від перших двох) функцію засобу накопичення.

- він має існувати в електронній формі і відрізнятися від традиційних банківських рахунків та цінних паперів та інструментів управління ними)[36,с.6].

Вимоги споживачів включають в себе: безпеку; сумісність; наявність великої кількості торгових підприємств, що приймають даний вид електронних грошей в якості оплати за товари та послуги; простота використання; універсальність і анонімність.

Серед основних вимог, що пред'являються торговими підприємствами до електронних грошей, Є.В. Горюков виділяє наступні: невисока вартість обслуговування; наявність великої кількості споживачів, що використовують електронні гроші; продуктивність; надійність і безпеку.

Спонукальними причинами емісії електронних грошей є: отримання доходів або у вигляді комісійних, стягнутих з споживачів і торгових підприємств, або у вигляді електронного сеньйоражу; економія на транзакційних витратах [44, с.38].

При цьому, як видно із характеристик електронних грошей, межа між електронними грошима та іншими електронними платіжними інструментами є досить нечіткою: одні й ті ж платіжні інструменти можуть

(в першу чергу) забезпечувати зручний спосіб використання звичайних банківських рахунків і водночас використовуватись в системах електронних грошей. Однак, з нашої точки зору, ключовою відмінністю електронних грошей від традиційних грошей є те, що вони можуть бути неперсоніфікованим платіжним інструментом (тобто не потребують ідентифікації власника) та обертаються до певної міри поза межами банківської системи. Незважаючи на те, що емітенти електронних грошей мають тісно взаємодіяти із банками для забезпечення вільного обміну електронних грошей на традиційні кошти і навпаки, електронні гроші не є «банківськими грішми», вони не враховуються при розрахунку монетарних агрегатів та не можуть бути використані для здійснення банківських послуг (прийому депозитів та видачі кредитів) [36, с.7].

Отже, електронні гроші в їх фізичній формі - файл (електронний запис), який містить число, що характеризує величину грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні його власника, а також іншу спеціалізовану інформацію, сформований фінансовою установою і такий, що зберігається на накопичувачах (в пам'яті) електронно-обчислювальної машини (комп'ютера) користувача, дані з якого передаються від однієї ЕОМ до іншої за допомогою телекомунікаційних ліній і інших електронних засобів передачі інформації.

Електронним грошам, згаданим нами у попередньому підрозділі, криптовалютам та іншим інструментам здійснення розрахунків у сфері електронної комерції властива спільна риса ризиковості, що обумовлює особливе ставлення до забезпечення безпеки при їх використанні.

Сучасну теорію ризику (в більшій частині стосовно фінансової діяльності) розробили відомі американські економісти Г. Марковіц, Дж. Тобін і В. Шарп. Г.Марковіц вважав, що учасники фінансового ринку мають дві цілі: підвищення рівня очікуваного доходу і зниження рівня ризику або ступеня невизначеності цього доходу. Вирішення цих завдань можливе лише за умови створення ефективного інвестиційного портфеля

для даного фінансового ринку в єдиному варіанті. Дж. Тобін узагальнив це завдання, довівши, що оптимальною є структура портфелю, до якого залучено також безризикові цінні папери і який не залежить від схильності інвестора до ризику. Г. Марковіц запропонував вважати показником рівня ризику відхилення очікуваного значення випадкової величини (прибутку) від її середнього значення – варіацію і стандартне відхилення. Принциповим внеском В. Шарпа в теорію ризиків був поділ загального ризику на дві складові: системний ризик як наслідок загальноекономічних зрушень і специфічний – як результат господарської діяльності окремого підприємства[87].

Наявність низки підходів до визначення сутності поняття «ризик» вказує на складність та багатоаспектність цієї категорії. Зокрема, філологи визначають ризик як можливість чогось небажаного (наприклад втрата); економісти – як можливість відхилення фактичного результату від запланованого; статисти уточнюють: ймовірність настання визначеної небажаної події. Отже, ризик – це невизначеність щодо можливих втрат, тобто непередбачуваного (ненавмисного) скорочення вартості внаслідок реалізації загрози, що їх спричинила.

Основний вид ризику з точки зору власників електронних грошей - ризик неплатежів. Такий вид ризику властивий традиційним банкам і іншим інститутам, які приймають вклади від економічних агентів. До того ж власники електронних грошей, на відміну від вкладників комерційних банків, найчастіше володіють меншим обсягом інформації про фінансовий стан емітента зобов'язань. Це пов'язано як з відсутністю належного правового регулювання діяльності емітентів електронних грошей (багато з них не мають статус банку і, отже, не підпадають під контроль центрального банку), так і з тим, що вони можуть бути розташовані на території іншої держави або зовсім не мати географічної прив'язки, як деякі банки в мережі Інтернет.

Також ризик неплатежу в реаліях України може бути пов'язаний із визнанням неплатоспроможним банку, який або є емітентом електронних грошей (оскільки вони не є вкладками фізичних осіб в розумінні Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [124]), або у якому відкритий рахунок для зберігання коштів, що є забезпеченням електронних грошей, випущених іншим ніж банк емітентом. В другому випадку ризик несе не тільки користувач електронних грошей, а й емітент. Емітент фактично відповідає перед користувачами матеріально та репутаційно, при цьому фінансова стабільність банку, у якому зберігаються кошти, що є забезпечення емітованих електронних грошей, від нього ніяк не залежать. В цьому випадку емітенту-не банку потрібно страхувати ці кошти або користуватись банківською гарантією іншого банку, що тягне за собою значні додаткові витрати та ставить його в нерівні конкурентні умови із емітентом-банком.

Інший тип ризику - ризик втрати конфіденційної інформації. Електронні гроші за своїми властивостями схожі з традиційною паперовою валютою. Одною з основних якостей паперових грошей є конфіденційність угоди. Маючи на руках банкноту, неможливо дізнатися, який шлях вона пройшла, перш ніж потрапила до останнього власника. Багато власників електронних грошей побажали б зберегти цю властивість і в новому платіжному інструменті. Однак деякі існуючі форми електронних грошей припускають наявність контролю над здійсненням угод з боку емітента. Отже, власники електронних грошей піддаються ризику того, що конфіденційна інформація про них і їх угодах вийде за межі відносин і дістанеться третім особам, наприклад, конкурентам.

Таким чином, можна визначити наступні бар'єри, що перешкоджають вільному обігу електронних грошей: обмеженість доступу потенційного користувача до системи електронних грошей внаслідок недостатньої інформаційної підготовки населення; неможливість вільної конвертації електронних грошей внаслідок відсутності інституційної контрактації між

учасниками електронного грошового ринку; дефіцит довіри споживачів до нового продукту, ризик втрати наявних у користувача електронних грошей, а також існування явища «тінзації економіки» та корупційні чинники.

З метою подолання зазначених ризиків в реаліях національної правової системи є необхідним здійснити інституалізацію розрахунків у сфері електронної комерції.

Інституціоналізація є процесом визначення і закріплення правил, норм, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти в напрямку задоволення деякої суспільної потреби. Для відносин у сфері інтернету такий процес є природнім та невідворотнім. Інституціоналізація - це заміна спонтанної та експериментальної поведінки на передбачуване, яке очікується, регулюється, моделюється. Процес інституціоналізації включає такі етапи:

- виникнення потреби, задоволення якої вимагає спільних організованих дій;
- формування загальних цілей;
- поява соціальних норм і правил під час соціальної взаємодії, здійснюваного методом «проб і помилок»;
- поява процедур, пов'язаних з нормами і правилами;
- ухвалення та практичне застосування норм і правил, процедур;
- встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил;
- створення системи статусів і ролей, що охоплюють всіх без винятку членів інституту[39, с. 104].

Результатом процесу інституціоналізації є створення відповідно до норм і правил чіткої статусної і рольової структури, сприйнятої більшістю учасників цього соціально-економічного процесу.

Так, наприклад, інституціоналізація електронних грошей передбачає зміну умов поведінки фізичних та юридичних осіб, існування яких

необхідно для функціонування вироблених формальних та неформальних «правил гри».

Інституційні зміни у сфері грошових відносин є складним процесом. Змінам піддаються всі інститути, при цьому швидкість подібних змін різна. Формальні правила можна змінити швидко в результаті прийняття юридичних рішень. На відміну від них неформальні правила менше схильні до зовнішнього впливу, вони змінюються поступово. При інституційних змінах, що носять еволюційний характер, трансформація неформальних правил обумовлює зміну формальних інститутів. У міру накопичення змін в грошових відносинах складається ситуація, коли їх функціонування відповідно до старих норм поведінки стає неефективним.

Розвиток сучасних телекомунікаційних, комп'ютерних технологій призвело до розвитку нових суспільних відносин. Розвиток інформаційного суспільства саме по собі не може відбуватися лише за те, що більшістю розвинених країн було задекларовано про становлення таких суспільних відносин. Йде природний цикл формування відносин, які є класичними для становлення будь-якої форми суспільних відносин. Яскравим прикладом формування віртуальної економіки є виникнення електронних грошей.

Для того, щоб забезпечити повсюдне згоду на прийом електронних грошей до оплати за товари і послуги, останні повинні відповідати низці вимог.

По-перше, відповідати вимогам безпеки. Учасники правовідносин у сфері електронної комерції мають бути впевнені, що електронні гроші, які використовуються, є надійними і мають справжню вартість. При невиконанні даної умови – ніщо не зможе змусити учасників використовувати електронні гроші в своїх повсякденних операціях.

По-друге, сумісність. Користувачі електронних грошей повинні мати можливість вільно конвертувати їх в інші платіжні інструменти, а також мати можливість здійснити оплату з їх використанням в різних платіжних

системах. Існує дана проблема внаслідок відсутності інституційної контрактації між учасниками електронного грошового ринку.

По-третє, простота використання. Технологічні поліпшення і ускладнена криптографічна техніка призводить до того, що більшість клієнтів не можуть зрозуміти всіх технічних питань. До того ж необхідним є підвищення фінансової грамотності населення, напрацювання вміння відповідально розпоряджатися особистими фінансами і користуватися послугами емітентів електронних грошей. Особливої важливості фінансова і технічна грамотність набуває для захисту населення від шахраїв, які завдяки необізнаності населення все більше використовують інфраструктуру електронних розрахунків для своїх протиправних дій.

По-п'яте, універсальність. Система електронних грошей повинна надавати можливість клієнту безперешкодно, нескладно та недорого (або взагалі безкоштовно) обмінювати електронні гроші на інші платіжні інструменти.

І, нарешті, по-шосте, анонімність. Ця вимога не є обов'язковою і з часом стає все більш умовною (наприклад, анонімним «гаманець» може бути до операцій з певними сумами електронних грошей, при необхідності збільшити суму – необхідне проходження ідентифікації). При цьому анонімність важлива для простоти використання електронних грошей та захисту конфіденційної комерційної або особистої інформації. Тому важливо тримати розумний баланс між безпекою і зручністю: саме цей платіжний інструмент поєднує в зручність електронних розрахунків та анонімність готівкових.

Основні проблеми правового регулювання електронних платіжних систем пов'язані з відсутністю спеціальних правил. Їх функціонування підпорядковується в основному загальним положенням законодавства, зокрема про договори і документах в електронній формі. Як наслідок, відсутні єдині підходи до визначення ключових понять і правової природи використовуваних інструментів. Визначити реальний юридичний зміст

багатьох понять можна тільки через їх розмежування з суміжними поняттями і виходячи з реально створених прав, обов'язків сторін.

Відсутність єдиних підходів у вирішенні ключових питань функціонування електронних платіжних систем є стримуючим фактором для їх розвитку, оскільки, наприклад, захист прав споживачів на сьогоднішній день залежить цілком від самої електронної платіжної системи. Перенесення будь-якого спору з цього приводу на розгляд судових органів неминуче призведе до тривалої судової тяганини. Дана практика природним чином стримує споживачів у використанні електронних платіжних систем, особливо якщо мова йде про необхідність проведення платежів на великі суми.

Крім цього, відсутність чітких правових механізмів контролю робить цю сферу практично непідконтрольною державі. Наприклад, основні контрольні повноваження податкових органів прив'язані до грошових коштів і банківських рахунків. До діяльності електронних платіжних систем вони в більшості випадків незастосовні.

При відсутності нормативно-правового регулювання правовідносин між учасниками розрахунків, що виникають в ході використання платіжних систем, у всіх випадках визначаються виключно умовами пропонованих для укладення договорів (угод), які містять:

- визначення та/або опис засобу платежу, що використовується в розрахунках;
- порядок здійснення електронних розрахунків;
- обсяг взаємних прав та обов'язків учасників розрахунків.

Найбільш оптимальним для правового визначення статусу електронних грошей є: прийняття нормативних актів, що встановлюють порядок здійснення електронних платежів, статус суб'єктів, які мають право емісії електронної вартості, правове закріплення цих механізмів, права і обов'язки учасників цього ринку, гарантії захисту їх прав, причому

можна передбачити можливість одночасно як дотримання анонімності платежів, так і можливості доведення виробництва платежу.

Будучи абсолютно новим інноваційним підходом в сфері грошово-кредитного обігу, електронні гроші не «вписуються» в існуючі національні правові акти країн світу. На нашу думку, ділова практика в даному випадку є випереджаючою по відношенню до правового регулювання виникають процесів.

Існують два варіанти виходу з цієї ситуації: з одного боку, можливо докорінна зміна законодавчої бази, розробка і введення в дію нового законодавства; з іншого боку, в країнах, де вже існує певний правовий базис, який регламентує особливості не тільки традиційних, а й нових інструментів оплати, нові процеси можуть адаптуватися до нього шляхом певної підстроювання під дане законодавство або в результаті його корекції.

Важливим елементом визначення правового статусу різних видів розрахунків у сфері електронної комерції є закріплення їх правового статусу в якості об'єктів цивільних прав. Електронні гроші, криптовалюта належать до сучасних «цифрових активів».

Віртуальні активи та віртуальні валюти є відносно новим явищем, у зв'язку з чим на сьогодні є актуальним питання формування підходів щодо регулювання даної сфери.

Віртуальна валюта – це цифрове представлення вартості, яке не випущене чи гарантоване центральним банком або державним органом, не обов'язково прив'язане до законодавчо закріпленої валюти та не має юридичного статусу валюти чи грошей, але приймається фізичними або юридичними особами як засіб обміну, і яке може передаватися, зберігатися та торгуватися в електронному вигляді, а віртуальні активи – це будь-які записи в рамках розподіленого реєстру записів у формі даних, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигід у майбутньому[107].

Водночас, зазначені об'єкти не відносяться до інформації через те, що виступають засобами розрахунку та відповідною можливістю обміну на готівкові або безготівкові кошти.

В Україні розроблено комплексний законопроект про криптовалюти, в якому зокрема надається наступне визначення: віртуальний актив – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав[106].

Сучасна доктрина цивільного права широко досліджує можливості включення «цифрових» прав та відповідних «цифрових» активів до сфери правового регулювання цивільного права.

Цифрові права людини - це розширення і застосування універсальних прав людини до потреб суспільства, заснованого на інформації. Базовими цифровими правами людини є право доступу до електронної мережі, право вільно спілкуватися і висловлювати думки в мережі, і право на недоторканність приватної сфери. Розділення тих, хто має право доступу до новітніх каналів електронної комунікації, і тих, хто не має, є дискримінаційним і порушує право на отримання освіти і кваліфікації в нових технологіях інформаційної сфери і право на доступ до базисної інформації через громадські установи та провайдерів.

Яскравим прикладом правового регулювання цифрових прав людини є цивільне законодавство РФ (ст. 141.1 Цифрові права (стаття введена законом від 18.03.2019 р.)).

Так, наприклад, ЦК РФ стаття «141-1 Цифрові права» закріплює, що «Цифровими правами визнаються названі в такій якості в законі зобов'язальні та інші права, зміст та умови здійснення яких визначаються відповідно до правил інформаційної системи, що відповідає встановленим

законом ознаками. Здійснення, розпорядження, в тому числі передача, застава, обтяження цифрового права іншими способами або обмеження розпорядження цифровим правом можливі тільки в інформаційній системі без звернення до третьої особи. Якщо інше не передбачено законом, володільцем цифрового права визнається особа, яка відповідно до правил інформаційної системи має можливість розпоряджатися цим правом. У випадках і на підставах, які передбачені законом, володарем цифрового права визнається інша особа»[46].

До числа цифрових активів у діяльності учасників цивільно-правових відносин можна віднести «віртуальні речі» – електронні об'єкти (цифрові товари), які в силу своєї віртуальності не є матеріальними речами, проте мають всі риси речей (товару).

Вони існують лише у мережі Інтернет. Віртуальна річ/віртуальне майно є частиною віртуального простору, наприклад файли, які представляють собою ті елементарні частинки, які утворюють його. Вони є послідовністю даних (цифр) та володіють визначеністю, яка виражена в структурних характеристиках (наприклад, файл в залежності від формату має власну назву, структуру і якість, а також розмір, вимірюваний, як правило, в байтах)[68, с.545]. До віртуальних речей можна віднести об'єкти, що створені в форматі NFT та передаються з використанням технології блокчейн.

Цифрові товари або електронні товари є нематеріальними товарами, які існують в цифровій формі. Термін «цифрові товари» у ЄС є загальним, і використовується для опису будь-яких товарів, які зберігаються, доставляються і використовуються в електронній формі. Цифрові (електронні) товари поставляються в електронній формі споживачу засобами електронної пошти або шляхом завантаження через мережу Інтернет. В результаті отримання цифрових товарів їх зберігають на своєму комп'ютері або в частині віртуального простору, до якої відкритий доступ користувачу (наприклад, на власному чи орендованому сервері) – в

цьому виражається володіння віртуальною річчю. Користування віртуальною річчю полягає у використанні корисних властивостей такої речі: текстової, звукової, візуальної та іншої інформації, що міститься в ній; функціональної складової, яка забезпечує її включення в процес роботи програмного забезпечення для створення нової віртуальної речі (наприклад, у сфері кіберспорту це може бути зброя, щити або інші речі для ігрових персонажів). Власник такої речі через різні майданчики (наприклад, Steam), може його обмінювати, переміщати у мережі Інтернет та за необхідності, навіть, знищити, у чому фактично виражається розпорядження віртуальною річчю.

Крім специфіки об'єкту (яким завжди будуть безтілесні речі, тобто віртуальне майно), право віртуальної власності буде характеризуватися також специфікою підстав виникнення, змісту, захисту тощо.[95, Некіт, с.86].

З приводу того, чи є віртуальні об'єкти майном, досі точаться дискусії. З огляду на міжнародну практику можна з упевненістю стверджувати, що ряд таких держав, як Південна Корея, Китай, Тайвань уже опрацювали це питання і заклали правовий фундамент у цьому напрямку. Ще в 2001 році Міністерство Юстиції Тайваню своєю постановою визнало, що віртуальні об'єкти є майном, яке може бути відчужено та/або передано будь-кому. Дії, які вчиняються щодо таких об'єктів, варто розцінювати як такі, що вчиняються зі звичайної власністю[60, с.44].

За безневинною, на перший погляд, діяльністю у світі інтернет-розваг, приховуються певні проблеми, які пов'язані з неконтрольованістю перебігу процесів створення та обігу віртуальних речей. Особливої проблематики це явище набуває у сучасну добу боротьби з «відмиванням коштів» та фінансування тероризму. Найбільш яскравими прикладами є відносини з біржової торгівлі (та прирівняні до них – в тому числі «ігрові» біржі типу «Форекс»), он-лайн казино тощо.

Так, проведений аналіз окремих ігрових платформ вказує, що такі товари можуть продаватись за достатньо високою ціною, яка може сягати декількох тисяч доларів.

Враховуючи, що ціни на такі товари формуються не за витратним методом, а на основі суб'єктивного сприйняття покупцями цінності товару, на нашу думку, його ціна може штучно збільшуватись і досягати кількох мільйонів.

Проблема загострюється тим, що інтернет-користувачі отримують право «виводити» набуті віртуальні активи у об'єктивний світ. Таким чином, відкривається можливість масштабного та абсолютно неконтрольованого відмивання грошових потоків. Також, необхідно враховувати ускладнений процес ідентифікації учасників економічних відносин у цифровому просторі. Як правило для операцій з віртуальними товарами є достатнім реєстрація аккаунту через надання поштової інтернет-скрині, оплата цифрового товару здійснюється через платіжний термінал типу cash-in, криптовалюту або інтернет-карту, що унеможлиблює персоналізацію особи, яка здійснила платіж.

При цьому, доходи, які отримує власник такої цифрової речі – не оподатковуються, що свідчить про ризик тінізації економічних відносин за участю віртуальних організацій. За даними НБУ, частка безготівкових платежів з використанням банківських карток в Україні зросла до 38,1%. За даними українського процесингового центру, на одну активну банківську карту он-лайн-покупця в нашій країні припадає в середньому 5,6 покупок на місяць. За останні 9 місяців 2017 року українці за допомогою банківських карт здійснили в Інтернеті покупки на 215 мільярдів гривень. І це мова лише про покупку «реальних» товарів, без врахування операцій на віртуальних біржах, казино, ігрових платформах, у тому числі букмекерських контор, тощо.

Аналізуючи питання правової природи сучасних способів розрахунків у сфері електронної комерції необхідно окреслити місце у цій

системі «мобільних-грошей» та такого інструменту розрахунків, як WebMoney.

Мобільні гроші як інструменти розрахунків (обмеженого застосування) набули широкого розповсюдження у межах діяльності сучасних операторів мобільного зв'язку. Мобільні гроші можна охарактеризувати як швидкий, зручний та біль-менш безпечний спосіб оплати найпопулярніших послуг. Основні можливості використання це оплата: комунальних платежів; послуг Інтернет та телебачення; оплата послуг хостинг провайдерів; оплата замовлень у торговельних площадках Оріфлейм, Фаберлік тощо; поповнення кредитних карт, оплата рахунків; отримання готівкових коштів з мобільного рахунку. З правової точки зору мобільні гроші не завжди відносяться до «електронних грошей». Розрахунки ними виступають, як способи повернення «надлишкових» коштів на рахунках користувачів мобільним зв'язком. Відповідно до типового договору компанії Київстар: «1.2.5. Повернення коштів – здійснення Фінансовою компанією повернення Абоненту від імені та за рахунок Київстару передплачених, але не невикористаних на телекомунікаційні послуги коштів, відшкодування Абоненту відповідної суми (частки) збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з вартості невикористаних послуг стільникового рухомого зв'язку, яка була сплачена платником збору оператору одночасно з попередньою оплатою ним відповідних послуг. Повернення коштів здійснюється з використанням Київстаром фінансових послуг, які йому надаються Фінансовою компанією відповідно до вимог законодавства про платіжні системи та переказ коштів. Повернення коштів здійснюється на підставі Розпорядження про Повернення коштів: ...»[90]. Тобто фактично користувачам мобільних грошей надається послуга із переказу коштів – за його дорученням невикористані кошти на мобільному рахунку фінансова компанія з ліцензією на переказ коштів переказує на рахунок продавця товарів/робіт/послуг.

Водночас, дещо іншим є регулювання мобільних грошей у оператора «Lifecell». Так, у Лайфсел мобільні гроші є електронними грошима. «Договір про переказ коштів – публічний договір про надання фінансової послуги з переказу коштів, укладений Користувачем з ТОВ «Пейселл» як фінансовою установою, яка здійснює переказ коштів без відкриття рахунку. Відповідно до умов Договору про переказ коштів, Користувачу надається послуга з переказу коштів в межах платіжної системи, в якій ТОВ «Пейселл» є учасником. Відповідно до умов Договору про переказ коштів ТОВ «Пейселл» за розпорядженням платників, які є Користувачами за даним Договором, здійснює переказ коштів, які їм належать. При цьому, грошові кошти, які належать Користувачеві, в рамках даного Договору можуть потрапляти у володіння ТОВ «Пейселл» в результаті: ініціювання Користувачем Обміну Електронних грошей на безготівкові кошти; зарахування коштів від Торговця (через платіжну організацію та/або учасника платіжної системи, яким було укладено договір про приймання платежів з таким Торговцем), в результаті повернення Користувачем товару такому Торговцеві (або ненаданням Торговцем товару/послуги такому Користувачеві)»[54].

Тобто, фактично «переказ мобільних грошей» є поверненням абоненту коштів від оператора через фінансову установу із одночасним дорученням цій фінансовій установі перерахувати кошти іншому отримувачу (торговцю).

Як висновок – «мобільні гроші» не є окремим засобом розрахунку із законодавчої точки зору, але фактично є окремим інструментом, так як задіяний специфічний суб'єкт - оператор мобільного зв'язку.

Не менший інтерес викликає такий інструмент як WebMoney - це система моментальних та безпечних онлайн-розрахунків. Кожен користувач має свій обліковий запис в системі, у якому зберігаються записи про титульні знаки, які є одиницями обліку прав вимоги користувача на визначений об'єм коштів. Система WebMoney Transfer —

автоматизована система, що використовується сторонами правочину з метою виконання своїх зобов'язань за Договором для кількісного обліку за дійсною дебіторською заборгованістю, вираженою в національній валюті України. Права вимоги в рамках договору між системою та її користувачем передаються (відступаються) згідно зі ст. 512 та ст. 656 Цивільного Кодексу України, якими володіє кредитор та інші користувачі системи.

Через недосконалість діючого законодавства про електронні гроші діяльність системи в Україні викликала багаточисельні конфлікти та судові справи. У кінцевому рахунку судовими рішеннями було підведено ризику під спірною ситуацією. «Враховуючи відсутність такого об'єкту цивільних прав як «Титульні знаки WMU», а також неможливість здійснення самостійних операцій з ними, «Титульні знаки WMU» за допомогою яких здійснюється облік прав вимоги, не можуть розглядатися окремо від прав вимоги, вони є лише умовною одиницею обліку кількості прав вимоги. Таким чином, з урахуванням наведеного, суд приходять до висновку, що «Титульні знаки WMU», якими вимірюються та обліковуються права вимоги до боржника (дебітора), не можуть вважатися електронними грошима, оскільки вони не є одиницями вартості, які зберігаються на електронному пристрої та не є грошовим зобов'язанням ТОВ «Агентство гарантій», який при вчиненні правочинів з відступлення прав вимог не створює для себе додаткових зобов'язань, у зв'язку з чим не може вважатися емітентом електронних грошей, оскільки не здійснює випуск електронних грошей та не бере зобов'язання з їх погашення. Обов'язок виконати основне зобов'язання, а саме повернути депозит весь час покладений на боржника. Діяльність з використання сторонами договору «Титульних знаків WMU» для обліку прав вимог не порушує законодавство України, не підлягає ліцензуванню та не потребує додаткового узгодження з органами державної влади», йдеться у судовому рішенні.[127]

Також, Українською Міжбанківською Асоціацією членів платіжних систем було опубліковано експертизу щодо законності діяльності WebMoney на території України, яку було здійснено провідною науково-дослідною установою юридичного профілю в Україні Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. За висновками експертизи WebMoney в Україні *не є електронними грошима, а діяльність здійснюється цілком законно. Переказ коштів здійснювався за допомогою покупки-продажу прав вимог до первинного дебітора відповідно до ст. 512 і ст. 656 ЦК України.*

На жаль, робота системи WebMoney була тимчасово припинена у 2019 році за рішенням РНБО. Проте система успішно функціонує в ЄС, Російській Федерації, Республіці Казахстан, Білоруській Народній Республіці тощо. Україна втратила можливість контролювати переміщення титульних знаків в системі із-за заборони діяльності офіційного представника системи в державі.

Дослідження використання альтернативних засобів розрахунків дозволяють нам запропонувати доповнення до ст. 192 ЦК України «Гроші (грошові кошти)». Правова природа електронних засобів розрахунку дозволяє віднести до цивільно-правового поняття грошові кошти.

Таким чином можна запропонувати доповнити ст. 192 ЦК України частиною 3 такого змісту «3. *Цифрові платіжні засоби («електронні кошти, криптовалюти та інші цифрові (віртуальні) активи)* можуть використовуватися в Україні в електронних платіжних системах у випадках і в порядку, встановлених законом» та викласти ст. 192 ЦК України у такій редакції:

Стаття 192. Гроші (грошові кошти)

3. Цифрові платіжні засоби («електронні гроші», криптовалюти та інші цифрові (віртуальні) активи) можуть використовуватися в Україні в електронних платіжних системах у випадках і в порядку, встановлених законом.

Відповідні зміни до диспозиції статті 192 ЦК України також обумовлені тим, що сьогодні НБУ продовжує вивчати можливість випуску власної цифрової валюти - е-гривні, досліджує її можливі сфери використання і потенційний попит на неї. У 2016 році в НБУ одними з перших в світі почали вивчення можливості випуску CBDC - електронної форми національної валюти, емітентом якої є центральний банк. Так, у 2018 році був проведений пілотний проект з випуску е-гривні для роздрібних платежів на платформі блокчейн[93].

Наразі в Україні існує правова невизначеність щодо діяльності, пов'язаної з розрахунками у сфері електронної комерції, в тому числі щодо правового статусу віртуальних активів, оподаткування операцій з ними, можливості укладення смарт-контрактів.

Як наслідок, сфера розрахунків у сфері електронної комерції значною мірою розвивається «у тіні», що призводить до негативних наслідків для всіх заінтересованих сторін:

1. Відсутність належного захисту прав та законних інтересів користувачів розрахунків у сфері електронної комерції.
2. Складнощі учасників сфери розрахунків у сфері електронної комерції в питаннях юридичної класифікації своєї діяльності, користування банківськими послугами.
3. Для держави - недоотриманням податків та зборів, неможливість здійснення фінансового моніторингу у цій сфері, зменшення валютних надходжень, відсутність статистичної інформації.
4. Для суб'єктів господарювання суміжних сферах - неможливість укладення смарт-контрактів та багаточисельні ризики, пов'язані з здійсненням розрахунків у сфері електронної комерції.

З метою підвищення довіри споживачів до електронних грошей і розширення практики їх використання в Україні, необхідно реалізувати наступні заходи:

- 1) дати на законодавчому рівні чіткий перелік можливих операцій з ними та склад учасників систем електронних грошей;
- 2) розробити та законодавчо закріпити порядок випуску, обігу та погашення електронних грошей;
- 3) встановити чіткі пруденційні вимоги щодо діяльності емітентів електронних грошей, а саме: до початкового капіталу і розміру власних коштів, виконання економічних нормативів і резервних вимог;
- 4) підвищити прозорість діяльності кредитних організацій-емітентів електронних грошей, - в тому числі відкритість структури власності та фінансового становища;
- 5) підвищити вимоги до якості управління ризиками в кредитних організаціях, що здійснюють операції з електронними грошима;
- 6) розробити єдині стандарти електронних грошей і правила конвертації електронних грошей з одного виду в інший.

3.2 Особливості визначення суб'єктного складу відносин з обслуговування розрахунків в сфері електронної комерції

Активний процес поширення електронних розрахунків у сфері цивільно-правових та господарських відносин сприяє розвитку національної економіки та формуванню нової якості розрахункових зобов'язань. Криза, викликана пандемією COVID-19 та карантинними заходами, пов'язаними з поширенням захворювання, лише підштовхнуло весь світ прискорити перехід до «цифровізації» розрахункових відносин. Бурхливе запровадження інноваційних рішень в сферу електронних платежів, а так само поява нових видів послуг і великої різноманітності електронних, в тому числі, мобільних пристроїв та додатків, призначених для цього - все це прискорює процес електронних розрахунків.

Водночас, в останні роки зросли ризики, пов'язані з безпекою в сфері електронних платежів. Це пов'язано зі зростаючою технічною складністю здійснення електронних платежів по всьому світу і появою нових видів платіжних послуг. При цьому, безпека і надійність платіжних сервісів є найважливішими умовами ефективного функціонування як самого ринку, так і забезпечення протидії тероризму, торгівлі наркотичними речовинами та зброєю. Сучасні користувачі платіжних послуг повинні бути належним чином захищені і від ризиків розголошення власних персональних даних, і від розкриття приватної фінансової інформації.

Платіжні послуги є основою для сучасної економічної і соціальної діяльності. Грошові перекази - це на перший погляд, проста платіжна послуга, яка зазвичай полягає в тому, що платник передає грошові кошти провайдеру платіжних послуг, який перераховує відповідну суму одержувачу або іншому постачальнику платіжних послуг, який діє від імені одержувача.

У багатьох державах-членах ЄС супермаркети, невеликі магазини і приватні продавці надають споживачам аналогічну послугу, яка дозволяє їм оплачувати наприклад, комунальні послуги та інші регулярні комунальні платежі. Такі послуги з оплати рахунків також повинні розглядатися в якості переказу коштів, якщо уповноважені органи не класифікують таку діяльність як «інші платіжні послуги».

В таких умовах на перше місце виходить роль та значення професійних учасників обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків, визначення їх правового статусу. Нажаль, українське законодавство поки залишає це питання відкритим. В таких умовах, для формування правових засад обслуговування електронних розрахунків можна звернути увагу на європейський досвід.

Правовий статус суб'єктів, що мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків та їх види залишається малодослідженим питанням у національній цивільно-правовій теорії та

практиці правозастосування. Окреслення кола правових можливостей та формування кореспондуючих обов'язків таких суб'єктів створить передумови до поширення системи електронних розрахунків в Україні.

Суб'єкти, які мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків виступають центральним елементом структури правовідносин у цій сфері. На значенні суб'єкта цивільних правовідносин для виникнення власне самих правовідносин наголошував ще Ю. К. Толстой. «Велику значимість для виникнення правовідносин, – писав науковець, – має не стільки наявність у суб'єкта правоздатності, скільки наявність самого суб'єкта, оскільки правоздатність імпліцитно передбачає присутність цього суб'єкта, який має таку здатність». Тому суб'єкти, на думку Ю. К. Толстого, повинні розглядатися як елементи правовідносин. Роль суб'єкта правовідносин, згідно з дослідником, полягає ще й у тому, що саме завдяки суб'єкту правовідносини набувають «тілесності», визначеності, оскільки не може бути *a priori* безсуб'єктних відносин: будь-які правовідносини є суспільними відносинами, які здійснюються між людьми або групою людей[144].

На думку відомого класика С. С. Алексєєва, до складу правовідносин входять: зміст правовідносин (матеріальний – поведінка суб'єктів і юридичний – суб'єктивні юридичні права й обов'язки); суб'єкти права, тобто учасники правовідносин; об'єкти правовідносин [30, с. 100]. О. Ф. Скакун стверджує, що структура правовідносин містить основні елементи правовідносин (суб'єкти) і доцільний спосіб зв'язку між ними з приводу соціального блага або забезпечення публічних і приватних інтересів на основі суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності.

До структури юридичних елементів вчений відносить: юридичний факт (підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин), суб'єкти (суб'єктивний склад – сукупність осіб, що беруть участь у правових відносинах: правомочна сторона і зобов'язана сторона), юридичний зміст і

його структуру (суб'єктивне право, юридичний обов'язок та юридична відповідальність) та об'єкт (те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність суб'єктів правовідносин) [129, с. 525].

Зазначені доктринальні позиції науковців-цивілістів доводять взаємозв'язок між характером розрахункових відносин та характеристикою відповідного суб'єкта. Мова йде про існування чіткої «відповідності» між певними суб'єктами електронних розрахунків та послугами, які вони надають (об'єктами, якими вони оперують).

Національне законодавство, як це було наголошено вище, не дає відповіді на ці питання, на відміну від європейської правозастосовної практики. Вже тривалий час питання електронних розрахунків є предметом правового регулювання Директиви 2015/2366/ЄС (друга директива про надання платіжних послуг / друга директива про платіжні послуги, скорочено Директива PSD2), яка замінила першу директиву 2007/64/ЄС (вона ж директива про надання платіжних послуг / директива про платіжні послуги, скорочено Директива PSD1) від 25 листопада 2015 року[6].

Важливою метою директиви PSD2 є також внесення змін в діяльність ринку платежів шляхом створення нових фінансових структур. Результатом має стати підвищення конкурентоспроможності, розширення пропозиції, доступної для споживачів, та зміна цін на їх послуги. Запровадження положень Директиви PSD2 створили систему додаткового захисту операцій з ідентифікації клієнтів, здійснення оплати картою та інтернет-розрахунки. Так, наприклад, Директива PSD2 запровадила обов'язкове підтвердження ідентифікації власника картки або рахунку через додаткове введення коду, отриманого через послугу SMS, або коду із банківської програми, встановленої на мобільному телефоні власника банківського рахунку, запровадила введення додаткового паролю, якщо власник облікового запису хоче перевірити свою історію, з одночасним скороченням тривалості сеансу входу користувачів.

Проте, найбільш важливим досягненням Директиви PSD2 стало окреслення кола суб'єктів надання послуг у сфері електронних розрахунків. Відповідно до положень Розділу 1 Директиви PSD2: «Ця Директива встановлює правила, відповідно до яких держави-члени ЄС повинні розрізняти такі категорії провайдерів платіжних послуг:

(А) кредитні організації, визначені в пункті (1) Статті 4 (1) Регламенту № 575/2013/ЄС Європейського Парламенту та Ради 28, в тому числі їх філії в розумінні пункту (17) Статті 4 (1) цього Регламенту, якщо такі філії знаходяться в ЄС, а головні офіси цих філій знаходяться або всередині ЄС або, відповідно до статті 47 Директиви 2013/36/ЄС та національним законодавством, за межами Європейського Союзу;

(В) інститути електронних грошей, в розумінні пункту (1) статті 2 Директиви 2009/110/ЄС, в тому числі, відповідно до статті 8 цієї Директиви і відповідно до національного законодавства, їх філії, якщо такі філії знаходяться всередині ЄС, а їх головні офіси знаходяться за межами ЄС, якщо платіжні послуги, що надаються такими філіями, пов'язані з емісією електронних грошей;

(С) поштові відділення, які мають право надавати платіжні послуги відповідно до національного законодавства;

(Сі) платіжні установи;

(Е) ЄЦБ і національні центральні банки в тих випадках, коли вони виступають не як грошово-кредитні органи, чи інші державні органи;

(D) держави-члени ЄС і їх регіональні або місцеві владні органи в разі, коли вони не виступають в якості державних органів»[6].

Також, Директива PSD2 дозволила класифікувати фінансові установи, які діляться на два типи (відповідно до виду їх ліцензії): PISP (*Payment Initiation Service Provider*) – ці суб'єкти можуть ініціювати операції від імені споживачів (за їх згодою) та виступати посередниками в оплаті; AISP (*Account Information Service Providers*) – якщо клієнт має

кілька рахунків, ці установи можуть надати йому дані з кожного з них в одному місці.

У перспективному українському законодавстві ми знаходимо відображення закріпленої у Директиві PSD2 структури суб'єктів що мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків. Так проект Закону України «Про платіжні послуги» в ст. 10 дає такий перелік «постачальників платіжних послуг»:

10.1. До постачальників платіжних послуг за цим Законом належать наступні особи:

- 1) банки;
- 2) платіжні установи (в тому числі малі платіжні установи);
- 3) філії іноземних платіжних установ;
- 4) установи електронних грошей;
- 5) фінансові установи, що мають право на надання платіжних послуг;
- 6) оператори поштового зв'язку;
- 7) постачальники нефінансових платіжних послуг;
- 8) Національний банк України;
- 9) органи державної влади (місцевого самоврядування).

10.2. Надавати платіжні послуги мають право лише особи, зазначені у частині першій цієї статті»[106].

Як стає очевидно, при здійсненні порівняння положень проекту Закону України «Про платіжні послуги» та Директиви PSD2, коло визначених ними суб'єктів в цілому співпадає. Зазначене підштовхує правову систему України до використання більш сучасних інструментів правового регулювання обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків.

Таким чином, ключова теза Директиви PSD2: банк буде зобов'язаний надати провайдеру платіжних послуг фінансову інформацію про клієнта і списати гроші з його рахунку, навіть без укладення окремого договору. Достатньо всього лише доручення клієнта. Саме для цього і вводиться два

нових поняття. Це Сервіси по ініціації платежів (Payment Initiation Service Provider) та сервіси по агрегації фінансової інформації (Account Information Service Providers). Перший тип ліцензії безпосередньо дає право на фінансові операції. Другий – на отримання фінансової інформації. Для забезпечення безпеки вся інформація про власників цих ліцензій буде зберігатися в єдиному реєстрі ЄС, який планується створити. Тобто, поперше, система договірних відносин замінюється на простий автоматизований алгоритм обміну інформацією. А по-друге, ключову роль починають грати провайдери платежів, а не власники фондування, наприклад, процесингова компанія, а не банк (якщо, звичайно, банк не надає і процесингові послуги). У цьому випадку йдеться про відхід від монопольного становища банків у сфері грошових переказів.

Таким чином, неминуче зросте важливість вибору своєї процесингової компанії або банку, який якісно надає, в тому числі, і процесингові послуги (процесинговий центр банку, як правило, побудований на базі програмного продукту компанії BPC Group Banking Technologies і обчислювальних серверів IBM Power 7XX, такий центр містить увесь спектр передових технологій карткової індустрії: емісію платіжних карток, торговий екваєринг, авторизацію та електронний обмін файлів, моніторинг ризиків, претензійну роботу, інтернет-комерцію. Обслуговуються як картки з магнітною смугою, так і чіп-картки). Так, за даними аудиторсько-консалтингової компанії Deloitte, чверть своїх доходів – 128 млрд. дол. – банки ЄС заробили в 2016 році саме на процесингових послугах.

Також на платіжному ринку з'явиться цілий ряд нових послуг. Наприклад, в один клік з мобільного пристрою можна буде зробити два невеликих платежі. Обрана користувачем процесингова компанія, отримавши доступ до банківської інформації клієнта, зможе запропонувати модель оптимального планування його витрат, або підібрати іпотеку з більш низькою процентною ставкою і навіть оформити її. Зрозуміло, що

більш повна банківська інформація про клієнта може допомогти і при оформленні небанківського кредиту.

На окрему увагу сьогодні, як у ЄС, так і в Україні, заслуговують питання обігу криптовалюти. Важливість використання криптовалюти у ситуації подолання економічної кризи викликаній поширенням епідемії підкреслюється Єврокомісією [57][25]. Перші кроки по регулюванню використання криптовалюти у національній правовій системі та діяльності відповідних суб'єктів відображено у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX[114].

Зокрема у законі йдеться про наступну характеристику суб'єкта правопорушення «51) постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів (віртуальний актив – цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей), – будь-яка фізична чи юридична особа, яка провадить один або декілька таких видів діяльності та/або операцій для іншої фізичної та/або юридичної особи або від імені: обмін віртуальних активів; переказ віртуальних активів; зберігання та/або адміністрування віртуальних активів або інструментів, що дають змогу контролювати віртуальні активи; участь і надання фінансових послуг, пов'язаних із пропозицією емітента та/або продажем віртуальних активів».

Варто відзначити, що під дію Директиви PSD2 не потрапляють покупки квитків, програмного забезпечення, благодійність та інші подібні транзакції на суму до 50 євро (300 євро на місяць), які виконуються через телекомунікаційних операторів. Не поширюється дія Директиви PSD2 і на платіжні інструменти з обмеженим функціоналом. Наприклад, призначені для обслуговування окремої торгової точки або вузького товарного сегмента. Безумовно, якщо Директива PSD2 буде реалізована послідовно і

в повному обсязі, то ринок платіжних рішень зміниться кардинально. Окремо наголосимо, що платіжна діяльність, яка охоплюється виключеннями, описаними у Директиві PSD2, наприклад, платіжні інструменти, які приймаються до оплати в обмеженому числі торгових точок, насправді, часто становить значні обсяги, що дозволяє споживачам оплачувати сотні або тисячі різних товарів і послуг. Це призводить до створення зайвих ризиків через відсутність правового захисту для користувачів таких платіжних послуг. Для обмеження цих ризиків використання одного і того ж інструмента для оплати товарів і послуг в рамках більш ніж однієї обмеженої мережі або для придбання необмеженої асортименту товарів і послуг має бути неможливим. Платіжний інструмент, на який не розповсюджується дія Директиви PSD2, повинен розглядатися як такий, що працює в обмеженій мережі, у таких випадках: по-перше, для покупки товарів і послуг в певному магазині або певної торгової мережі, де суб'єкти безпосередньо пов'язані комерційною угодою, яка, наприклад, передбачає використання єдиного платіжного бренду і цей платіжний бренд використовується в точках продажу; по-друге, для придбання дуже обмеженого асортименту товарів або послуг, наприклад функціонально пов'язаних з іншими товарами або послугами, незалежно від географічного розташування пункту продажу; по-третє, там, де платіжний інструмент регулюється національним або регіональним органом державної влади у зв'язку з певними соціальними або податковими цілями для придбання конкретних товарів або послуг.

Директива PSD2 включає вимоги, яким повинні відповідати постачальники платіжних послуг (включаючи банки). Директива PSD2 вимагає від банків докладати максимум зусиль для забезпечення надійного захисту персональних даних. З цієї причини банки зобов'язані адаптувати один із інтерфейсів, що надаються користувачеві, або надати спеціальний API (англ. Application programming interface - це спеціальний алгоритм, який дозволяє власникам сайтів автоматично завантажувати інформацію),

який використовується для зв'язку між базами даних, програмами та послуги. Сучасні API часто приймають форму веб-сервісів, які надають користувачам (як людям, так і іншим веб-сервісам) якусь інформацію. Зазвичай ця процедура обміну інформацією і формат передачі даних структуровані так, щоб обидві сторони знали, як взаємодіяти між собою. Хоча існує безліч форматів даних, за допомогою яких користувачі взаємодіють з API, але найбільш уживаним залишається формат передачі даних XML — жорстко ієрархічно структурований формат передачі даних. Також, зазвичай для використання API потрібен спеціальний ключ, за допомогою якого сервер дізнається про користувача. API ключ може бути відсутнім або надаватися за запитом (наприклад, після реєстрації на сайті).

Спільним для всіх суб'єктів обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків є дотримання ряду вимог. Так, дана Директива вводить нейтральне визначення еквайрингу платіжних операцій для того, щоб позначити не тільки традиційні моделі еквайрингу, сфокусовані навколо використання платіжних карт, але і інші бізнес-моделі, включаючи ті, де беруть участь більше одного еквайра. При цьому слід переконатися, що магазини отримують той же рівень захисту, що і при еквайрингу карт, незалежно від того, який використовується платіжний інструмент. Технічні послуги, що надаються провайдерам платіжних послуг, такі як обробка та зберігання даних або обслуговування терміналів, не повинні вважатися еквайрингом.

Більш того, деякі моделі еквайрингу не передбачають фактичну передачу грошових коштів еквайєром одержувачу, так як сторони можуть узгодити інші форми взаєморозрахунків.

Після прийняття Директиви PSD2 ЄС виникли нові види платіжних послуг, особливо в області інтернет-платежів. Зокрема, активно розвиваються послуги з ініціації платежів в сфері електронної комерції. Ці платіжні послуги відіграють сьогодні провідну роль в електронній

комерції, створюючи програмне забезпечення для роботи між сайтом продавця і платформами онлайн-банкінгу постачальника платіжних послуг з обслуговування рахунку платника.

Крім того, в останні роки технологічний розвиток призвів до появи цілого ряду додаткових послуг, наприклад, таких як послуги з агрегації фінансової інформації. Агрегація рахунків - це процес, в якому дані з багатьох (або всіх) фінансових рахунків фізичної особи чи домогосподарства збираються в одному місці. Це також називається агрегацією фінансових даних. Наприклад, послуга он-лайн-банкінгу може надати домашню сторінку, на якій власники рахунків можуть бачити інформацію з усіх своїх чекових, заощаджень, компакт-дисків та брокерських рахунків. Програми особистого фінансування, додатки та онлайн-сервіси, такі як Quicken або Mint, також надають послуги з об'єднання облікових записів.

Такі послуги надають користувачеві платіжних послуг агреговану інформацію по кільком платіжним рахункам, відкритими у одного або декількох провайдерів платіжних послуг, і доступним через Інтернет. Таким чином, користувач платіжних послуг в будь-який момент може отримати загальне уявлення про своє фінансове становище. Такі послуги повинні підпадати під дію Директиви PSD2 ЄС з метою належного захисту платіжних та облікових даних споживачів, а також правової визначеності про статус провайдера послуг по агрегації фінансової інформації.

Персональні облікові дані, які використовуються для безпечної аутентифікації клієнта користувачем платіжних послуг або провайдером послуг з ініціації платежів, як правило, зберігаються провайдером платіжних послуг, де у клієнта відкритий рахунок. Директива PSD2 фактично запроваджує наступну формулу: провайдер послуг з ініціації платежів не зобов'язаний вступати в договірні відносини з провайдером платіжних послуг, де у клієнта відкритий рахунок, а також, незалежно від бізнес-моделі, використовуваної провайдером послуг з ініціації платежів,

провайдер платіжних послуг, де у клієнта відкритий рахунок, повинен надати можливість провайдеру послуг по ініціації платежів покладатися на свої процедури аутентифікації, для ініціації платежу від імені платника.

Для забезпечення повністю інтегрованої і прямої обробки платежів, а також з метою правової визначеності при виконанні зобов'язань між користувачами платіжної послуги, необхідно, щоб на рахунок одержувача платежу зараховувалася повна сума, що переказується платником. Відповідно, посередникам, залученим в виконання платіжних операцій повинно бути заборонено проводити відрахування з суми переказу. Однак у одержувачів платежу і обслуговуючих їх провайдерів послуг повинна бути можливість домовитися, що провайдер може стягувати комісії з суми переказу. Щоб одержувач платежу міг упевнитися, що покладена до оплати сума сплачена коректно, інформація про платіжної операції повинна включати не тільки розмір переведених грошових коштів, але також і суму будь-яких утриманих комісій.

В результаті проведеного аналізу класифікації та особливостей правового статусу суб'єктів, що мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків наголосимо на таких принципових позиціях.

По-перше, коло таких суб'єктів має бути вичерпним та визначеним у національному законодавстві. При цьому за основу пропонуємо використати перелік суб'єктів, окреслений у Директиві PSD2 ЄС.

По-друге, необхідно докорінно змінити ситуацію щодо здійснення процесу емісії електронних грошей (суб'єктами такої діяльності Україні є виключно банки). У цьому випадку також варто використати європейську практику та положення згаданої Директиви PSD2 яка окремо виділяє «інституції електронних грошей, їх філії, якщо такі філії знаходяться всередині ЄС, а їх головні офіси знаходяться за межами ЄС, якщо платіжні послуги, що надаються такими філіями, пов'язані з емісією електронних грошей».

По-третє, на національному рівні необхідно врегулювати питання діяльності суб'єктів які здійснюють операції з криптовалютами, окреслити їх права та обов'язки у сфері захисту персональних даних та електронних активів клієнтів.

3.3 Перспективи наближення національної правової системи в сфері регулювання сучасних засобів розрахунків до міжнародних та регіональних правопорядків

Процеси адаптації законодавства України до законодавства розвинених країн в сфері регулювання сучасних засобів розрахунків є обов'язковим елементом забезпечення практичного «включення» України до світової та регіональних економічних систем. Фактично така адаптація демонструє послідовність ідеології, яка розглядає право та державу, як «надбудову», покликану забезпечити ефективне функціонування «базису», – економічної системи.

Сучасний стрімкий розвиток онлайн платежів в усьому світі став швидкою та адекватною відповіддю індустрії на виклики пандемії COVID-19. У 2020 році у більшості країн світу обсяг безконтактних платежів збільшився щонайменше на 5-10 %. В Україні ці показники значно вищі: обсяг і кількість безконтактних платежів збільшилися на 50 %. Загалом кількість операцій із використанням платіжних карток в Україні зросла на 18 %. Це один із найвищих у Європі показників. Проте, не варто забувати, що зараз в нашій країні лише кожна четверта оплата здійснюється безготівково, тоді як у країнах ЄС цей показник становить 50-70 %, в Скандинавії – до 95 %. Тобто платіжний ринок України впевнено продовжує наздоганяти, але досі суттєво відстає від західних показників[154]. В таких умовах стає очевидним «відставання» у правовому регулюванні відносин у сфері розрахунків та гостра потреба у адаптації правової системи до вимог європейських та світових стандартів.

Адаптація (лат. *adapto* – пристосовую) – процес пристосування до умов, які змінюються; у міжнародному праві адаптація є процесом приведення національного законодавства до норм і стандартів міжнародного права шляхом удосконалення національного законодавства (внесення змін і доповнень, прийняття нових нормативно-правових актів), укладання або приєднання до міжнародних договорів [101, с. 338].

Адаптацію національного законодавства до законодавства міжнародних організацій здійснюють уповноважені органи державної влади за принципами правотворчості, планування, координації та контролю. Адаптація є складовою інтеграційних процесів, передумовою гармонізації національного законодавства із законодавством міжнародних організацій. Це планомірний процес, що поділяється на декілька послідовних етапів, на кожному з яких необхідно досягати певного ступеня відповідності національного законодавства міжнародно-правовим нормам і стандартам.

Частіше за все у сучасній правовій теорії ми ведемо мову про адоптацію національного законодавства до правових вимог ЄС.

Як сказано в Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства ЄС, адаптація законодавства України до законодавства ЄС – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *Acquis Communautaire* (*acquis*) - правова система ЄС, яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках ЄС, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ)[113].

Кінцевою ціллю адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України *Acquis Communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір вступити до нього.

Таким чином, у контексті здійснення заходів з адаптації законодавства України до законодавства розвинених країн в сфері

регулювання сучасних засобів розрахунків на першому місці знаходиться узгодження з нормативно-правовими актами ЄС.

Міжнародний досвід щодо сфери віртуальних активів та віртуальних валют є розрізним, більшість країн поки не визначилися з правовим статусом віртуальних валют. Загальною тенденцією є те, що держави намагаються відійти від ситуації правової невизначеності[107].

Обравши курс на євроінтеграцію, Україна стала на шлях соціальних, економічних та правових реформи. Успіх виконання поставлених завдань перед державою багато в чому залежить від того, наскільки національне законодавство відповідає стандартам європейського права [94, с.92]. Зважаючи на це, для України важливо при формуванні державної політики в сфері електронної комерції та онлайн розрахунків враховувати досвід та законодавство ЄС, в тому числі:

- Директиву 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 вересня 2009 р. щодо започаткування та здійснення діяльності установами - емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними [5];

- Директиву 2015/849 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту та Ради і припиняє дію Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради і Директиви Комісії 2006/70/ЄС;

- Директиву 2018/843 Європейського Парламенту та Ради від 30 травня 2018 року про внесення змін до Директиви 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання коштів та фінансування тероризму та внесення змін до Директив 2009/138/ЄС та 2013/36/ЄС;

- Практику Суду Європейського Союзу в питаннях оподаткування операцій з віртуальними валютами. Зокрема, рішенням у справі «Хедквіст проти Швеції», що прийняте відповідно до Директиви 2006/112/ЄС (має

бути впроваджена в Україні протягом 5 років з дати набрання чинності Угодою про Асоціацію України з ЄС), операції з віртуальними валютами не підлягають оподаткуванню податком на додану вартість.

Варто наголосити, що імплементація положень Директиви (ЄС) 2015/2366 Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2015 р. про платіжні послуги на внутрішньому ринку, якою вносяться зміни до Директив 2002/65/ЄС, 2009/110/ЄС і 2013/36/ЄС та Регламенту (ЄС) 1093/2010 і скасовувала Директиву 2007/64/ЄС мала відбутися ще до кінця 2019 року.

Щодо суб'єктного складу правовідносин, які виникають у сфері регулювання сучасних засобів розрахунків нами було наголошено у попередньому підрозділі. А тому оцінимо перспективи правового регулювання в контексті власне відносин з використання різних платіжних інструментів.

У 2001 році було прийнято Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Він регулює діяльність щодо переказу коштів та платіжних систем, що забезпечують переказ коштів. На сьогодні в Україні існує дві концепції регулювання сегменту платіжних технологій та електронних грошей. Актуальність та важливість вірно обраної моделі сприятиме або подальшому процвітанню електронних платіжних технологій в Україні, або може спричинити заморожування розвитку цього інноваційного сегменту. Перша концепція в своїй основі містить ідеологію суворого обмеження напрямів використання електронних грошей та прив'язує права на роботу з цим інструментом до банків. Фактично вона і реалізується на практиці. На розгляді у Верховній Раді перебував цілий ряд законопроектів, що намагались закрити законодавчу прогалину та містили положення щодо електронних грошей. Тут можна назвати законопроекти №8035-д (2006 рік), №1463 (2008 рік), 6086-2 (2010 рік), №8277, №8277-1, 9476 (2011 рік). НБУ працював щонайменше з 2005 року над розробкою власного нормативного акту щодо електронних грошей,

посилаючись на повноваження, надані йому Законом «Про національний банк» [36, с.60].

Друга концепція регулювання електронних грошей заснована на закордонному досвіді, зокрема, за основу був взятий підхід до регулювання цього ринку в ЄС. Саме ця друга концепція є більш раціональним варіантом.

Міжнародна практика показує, що для того, щоб система регулювання була ефективною та стимулювала розвиток ринку електронних грошей, потрібно на законодавчому рівні закріпити наступне:

- дозволити випуск електронних грошей більш широкому колу компаній (а не лише банкам);
- дозволити використання електронних грошей для всіх видів розрахунків між фізичними, юридичними особами та державним сектором;
- для уникнення ризику відмивання коштів анонімні операції з електронними грошима повинні бути обмеженими за розміром, а юридичні особи, що здійснюють такі операції та мають відповідні рахунки в системах електронних грошей, мають реєструвати їх згідно з вимогами податкового законодавства. Також повинен проводитись моніторинг можливих зловживань у системі електронних грошей [36, с.60];
- дозволити не банкам вести платіжні рахунки клієнтів (без функцій кредитування та приймання депозитів);
- надати емітентам електронних грошей та іншим суб'єктам надання платіжних послуг можливість відкривати кореспондентські рахунки в Національному банку України.

Класичні кошти мають такі властивості, як певне правове поле в державі, де вони є законним засобом платежу, вони є зобов'язанням держави перед їх власниками, а так само ряд інших властивостей.

У випадку із криптовалютами такі властивості відсутні, тому криптовалюта (і її вартість) залежить фактично від новин, зокрема про введення криптовалют у правове поле тієї або іншої держави або ж

навпаки, уведення заборон або обмежень на рівні законодавства. Україну не оминуло це новітнє явище, хоча чіткого законодавчого регулювання цього об'єкта ще немає. Пропонуємо розглянути існуючі напрацювання в цьому напрямку в Україні.

Для початку пропонуємо звернути увагу на думку потенційних регуляторів на питання визначення криптовалюти. Такі думки, звичайно, не є законодавчим регулюванням в повній мірі, але саме вони (як єдине існуюче на сьогодні джерело ставлення держави до цього продукту) можуть впливати на користувачів криптовалют.

Своїм листом від 10.11.2014 року про «Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin» [83] НБУ розглядає «віртуальну валюту/криптовалюту» Bitcoin як грошовий сурогат, який не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського законодавства.

Також НБУ наголошує, що всі ризики за використання в розрахунках криптовалюти несе учасник розрахунків за ними. Національний банк України як регулятор не відповідає за можливі ризики і втрати, пов'язані з її використанням.

30.11.2017 року була надана Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні [131]. Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг, заявили, що складна правова природа криптовалют не дозволяє визнати їх ані грошовими коштами, ані валютою і платіжним засобом іншої країни, ані валютною цінністю, ані електронними грошима, ані цінними паперами, ані грошовим сурогатом. Разом з тим фінансові регулятори України запевнили, що продовжують опрацювання питання правового статусу криптовалют та законодавчого врегулювання операцій з ними, беручи до

уваги позицію регуляторів інших країн та останні тенденції в розвитку таких технологій.

На думку автора такі всесвітньо використовувані об'єкти необхідно було б врегулювати все ж таки на рівні Закону. Зокрема, в першу чергу, важливим є врегулювання самого поняття криптовалют, правовий статус їх «видобувачів» (майнерів) та криптобірж. Також важливим є прийняття норм законодавства щодо протидії відмиванню коштів та інших протиправних дій, ідентифікації суб'єктів операцій (фінансовий моніторинг), механізму оподаткування отриманих доходів та їх декларування, тощо.

Стосовно правового статусу криптовалют на сьогоднішній день до Верховної Ради України внесено три законопроекти. Пропонуємо розглянути основні їх положення.

Законопроект №7183 від 06.10.2017 року [62] визначає, що криптовалюта – це програмний код (набір символів, цифр та букв), що є об'єктом права власності, який може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн в якості облікових одиниць поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду). Тобто фактично криптовалюти надається статус товару. Необхідно зазначити, що таке визначення не зовсім відповідає суті цього об'єкта регулювання та викличе складності при оподаткуванні операцій з криптовалютами. Регулятором операцій з криптовалютами за цим Законопроектом є НБУ. Таким чином, регулювання ринку переходить до одного регулятора, для якого профільною сферою є регулювання банківських послуг. Оскільки операції з криптовалютами на практиці банки не здійснюють (крім випадків, коли необхідно здійснити обмін криптовалют на фіатні кошти), то дану сферу можна вважати непрофільною для НБУ. У зв'язку з тим, що Законопроект є рамковим, то він фактично не діятиме, поки не буде розроблений увесь масив

законодавства про криптовалюти у формі підзаконних нормативно-правових актів. У 2019 році проект було відкликано.

Альтернативний Законопроект 7183-1 від 10.10.2017 [61] надає наступне визначення криптовалюти: це децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений в цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку. Криптовалюта для цілей правового регулювання вважається фінансовим активом.

Вказане визначення більше корелює із тими, що вже існують в практиці зарубіжних країн, проте все одно накладає на таке нове явище, як криптовалюта, увесь масив діючого законодавства України, що стосується фінансових активів. Регулятором за цим законопроектом є Нацкомфінпослуг.

Перевагами даного Законопроекту є те, що він вводить у законодавче поле не тільки базові поняття, необхідні для здійснення операцій із криптовалютами на території України, але й додаткові (наприклад, «дериватив на криптовалюту»). Також у ньому деталізуються такі важливі аспекти, як створення криптобірж, порядок їх діяльності, встановлюється відповідальність за порушення на ринку криптовалют шляхом внесення змін до Кодексу про адміністративні правопорушення. Законопроект чітко визначає підстави відмови у видачі ліцензії криптобіржі, а також порядок її анулювання. На думку автора зазначені підстави повинні бути визначені виключно Законом.

При цьому альтернативний Законопроект містить певні недоліки. Зокрема він дозволяє здійснювати блокування доступу до сайту криптобіржі лише за рішенням регулятора на підставі скарги будь-якої особи, тобто можливе фактичне призупинення бізнесу без рішення суду, містить певні недоліки у визначеннях, а також не вносить зміни в

Податковий кодекс, що робить його нечітким до внесення відповідних змін. Даний законопроект також було відкликано у 2019 році.

14.09.2018 року в українському парламенті було зареєстровано Законопроект №9083 про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні [63]. В законопроекті введено поняття «віртуального активу», який включає як криптовалюту, так і ІСО-токенів. Криптовалюта визначається як віртуальний ресурс у формі токена, який функціонує як засіб обміну або збереження вартості.

Законопроект регулює питання оподаткування прибутку. Прибуток від операцій з криптовалютою – це різниця між сумою отриманих валютних цінностей внаслідок продажу криптовалюти та вартості придбання криптовалюти або її видобутку. Ставка податку на прибуток встановлена на рівні 5% (базова ставка 18%). Така преференційна ставка буде діяти до 2024 року. Законопроект звільняє від сплати ПДВ за обмінні операції з криптовалютами, обмін криптовалют та токенів на грошові кошти.

Головна проблема регулювання крипторинку – ідеологічна. Криптовалюта і регуляція – речі взаємовиключні, як планова економіка і капіталізм. Адже цінність крипто полягає саме в можливості здійснювати анонімні транзакції без посередників і податкової звітності. Поки що держава не знає, як поводитися з цим новим інструментом. Фінансові регулятори різних країн не можуть прийти до спільної думки щодо того, чим саме є криптовалюта [155].

6 грудня 2019 року було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [114]. Ним надається поняття «віртуальні активи», які визначаються як цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей. Також законом передбачено, нагляд за

постачальниками послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів здійснює Міністерство цифрової трансформації України.

Наступним кроком в регулюванні крипторинку є прийняття комплексного закону про криптовалюту. Ним потрібно вносити зміни зокрема до Цивільного кодексу, який кодифікує всі правовідносини. Зробити це потрібно тому, що податки є похідним від певних відносин, а не навпаки.

У Цивільному кодексі потрібно вказати, що саме можна робити з цими активами. Користувач має розуміти, що він отримає в разі декларації кріпти: чи можна буде передавати її у спадок, дарувати, розраховуватися, відстоювати право на володіння в суді.

У грудні 2020 року Рада прийняла в першому читанні проект «Закону про віртуальні активи» (№ 3637) [106]. Автори документа запевняють, що Закон істотно трансформує українську економіку: кріпта отримає юридичний статус, завдяки чому в Україну зайдуть криптобіржі, на кшталт Binance.

Про повну легалізацію кріпти, як в Японії, в цьому законопроекті не йдеться. Наші законодавці визначили кріпту як нематеріальне благо — по суті, як інтелектуальну власність (саме так визначається поняття нематеріального блага в Цивільному кодексі України). Чим викликали в криптоспільноті чимало суперечок, адже це явно не про біткоїн. Крім того, з документу не зрозуміло, які права і гарантії надаються учасникам ринку [155].

Проаналізувавши законопроекти, внесені до Верховної Ради України, а також практику законотворення зарубіжних країн стосовно операцій з криптовалютами, приходимо до висновку, що існуючі законопроекти в Україні мають ряд недоліків, а тому потребують доопрацювання з обов'язковим залученням до обговорення суб'єктів ринку. Також, аналізуючи різні види існуючих на сьогоднішній день криптовалют, треба зазначити, що надання певного визначення «криптовалюти» в Законі має

ризик бути або надто широким (і включити субстанції, що фактично не є криптовалютами), або занадто вузьким (що не охопить той чи інший вид криптовалюти). У зв'язку з вищенаведеним пропонується індивідуальний підхід до регулювання кожного виду криптовалюти, що значно збільшить ефективність регулювання її обігу.

Таким чином, можна зробити висновок, що для правильного правового регулювання діяльності з криптовалютами необхідне всебічного дослідження цього явища та визначення чіткої правової позиції з приводу віднесення їх до того чи іншого масиву об'єктів.

На нашу думку, в Україні доцільно було б надати криптовалютам особливого статусу за аналогією з електронними грошима. Тобто не відносити їх ані до коштів, ані до товарів. Визнання існування і використання криптовалют на рівні закону надасть державі можливості щодо подальшого якісного правового регулювання діяльності з криптовалютами, в тому числі можливість визначення податкового режиму в діяльності з використанням криптовалют.

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи викладене у розділі 3, необхідно зробити такі висновки:

1. На нашу думку під цивільно-правовим регулюванням розрахунків у сфері електронної комерції варто розуміти цілеспрямований вплив норм цивільного права на суспільні відносини у сфері електронної комерції з метою забезпечення за допомогою цивільно-правових інструментів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

В результаті проведеного дослідження запропоновано доповнити ЦК України визначенням віртуальних активів нематеріальним благом, що є об'єктом цивільних прав.

2. Наразі в Україні існує правова невизначеність щодо діяльності, пов'язаної з розрахунками у сфері електронної комерції, в тому числі щодо правового статусу віртуальних валют, оподаткування операцій з ними, можливості укладення смарт-контрактів.

Як наслідок, сфера розрахунків у сфері електронної комерції значною мірою розвивається «у тіні», що призводить до негативних наслідків для всіх заінтересованих сторін:

- відсутність належного захисту прав та законних інтересів користувачів розрахунків у сфері електронної комерції;

- ускладнення учасників сфери розрахунків у сфері електронної комерції в питаннях юридичної класифікації своєї діяльності, користування банківськими послугами;

- для держави - недоотримання податків та зборів, неможливість здійснення фінансового моніторингу у цій сфері, зменшення валютних надходжень, відсутність статистичної інформації;

- для суб'єктів господарювання суміжних сферах - неможливість укладення смарт-контрактів та багаточисельні ризики, пов'язані з здійсненням розрахунків у сфері електронної комерції;

3. З метою підвищення довіри споживачів до електронних грошей і розширення практики їх використання в Україні, необхідно реалізувати такі заходи:

- визначити перелік можливих операцій з електронними грошима та склад учасників систем електронних грошей;

- розробити та законодавчо закріпити порядок випуску, обігу та погашення електронних грошей;

- встановити чіткі пруденційні вимоги щодо діяльності емітентів електронних грошей, а саме: до початкового капіталу і розміру власних коштів, виконання економічних нормативів і резервних вимог;

- підвищити прозорість діяльності кредитних організацій-емітентів електронних грошей, – в тому числі відкритість структури власності та фінансового становища;
- підвищити вимоги до якості управління ризиками в кредитних організаціях, що здійснюють операції з електронними грошима;
- розширити коло емітентів електронних грошей та дозволити здійснювати емісію інституціям електронних грошей – не банкам;
- дозволити емітентам електронних грошей – не банкам відкривати кореспондентські рахунки в НБ України;
- розробити єдині стандарти електронних грошей і правила конвертації електронних грошей з одного виду в інший.

4. В результаті проведеного аналізу класифікації та особливостей правового статусу суб'єктів, що мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків, наголошено на таких принципових позиціях:

- коло таких суб'єктів має бути вичерпним та визначеним у національному законодавстві. При цьому за основу пропонуємо використати перелік суб'єктів, окреслений у Директиві PSD2 ЄС;
- необхідно докорінно змінити ситуацію щодо здійснення процесу емісії електронних грошей (суб'єктами такої діяльності в Україні є виключно банки). У цьому випадку також варто використати європейську практику та положення згаданої Директиви PSD2 яка окремо виділяє «інституції електронних грошей, їх філії, якщо такі філії знаходяться всередині ЄС, а їх головні офіси знаходяться за межами ЄС, якщо платіжні послуги, що надаються такими філіями, пов'язані з емісією електронних грошей»;
- на національному рівні необхідно врегулювати питання діяльності суб'єктів які здійснюють операції з криптовалютами, окреслити їх права та обов'язки у сфері захисту персональних даних та електронних активів клієнтів.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено комплексне дослідження та аналіз правового регулювання розрахункових відносин в сфері електронної комерції, що дозволило визначити характерні особливості таких відносин, розробити пропозиції та рекомендації щодо удосконалення національного законодавства України з метою підвищення ефективності обігу розрахунків в онлайн середовищі.

У результаті зроблено такі основні висновки:

1. Категорію «*електронна комерція*» визначено як правовідносини у сфері цифрових онлайн-технологій, як пов'язані з укладанням електронних правочинів (комерційні відносини) та здійснюваними у їх межах електронними розрахунками, так і відносини пов'язані з інформаційними послугами, надання яких не оплачується їх одержувачами, обумовлені настанням позитивного соціального ефекту.

2. Аналіз правової природи електронного правочину як категорії цивільного права та сутності Інтернет-правовідносин дозволив запропонувати комплексне визначення *електронного правочину*, що здійснюється в сфері електронної комерції як дво- чи багатосторонній правочин, спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснений з використанням цифрових онлайн-технологій інформаційно-телекомунікаційних систем за умов дотримання диспозитивних вимог ідентифікації учасників, рівень якої відповідає волі сторін.

При цьому сучасні технічні можливості дозволяють здійснити необхідну для правовідносин ідентифікацію учасників електронних правочинів через використання біометричні технології, які мають доповнити способи підтвердження волевиявлення сторін в разі

обов'язкової ідентифікації сторін відповідно до чинного законодавства України.

3. Правове регулювання використання електронного підпису сторонами електронного правочину вимагає удосконалення чинного законодавства України у частині «підсилення» юридичної значущості електронного підпису, зокрема через надання йому статусу власноручного підпису особи. Це призведе до зникнення ризику визнання його недійсним третіми особами (не сторонами договору) та сприятиме подальшому розвитку електронної комерції в Україні.

4. Аналіз правової природи розрахунків у сфері електронної комерції дозволив нам запропонувати власне визначення цього поняття, як умовного виду розрахункових зобов'язань акцесорного характеру, з використанням готівкових, безготівкових коштів, електронних грошей, криптовалют, фінансових активів, відмінних від грошових коштів, а також квазівалютних систем, що здійснюються з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, та виникають внаслідок необхідності погашення грошового боргу за основним зобов'язанням в межах укладеного електронного правочину.

Ознаками розрахунків в сфері електронної комерції є електронна форма записів даних та застосування електронних засобів для фіксації і передачі цих даних за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем.

5. Доведено, що електронним розрахункам властиві багаточисельні підвиди, кожен із яких необхідно розглядати та відповідно регулювати з врахуванням його специфіки. Такими виступають *традиційні* та *нетрадиційні* електронні розрахунки. Традиційні електронні розрахунки передбачають обов'язкову участь банківських установ, а нетрадиційні є можливими без обов'язкової участі фінансових установ, в тому числі, банків. При здійсненні нетрадиційних електронних розрахунків між фізичними особами або в разі розрахунків між фізичною особою та

суб'єктом господарювання, участь банківських установ не є обов'язковою. Залучення банків при операціях за участі юридичних осіб, що може мати місце, наприклад, через використання криптовалютної біржі як організації, яка забезпечує взаємозв'язок між суб'єктами криптовалютних операцій та здійснює обмін криптовалюти на електронні гроші, валютні цінності, цінні папери, грошові кошти тощо.

6. Деталізовано наукові позиції щодо місця та правової природи «електронних договорів», у зв'язку із чим вказується на їх цивільно-правову природу. Центральним питанням при цьому стає «юридична сила» цих договорів, особливо в контексті новітньої практики їх укладання в мережі Інтернет.

7. У сфері позитивно-правового регулювання електронної комерції на сьогодні залишається особливо актуальним нормативне закріплення особливостей укладання та виконання правочинів через мережу Інтернет, визначення юридичної сили електронних договорів, порядок здійснення, оплати правочинів в електронній комерції в Україні, провадження розрахунків за допомогою криптовалюти, електронних грошей та фінансових активів.

Запропоновано власне визначення поняття *розрахунків у сфері електронної комерції* як умовного виду розрахункових зобов'язань акцесорного характеру, з використанням готівкових, безготівкових коштів, електронних грошей, криптовалют, фінансових активів, відмінних від грошових коштів, а також квазівалютних систем, що здійснюються з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, та виникають внаслідок необхідності погашення грошового боргу за основним зобов'язанням в межах укладеного електронного правочину. Електронним розрахункам властиві багаточисельні підвиди, кожен з яких необхідно розглядати та відповідно регулювати з врахуванням його специфіки.

8. Доведено існуючий на сьогодні на рівні урядової фінансової політики та позиції НБ України системний підхід до регулювання

використання більшості нетрадиційних електронних розрахунків, зокрема криптовалют. Але до прийняття низки законів гострим залишається питання налагодження ефективного механізму реалізації електронних розрахунків через використання нетрадиційних електронних розрахунків, що буде предметом наступних наших досліджень.

9. Компаративістський аналіз сучасної практики регулювання розрахунків в електронній комерції в різних країнах світу продемонстрував широкий спектр підходів до форм та умов здійснення таких розрахунків та способів нормативно-правового регулювання. Сучасним еволюційним кроком в сфері електронних розрахунків стає використання різноманітних криптовалют. Іноземна практика використання електронних розрахунків через використання, як «традиційних» способів, так і криптовалют формує значний масив даних для його аналізу та можливість запозичення окремих підходів до цивільно-правового регулювання у сфері їх використання.

10. *Цивільно-правовим регулюванням розрахунків у сфері електронної комерції* визначено цілеспрямований вплив норм цивільного права на суспільні відносини у сфері електронної комерції з метою забезпечення за допомогою цивільно-правових інструментів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Водночас, під категорією «правовий інструмент» у сфері розрахунків у сфері електронної комерції запропоновано розуміти правову конструкцію регуляторно-впливаючого характеру, спрямовану на забезпечення завдань захисту прав і свобод (правових інтересів) фізичних і юридичних осіб у сфері електронної комерції.

11. В результаті проведеного аналізу класифікації та особливостей правового статусу суб'єктів, які мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків обґрунтовано таке:

– коло таких суб'єктів має бути вичерпним та визначеним у національному законодавстві. При цьому за основу запропоновано брати перелік суб'єктів, окреслений у Директиві PSD2 ЄС;

– необхідною є докорінна зміна ситуації щодо здійснення процесу емісії електронних грошей (суб'єктами такої діяльності в Україні є виключно банки). У цьому випадку варто використовувати європейську практику та положення Директиви PSD2 ЄС, яка окремо виділяє «інституції електронних грошей, їх філії, якщо такі філії знаходяться всередині ЄС, а їх головні офіси знаходяться за межами ЄС, якщо платіжні послуги, що надаються такими філіями, пов'язані з емісією електронних грошей»;

– на законодавчому рівні необхідно врегулювати питання зберігання коштів, які є забезпеченням емітованих електронних грошей або віртуальних активів, на кореспондентських рахунках в НБ України для уникнення ризику втрати такого забезпечення. Висуваючи певні вимоги до суб'єктів і ліцензуючи їх (що фактично є захистом споживачів і держави), держава має гарантувати збереження коштів їхніх користувачів, що є неможливим в умовах зберігання таких коштів у третіх осіб (банків);

– на національному рівні необхідним є врегулювання питання діяльності суб'єктів, які здійснюють операції з криптовалютами, з визначенням їх прав та обов'язків у сфері захисту персональних даних та електронних активів клієнтів.

12. Аналіз законопроектів, внесених до ВР України, а також практики законотворення зарубіжних країн стосовно операцій з криптовалютами, призвів до висновку, що існуючі законопроекти мають низку недоліків, а тому потребують доопрацювання з обов'язковим залученням до обговорення суб'єктів ринку.

Також потребує законодавчого визначення поняття «криптовалюти» в законодавстві, однак існує ризик його надмірного розширення (за рахунок включення субстанції, що фактично не є криптовалютами), або

звуження (що не охопить той чи інший вид криптовалюти). У зв'язку з вищенаведеним пропонується індивідуальний підхід до регулювання кожного виду криптовалюти, що значно збільшить ефективність регулювання її обігу.

Доведено доцільність надання криптовалютам особливого статусу за аналогією з електронними грошима. Визнання існування і використання криптовалют на рівні закону надасть державі можливості щодо подальшого якісного правового регулювання діяльності з криптовалютами, в тому числі можливість визначення податкового режиму в діяльності з використанням криптовалют.

13. За результатами проведеного дослідження запропоновано зміни у національне цивільне законодавство щодо розрахункових відносин у сфері електронної комерції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A glossary of terms used in payments and settlement systems. Bank for International Settlements The Committee on Payment and Settlement Systems. 2003. URL : <http://www.bis.org/publ/cpss00b.pdf> (дата звернення: 15.12.2020).

2. Article 2(2) of Payment Services Directive 2007/64/EC [2007] OJEU L319 defines «payment transaction» in point five of A 4 as «an act, initiated by the payer or by the payee, of placing, transferring or withdrawing funds irrespective of any underlying obligation between the payer and the payee» URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32007L0064> (дата звернення: 10.09.2020).

3. Axon Partners і ForkLog Research випустили звіт про регулювання біткоїн-бізнесу у світі. URL : <http://axon.partners/uk/blog/axon-partners-and-forklog-research-issued-a-report-on-global-issues-of-bitcoin-businesses-regulation/> (дата звернення: 15.12.2020).

4. Community legal instruments. URL : http://europa.dovidka.com.ua/p.html#_Тoc90362348 (дата звернення: 15.10.2020).

5. Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC (Text with EEA relevance). URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0110> (дата звернення: 10.09.2020).

6. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego I Rady (UE) 2015/2366 z dnia 25 listopada 2015 r. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L2366&from=EN> (дата звернення: 08.09.2020).

7. European B2C E-commerce Report 2016. URL : Режим доступа: <https://www.ecommerce-europe.eu/app/uploads/2016/07/European-B2C-E-commerce-Report-2016-Light-Version-FINAL.pdf>. (дата звернення: 08.09.2020).
8. European Ecommerce Report 2017 – Ecommerce continues to prosper in Europe, but markets grow at different speeds URL : <https://www.ecommerce-europe.eu/press-item/european-ecommerce-report-2017-released-ecommerce-continues-prosper-europe-markets-grow-different-speeds> (дата звернення: 08.09.2020).
9. FINTRAC ужесточит правила регулювання цифрових активів. URL : <https://bits.media/fintrac-uzhestochit-pravila-regulirovaniya-tsifrovyykh-aktivov/> (дата звернення: 08.09.2020)
10. Jason Brett. Congress Has Now Introduced 32 Crypto And Blockchain Bills. URL : <https://www.forbes.com/sites/jasonbrett/2020/04/28/congress-has-introduced-32-crypto-and-blockchain-bills-for-consideration-in-2019-2020/?sh=1f1e64fe1d61> (дата звернення: 06.09.2020)
11. Kalakota R., Whinston A. Electronic Commerce: a managers guide. Mass: Addison Wesley, 1997. 656 p.
12. Local Bitcoins теряет доверие среди тех, кто под санкциями США. URL : <https://coinlife.com/news/localbitcoins-terjaet-doverie-sredi-teh-kto-pod-sankcijami-ssha> (дата звернення: 08.09.2020)
13. Marie Huillet. Wyoming Unveils First-Ever Crypto Custody Rules for ‘Blockchain Banks. URL : <https://cointelegraph.com/news/wyoming-unveils-first-ever-crypto-custody-rules-for-blockchain-banks> (дата звернення: 08.09.2020)
14. New Jersey Assembly Bill, 2891. URL : <https://legiscan.com/NJ/bill/A2891/2020> (дата звернення: 08.09.2020)
15. Nonaka I., Takeuchi N. The Knowledge-creating Company. Oxford: Oxford University Press, 1995. 560 p.

16. Opinion of the European Central Bank of 12 October 2016 on a proposal for a directive of the European Parliament and of the Council amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing and amending Directive 2009/101/EC (CON/2016/49). URL : https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/en_con_2016_49_f_sign.pdf. (дата звернення: 08.06.2020)

17. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing and amending Directive 2009/101/EC. URL : http://ec.europa.eu/justice/criminal/document/files/aml-directive_en.pdf (дата звернення: 15.09.2020)

18. Rafaela Lindeberg Sweden Explores Moving to a Digital Currency. URL : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-12-11/sweden-explores-the-feasibility-of-moving-to-a-digital-currency> (дата звернення: 08.09.2020)

19. Regulation of Cryptocurrency: Canada URL : <https://www.loc.gov/law/help/cryptocurrency/canada.php> (дата звернення: 08.09.2020)

20. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/302 z dnia 28 lutego 2018 r. w sprawie nieuzasadnionego blokowania geograficznego oraz innych form dyskryminacji klientów ze względu na przynależność państwową, miejsce zamieszkania lub miejsce prowadzenia działalności na rynku wewnętrznym oraz w sprawie zmiany rozporządzeń (WE) nr 2006/2004 oraz (UE) 2017/2394 i dyrektywy 2009/22/WE. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32018R0302> (дата звернення: 08.06.2020)

21. STEAM - платформа для розваг URL : https://steamcommunity.com/market/search?#p1_price_desc (дата звернення: 01.10.2020)

22. Summary of Guidelines for JADA, Japan Authority of Digital Assets. URL : http://jada-web.jp/wp-content/uploads/2015/01/SummaryofGuidelinesforJADA_v1-0_20141023.pdf

(дата звернення: 08.09.2020)

23. Summer, A., Dunkan Gr. E-Commerce. New York : NYH Publishing, 1999. 263 p.

24. Swindells, C., Henderson, K. Legal regulation of electronic commerce. *Journal of Information, Law and Technology*, 1998 (3). URL: https://warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/jilt/1998_3/swindells (дата звернення: 08.03.2020)

25. The New Economic Recovery Plan for Europe – Next Generation EU. URL : <https://ccir.ro/2020/07/31/new-economic-recovery-plan-europe-next-generation-eu/#:~:text=FINANCING%20THE%20RECOVERY%20PLAN,billion%20Euro%20from%20financial%20markets>. (дата звернення: 08.09.2020)

26. Today's Cryptocurrency Prices by Market Cap. URL : www.coinmarketcap.com (дата звернення: 08.09.2020)

27. Tuba M.D. The Regulation of Electronic Money Institutions in the Sadc Region: Some Lessons from the EU. URL : https://www.researchgate.net/publication/282531273_The_Regulation_of_electronic_money_institutions_in_the_SADC_region_Some_lessons_from_the_EU (дата звернення: 08.09.2020)

28. Ulrich J.F. Managing Virtual Web Organizations in the 21st Century : Issues and Challenges. London: Published by Idea Group Publishing, 2002. 430 p.

29. Umsatzsteuerliche Behandlung von Bitcoin und anderen sog. virtuellen Währungen; EuGH-Urteil vom 22. Oktober 2015, C-264/14, Hedqvist. URL : https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Downloads/BMF_Schreiben/Steuerarten/Umsatzsteuer/Umsatzsteuer-Anwendungserlass/2018-02-27-

umsatzsteuerliche-behandlung-von-bitcoin-und-anderen-sog-virtuellen-waehrungen.pdf;jsessionid=41D281B5241D47C388EF2F220B43C946?__blob=publicationFile&v=1_(дата звернення: 05.04.2020)

30. Алексеев С.С. Общая теория права : [монография в 2 т.]. М.: Юридическая литература, 1982. Т. 2. Техничко-юридическое содержание права. 360 с.

31. Андрусів Л. Теоретико-правові засади системи нормативно-правових актів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №4. С. 128-131

32. Банк в Китае начал регистрировать кошельки для цифрового юаня. URL : <https://letknow.news/news/bank-v-kitae-nachal-registrirovat-koshelki-dlya-cifrovogo-yuanya-38553.html> (дата звернення: 08.09.2020)

33. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. К. : Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. 504 с.

34. Баранов О.А. До проблеми електронних правочинів. *Правова інформатика*. 2010 . №4. С.3-8.

35. Блащук Т. В. Джерела правового регулювання договірних відносин: теоретико-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2013. № 1(7). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13btvtpa.pdf>. (дата звернення: 06.04.2020)

36. Віталій Кравчук, Дмитро Науменко, Андрій Глибовець. Електронні гроші в Україні. Аналітичний звіт. К. : Альфа-ПІК, 2012. 64 с.

37. Волинець Т.В. Правове регулювання вчинення електронних правочинів. *Європейські перспективи*. 2016. №1. С.152-156.

38. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства. Підсумкові документи. URL. <http://www.khpg.org>. (дата звернення: 08.09.2020)

39. Гарькуша М. С. Новые функции денег в виртуальной экономике. *Креативная экономика*. 2009. № 10. С. 102-107

40. Гліненко Л.К., Дайновський Ю.А. Стан і перспективи розвитку електронної торгівлі України. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2018. № 1. С.83-102
41. Голубєва Н.Ю. Реалізація угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у частині електронної торгівлі. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8779/64-69.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 07.04.2020)
42. Горбенко А. E-trade in Ukraine: серфинг трендов. URL: <http://logist.fm/publications/e-trade-ukraine-serfing-trendov> (дата звернення: 08.09.2020)
43. Горшкова Л.В. Правовые проблемы регулирования частноправовых отношений международного характера в сети Интернет: автореф. дис. соискание науч. степени канд. юр. наук: спец. 12.00.03 . М., 2005. 30 с.
44. Горюков Е.В. Необходимость регулирования электронных денег: аргументы за и против // Проблемы экономики, финансов и управления производством: Сб. науч. трудов. Десятый выпуск. - Иваново: ИГХТУ, 2002. С. 36-39.
45. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL. <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/436-15>. (дата звернення: 08.09.2020)
46. Гражданский кодекс Российской Федерации от 24.10.1994 URL : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102033239> (дата звернення: 08.09.2020)
47. Грибанов Д. В. Правовое регулирование кибернетического пространства как совокупности информационных отношений : Дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Екатеринбург, 2003. 231 с.
48. Грінчак Т.Ю. Інформаційне завтра: яким йому бути? Мультіверсум. Філософський альманах. 2006. № 52. С. 43-48

49. Дагаев А. Будущее за DCEP: что нужно знать о новой китайской криптовалюте URL : <http://ekd.me/2020/04/budushhee-za-dcep-chno-nuzhno-znat-o-novoj-kitajskoj-kriptovalyute/> (дата звернення: 08.09.2020)

50. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства - глобальне завдання у новому тисячолітті» від 12 грудня 2003 року. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c57. (дата звернення: 08.09.2020)

51. Дем'янюк Максим Як у світі регулюють криптовалюти і коли цього очікувати в Україні : <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/12/1/668690/> (дата звернення: 06.12.2020)

52. Димінська О.Ю. Сучасні тенденції посилення захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі в ЄС. *Університетські наукові записки*. 2018. № 1 (65). С. 113-122

53. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 8 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224 (дата звернення: 08.09.2020)

54. Договір про переказ коштів. Оферта. <https://paycell.ua/content/offerta.pdf> (дата звернення: 08.09.2020)

55. Еннан Р. Є. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет. *IT право: проблеми і перспективи розвитку в Україні* URL : <http://aphd.ua/publication-173/>. (дата звернення: 08.09.2020)

56. Євросоюз вперше запропонував законодавство про криптовалюти URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2020/09/24/665519/> (дата звернення: 08.09.2020).

57. Євросоюз хоче використовувати криптоактиви для відновлення економіки URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/09/13/665034/> (дата звернення: 08.09.2020)

58. Євтушенко, Д. Д. Електронний бізнес, електронна комерція, Інтернет-торгівля: сутність та взаємозв'язок понять. *Бізнес Інформ*. 2014. № 8. С. 184–188.

59. Єпіфанова Наталія Криптовалюта: товар, засіб платежу, можливо, об'єкт інтелектуальної власності? URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/kriptovalyuta-tovar-zasib-platezhu-mozhливо-obekt-intelektualnoyi-vlasnosti.html> (дата звернення: 08.09.2020)

60. Єфремова К. В. Об'єкти Інтернет-правовідносин. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет : кол. монографія кол. авторів А. П. Гетьман [та ін.] ; за ред. С. В. Глібко, К. В. Єфремова. Харків, 2016. Розд. 1, підр. 1.2. С. 36-51.

61. Законопроект 7183-1 від 10.10.2017 «Проект Закону про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 08.09.2020)

62. Законопроект №7183 від 06.10.2017 року «Про обіг криптовалют в Україні», URL: [.http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684) (дата звернення: 04.05.2020)

63. Законопроект №9083 від 14.09.2018 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 (дата звернення: 08.09.2020)

64. Искова Н. Что мешает государствам выпускать цифровую валюту. URL: <https://foreignpolicy.com.ua/ekonomika/chto-meshaet-gosudarstvam-vypuskat-cifrovuju-valjutu/> (дата звернення: 08.09.2020)

65. Каролина Салингер. Евросоюз призвали создать единую классификацию для цифровых активов и криптовалют. URL :

<https://forklog.com/evrosoyuz-prizvali-sozdat-edinuyu-klassifikatsiyu-dlya-tsifrovyyh-aktivov-i-kriptovalyut/> (дата звернення: 04.06.2020)

66. Карта блокчейн ландшафту Сінгапуру 2020 р. (дата звернення: 08.09.2020) <https://www.imda.gov.sg/-/media/Imda/Images/Content/Programme/Singapore-Blockchain-Landscape-Map/EcosystemMap2020-MidRes.pdf> (дата звернення: 08.09.2020)

67. Катаев А.В. Виртуальные бизнес-организации. СПб. : Изд-во Политехнического университета, 2009. 120 с.

68. Кирилюк А. В. Об'єкти віртуальної власності. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 544-548.

69. Китай запустил тестирование своей цифровой валюты. URL : <https://habr.com/ru/news/t/498306/> (дата звернення: 08.09.2020)

70. Клюка А. Исследование рынка электронной коммерции в Украине URL : <http://ain.ua/2013/04/11/120835> (дата звернення: 03.08.2020)

71. Ключевые принципы для системно значимых платежных систем: Материалы Рабочей группы по принципам и практическим аспектам платежных систем Комитета по платежным и расчетным системам Банка международных расчетов. *Вестник Банка России*. 2002. № 18-19. С. 18- 29.

72. Коваленко О.В. Особливості застосування електронної форми договору. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. №3. С. 71-75. URL: http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo03/part_1/18.pdf (дата звернення: 03.03.2020)

73. Козье Д. Электронная коммерция. М. : Издательско-торговый дом «Русская редакция», 1999. 288 с.

74. Конвенция Организации Объединенных Наций об использовании электронных сообщений в международных договорах от

23.11.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e71 (дата звернення: 06.09.2020)

75. Кондратюк А. BIS: две трети опрошенных центробанков изучают стейблкоины. URL : <https://forklog.com/bis-dve-treti-oproshennyh-tsentrobankov-izuchayut-steyblkoiny/> (дата звернення: 08.09.2020)

76. Кондратюк А. Сингапур представил платежную сеть на основе блокчейна. URL : <https://forklog.com/singapur-predstavil-prototip-platezhnoj-seti-na-osnove-blokchejna/> (дата звернення: 02.02.2020)

77. Конституція України від 28 червня 1996 року. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL. <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws> (дата звернення: 08.09.2020)

78. Кочевой М. М. Нормативно-правове регулювання зовнішньоекономічної безпеки України. *Бізнес-Інформ*. 2014. № 10. С. 38-42

79. Крутова А.С. Методологія та організація бухгалтерського обліку в сфері електронної торгівлі. Автореф. дис..доктора економічних наук 08.00.09. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). К., 2011.45 с.

80. Кучаковська Н. Правове регулювання укладення електронних господарських договорів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С.63-74.

81. Курьянова И.В. Механизм безналичных розничных расчетов в условиях трансформации платежных систем : дис. ... канд. эконом. наук. 08.00.10. М., 2020. 203 с.

82. Лейнонен Л.А., Русинов В.М. Организация и управление виртуальными объединениямию *Труды Балтийского института экологии, политики и права*. Выпуск 1: Сборник научных трудов. СПб: Изд-во СЗГТУ, 2009. С. 119-124

83. Лист НБУ «Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin» від 10.11.2014 р.

URL: https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608

(дата звернення: 08.09.2020)

84. Литвинов Є. П. Правовідносини в Інтернет-праві. *Часопис Київського університету права*. 2013. №3. С. 145–149.

85. Лиходеев Е. К 2022 году Пекин станет центром блокчейн-инноваций. URL : <https://bloomchain.ru/newsfeed/k-2022-godu-pekin-stanet-centrom-blokchejn-innovacij> (дата звернення: 06.09.2020)

86. Лукасевич-Крутник І. С. Поняття та способи гармонізації приватноправового законодавства України в сфері надання транспортних послуг із законодавством Європейського Союзу. Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: В. Тацій та ін. Харків: Право, 2020. Т. 27, № 2. С.118-140. URL : <http://visnyk.kh.ua/uk/article/ponyattya-ta-sposobi-garmonizatsiyi-privatnopravovogo-zakonodavstva-ukrayini-v-sferi-nadannya-transportnikh-poslug-iz-zakonodavstvom-yevropeyskogo-soyuzu> (дата звернення: 08.09.2020)

87. Лук'янова В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства монографія. Хмельницький : ПП Ковальський В.В. 2007. 312 с.

88. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 9 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К. : ІДП НАНУ, 2004. 20 с.

89. Михаил Теткин Банк международных расчетов назвал срок появления цифровых валют ЦБ Банк международных расчетов опубликовал исследование, в котором приняли участие 65 центробанков разных стран мира. URRL : <https://www.rbc.ru/crypto/news/6012617e9a7947b5e0134821> (дата звернення: 08.09.2020)

90. Мобільні гроші Київстар. URL : https://money.kyivstar.ua/legal_files/public_proposition_of_leo_pay.pdf (дата звернення: 06.02.2020)

91. Мокряк М. Щодо порядку проведення розрахунків у системі електронної торгівлі. URL. <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/8198> (дата звернення: 01.03.2020)
92. Мурашин О.Г. До проблеми сутності та природи правових (нормативно-правових) актів. *Інформація і право*. 2014. № 2(11). С. 10-15,
93. НБУ продолжает изучать возможность выпуска е-гривни. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/02/5/670756/> (дата звернення: 08.09.2020)
94. Некіт К.Г. Особливості змісту та здійснення права віртуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2019. № 32. С. 86–92.
95. Некіт К.Г. Захист права власності на нематеріальні активи у практиці Європейського суду з прав людини. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 101-108.
96. Нікіфоров А., Михайлик С. Чому укладання договорів у сфері електронної комерції це не лише click та tap / А. Нікіфоров, С. Михайлик // Юридична газета URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chomu-ukladannya-dogovoriv-u-sferi-elektronnoyi-komerciyi-ce-ne-lishe-click-ta-tap.html> (дата звернення: 08.09.2020)
97. О развитии цифровой экономики. Декрет № 8 от 21 декабря 2017 г. URL : http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716) (дата звернення: 08.09.2020)
98. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22.07.2000. URL. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_163 (дата звернення: 05.09.2020)
99. Олександр Архіпов, Юридична сила електронного документу «Юридична Газета Online», 2016. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/yuridichna-sila-elektronnogo-dokumentu.html> (дата звернення: 30.09.2019)

100. Опря В. В Индии банкам запретили обрабатывать операции с криптовалютами. URL : <https://bits.media/v-indii-bankam-zapretili-obrabatyvat-operatsii-s-kriptovalyutami/> (дата звернення: 08.09.2020)

101. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 338–342

102. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2008. 336 с.

103. Патерило І.В. Право як ціннісна категорія : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2006. 20 с.

104. Положення про порядок емісії електронних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням. Постанова Правління Нацбанку України від 05.11.2014 р. № 705. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0705500-14> (дата звернення: 08.09.2020)

105. Правовой статус криптовалют в Европе: о чем нужно помнить. URL : <https://currency.com/ru/pravovoj-status-kriptoalyut-v-evrope> (дата звернення: 05.05.2020)

106. Проект Закону про віртуальні активи від 11 червня 2020 № 3637 URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110 (дата звернення: 08.09.2020)

107. Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції державної політики у сфері віртуальних активів» URL : <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=dbfc2a7e-47f9-4fce-9110-66ed61c0ae17> (дата звернення: 08.09.2020)

108. Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України №47 від 25.02. 2017 р. URL:

<http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 08.08.2020)

109. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22 травня 2003 року № 852-IV. URL. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15>. (дата звернення: 08.09.2020)

110. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19/print> (дата звернення: 08.09.2020)

111. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року N 851-IV. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>. (дата звернення: 08.09.2020)

112. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 року № 675-VIII. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19/print> (дата звернення: 08.09.2020)

113. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 08.09.2020)

114. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення від 6 грудня 2019 року № 361-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 08.09.2020)

115. Про затвердження Положення про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури : Постанова Правління Національного банку

України від 04.02.2014 № 43. URL.
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0348-14>. (дата звернення: 08.09.2020)

116. Про затвердження Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями: Наказ Міністерства економіки України від 19.04.2007 р. № 103 . ОВУ. 2007. № 80. С. 298.

117. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.06. 1994 р. № 80/94 Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL.
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80/print> (дата звернення: 08.10.2020)

118. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-ХІІ. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/print>. (дата звернення: 08.09.2020)

119. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні: Указ Президента України від 31 липня 2000 року №928. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000> (дата звернення: 08.09.2020)

120. Про інформацію [Електронний ресурс] : закон від 02 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ]. URL : http://kodeksy.com.ua/pro_informatsiyu.htm. (дата звернення: 08.09.2020)

121. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 12. Ст. 511.

122. Про платіжні послуги: проект Закону України. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Draft_Law_Ukraine_Payment%20Services_2020.pdf (дата звернення: 08.09.2020)

123. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року N 2346-ІІІ. Верховна Рада України. База

«Законодавство України». URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.

(дата звернення: 08.09.2020)

124. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 3 лютого 2012 року № 4452-VI URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text> (дата звернення: 08.09.2020)

125. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi> (дата звернення: 08.09.2020)

126. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. К.: Атіка. 2001. 176 с.

127. Рішення у справі Справа № 405/8727/14-ц. від 31.10.2014 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41162633> (дата звернення: 08.09.2020)

128. Свиридюк Н.П. Юридична відповідальність у механізмі правового регулювання. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. №4 (21). С. 25 (24-27)

129. Скакун О.Ф. Теорія держави і права(Енциклопедичний курс) : підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.

130. Сорокін А. Регулятор Нью-Джерси припинив діяльність мошеннических ICO Zoptax и UNOcall URL : <https://ttrcoin.com/regulyator-nyu-djersi-priostanovil-deyatelnost-moshennicheskikh-ico-zoptax-i-unocall.7785/> (дата звернення: 08.09.2020)

131. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні 30.11.2017 року, URL :

https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59735329 (дата звернення: 08.09.2020)

132. Стрибко Т.І. Юридична сила нормативно-правового акта як форма вираження норм права. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «ПРАВО»*. 2014. Випуск 1. С. 14-18.

133. Типовий закон «Про електронну торгівлю» Комісії ООН з права міжнародної торгівлі від 30.01.1997 року. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_321 (дата звернення: 08.09.2020)

134. Тітова Г. О. Види розрахунків в сфері електронної комерції. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 19-20 жовтня 2018 року): [у 2-х част.]. Частина друга. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 94-96

135. Тітова Г. О. Класифікація суб'єктів, що мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків. *Ірпінський юридичний часопис*. 2020. № 4. С.144-153.

136. Тітова Г. О. Понятие, правовая природа сделки, которая осуществляется в электронной коммерции. *LEGEA ŞI VIAȚA*. 2018. № 6/2 (318). С. 106-110.

137. Тітова Г. О. Поняття, ознаки та види розрахунків у сфері електронної комерції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 57-66.

138. Тітова Г. О. Правове регулювання криптовалют в Україні та зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.) : [у 2-х част.]. Частина перша. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2017. С. 154-157.

139. Тітова Г. О. Проблеми правового регулювання використання електронного підпису при укладанні правочинів в сфері електронної

комерції. *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубєвої Н.Ю. Одеса : Фенікс, 2017. С. 95-98.

140. Тітова Г. О. Суб'єктний склад ринку емітентів електронних грошей в Україні: проблеми та потенціальні шляхи їх вирішення. Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 травня 2018 року) / Редкол. : докт. юрид. наук, проф. І. С. Гриценко (голова), канд. юрид. наук І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. В 2-х томах. Том 2. К.:, 2018. С. 56-58.

141. Тітова Г. О. Правове регулювання електронних розрахунків у Європейському Союзі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 6-2. С. 133-137.

142. Тітова Г. О. Сучасний спосіб розрахунків у сфері ІТ-криптовалюти : перспектива правового регулювання в Україні. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні* : збірник матеріалів III-ої Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 7 грудня 2018 р.). Львів: Растр -7, 2018. С. 127-131.

143. Тітова Г. О. Юридична сила електронного договору: до постановки питання», *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Випуск 4. URL : <http://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/326/327>

144. Толстой Ю. К. К теории правовотношений. URL : <http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=607> (дата звернення: 08.09.2020)

145. Федеральный закон от 31.07.2020 N 259-ФЗ "О цифровых финансовых активах, цифровой валюте и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации. URL http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_358753/ (дата звернення: 01.10.2020)

146. Финляндия начинает регулировать операторов криптовалютных сервисов. URL :

<https://bitnovosti.com/2019/04/29/finlyandiya-nachinaet-regulirovat-operatorov-kriptovalyutnyh-servisov/> дата звернення: 01.10.2020)

147. Філатова Н.Ю. Регулювання особливостей укладення електронних договорів: порівняльно-правовий аналіз. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 63-77

148. Хижняк О.С. Електронний договір: правовий аспект та особливості його укладання. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 396-401.

149. Хірс Я. О. Об'єкт та суб'єкти розрахункових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2009. № 12. С. 473-475.

150. Хірс Я. О. Цивільно-правове регулювання розрахункових відносин за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2011. 18 с.

151. Ховрак І. В. Електронна комерція в Україні: переваги та недоліки. *Економіка. Фінанси. Право*. 2013. № 4. С. 16–20.

152. Цивільний кодекс України від 16.01. 2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>. (дата звернення: 01.10.2020)

153. Челишев М.Ю. О юридических конструкциях в Проекте изменений и дополнений в Гражданский кодекс Российской Федерации / *Изменения в Гражданском кодексе Российской Федерации: новеллы гражданского законодательства* : Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции (г. Казань, 15 июня 2012 г.). М.: Изд-во «Юрист», 2012. С. 79–86.

154. Чирва С. На распутье: Будущее безналичных платежей в Украине.. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/02/2/670416/> (дата звернення: 01.10.2020)
155. Чому Україна легалізує криптовалюту не з того кінця URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/26/670382/> (дата звернення: 01.10.2020)
156. Чучковська А. В. – Правове регулювання господарських договорів, що вчиняються через мережі електров'язку : автореф. юрид. наук: 12.00.04. Київ: Б.В., 2004 . 20 с.
157. Чэнь Цзя Валюта цифровой эпохи. <https://rg.ru/2019/12/27/stejblkoiny-mogut-stat-effektivnee-i-udobnee-chem-bitkoiny.html>
158. Шалева О. І. Електронна комерція Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
159. Шангин А. А. Электронные платежные системы в сфере розничных расчетов : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10. Санкт-Петербург, 2003. 185 с.
160. Шварцман Д. Маркетплейсы увеличивают свою рыночную долю URL : <http://internetua.com/marketpleisi-uvelijivayut-svoju-rynoshniuu-dolu>. (дата звернення: 01.10.2020)
161. Швеция рассматривает возможность перехода на цифровые валюты. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2020/12/14/669172/> (дата звернення: 01.10.2020)
162. Шуліма А.О. Темпоральні аспекти юридичної сили закону. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 46-48.
163. Электронная коммерция в Украине. Статистика за 2015-2016 гг. URL: <http://nuigde.biz/ru/blog/elektronnaya-kommerciya-v-ukraine-statistika-za-2015-2016-goda.html>. (дата звернення: 10.10.2020)

164. Юридичний словник / За ред. Б. М. Бабія, Ф. Т. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. К: Гол. ред. Української Радянської енциклопедії, 1983. 871 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Тітова Г. О. Понятие, правовая природа сделки, которая осуществляется в электронной коммерции. *LEGEA ŞI VIAȚA*. 2018. № 6/2 (318). С. 106-110.
2. Тітова Г. О. Поняття, ознаки та види розрахунків у сфері електронної комерції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 57-66.
3. Тітова Г. О. Юридична сила електронного договору: до постановки питання», *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Випуск 4. URL : <http://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/326/327>
4. Тітова Г. О. Класифікація суб'єктів, що мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків. *Ірпінський юридичний часопис*. 2020. № 4. С.144-153.
5. Тітова Г. О. Правове регулювання електронних розрахунків у Європейському Союзі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 6-2. С. 133-137.
6. Тітова Г. О. Проблеми правового регулювання використання електронного підпису при укладанні правочинів в сфері електронної комерції. *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н.Ю. Одеса : Фенікс, 2017. С. 95-98.
7. Тітова Г. О. Правове регулювання криптовалют в Україні та зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні*

читання» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.) : [у 2-х част.]. Частина перша. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2017. С. 154-157.

8. Тітова Г. О. Суб'єктний склад ринку емітентів електронних грошей в Україні: проблеми та потенціальні шляхи їх вирішення. Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 травня 2018 року) / Редкол. : докт. юрид. наук, проф. І. С. Гриценко (голова), канд. юрид. наук І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. В 2-х томах. Том 2. К., 2018. С. 56-58.

9. Тітова Г. О. Види розрахунків в сфері електронної комерції. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 19-20 жовтня 2018 року): [у 2-х част.]. Частина друга. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 94-96

10. Тітова Г. О. Сучасний спосіб розрахунків у сфері ІТ-криптовалюти : перспектива правового регулювання в Україні. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні* : збірник матеріалів III-ої Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 7 грудня 2018 р.). Львів: Растр -7, 2018. С. 127-131.



ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29013. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-80-82
E-mail: info@univer.km.ua Розрахунковий рахунок № 35428201032328 в Головному управлінні
Державного казначейства України у Хмельницькій області, МФО 815013. Код ЄДРПОУ 14163438

ЗАТВЕРДЖУЮ

ректор Хмельницького університету

управління та права імені

Леоніда Юзькова

Олег ОМЕЛЬЧУК

2021 р.



А К Т

**про реалізацію результатів наукових досліджень
Тітової Ганни Олексіївни
на тему «РОЗРАХУНКОВІ ВІДНОСИНИ В СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ
КОМЕРЦІЇ»**

Комісія у складі: голови, декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента *Крушинського Сергія Антоновича*, членів комісії: завідувачки кафедри цивільного права та процесу, докторки юридичних наук, професорки *Гринько Світлани Дмитрівни*, доцентки кафедри міжнародного та європейського права, кандидатки юридичних наук, доцентки *Лозинської Світлани Володимирівни*, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Тітової Ганни Олексіївни наукові положення і висновки з теми «Розрахункові відносини в сфері електронної комерції» були детально вивчені колективом кафедр цивільного права та процесу, міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова і реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертанткою було надано комісії для ознайомлення перераховані в анотації наукові публікації, які відображають основний зміст дисертаційного дослідження:

1. Тітова Г. О. Поняття, правова природа сделки, которая осуществляется в электронной коммерции. *LEGEA ŞI VIAȚA*. 2018. № 6/2 (318) С. 106-110.

2. Тітова Г. О. Поняття, ознаки та види розрахунків у сфері електронної комерції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 57-66.

3. Тітова Г. О. Юридична сила електронного договору: до постановки питання», *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Випуск 4. URL :

<http://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/326/327>

4. Тітова Г. О. Класифікація суб'єктів, що мають право на обслуговування відповідних засобів електронних розрахунків. *Ірпінський юридичний часопис*. 2020. № 4. С.144-153.

5. Тітова Г. О. Правове регулювання електронних розрахунків у Європейському Союзі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 6-2. С. 133-137.

Матеріали, подані здобувачкою, використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Міжнародне економічне право», «Міжнародні комерційні угоди», «Міжнародне фінансове право», для підготовки підручників, навчальних посібників з дисциплін кафедр.

Теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження використовуються у робочих програмах та навчально-методичних матеріалах із навчальних дисциплін «Цивільне право», «Міжнародне економічне право», «Міжнародні комерційні угоди», «Міжнародне фінансове право для здобувачів вищої освіти першого та другого освітнього рівня за спеціальністю 081 Право та першого освітнього рівня за спеціальністю 293 Міжнародне право Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Включення до наведених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу здобувачами вищої освіти університету, а також виробленню практичних навичок у застосуванні отриманих теоретичних знань в подальшій професійній діяльності.

Голова комісії

декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент

С.А. Крушинський

Члени комісії

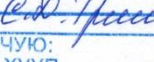
завідувач кафедри
цивільного права та процесу,
доктор юридичних наук, професор

С.Д. Гринько

доцент кафедри міжнародного та
європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент

С.В.Лозінська

Підпис 
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис 
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис 
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

